

หลักการและแนวคิดในการพิจารณา
โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

แนวคิดและประสบการณ์ของ

CBR

ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก

รองศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา แก้วเทพ

หลักการและแนวคิดในการพิจารณาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
แนวคิดและประสบการณ์ของ CBR ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก

ISBN 978-616-398-624-5

ผู้เขียน รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

บรรณาธิการ กชกร ชินะวงศ์

ที่ปรึกษา ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง อภาฯ พงศ์ศิริแสน
ชีวัน ชันธรรม สุกาวดี ตันธนวัฒน์
ปวีณา ราชสีห์ พีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล
พัชยา มาสมบุญ

พิมพ์ครั้งที่ 1 ตุลาคม 2564

ผู้สนับสนุน สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

96 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร
กรุงเทพมหานคร 10900
โทรศัพท์ 0 2579 1370

ผู้จัดพิมพ์

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น
(Community – Based Research Institute Foundation)

ชั้น 5 อาคารเฉลิมพระเกียรติ คณะเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200

ตู้ ปณ.259 ปณฝ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ 50202

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5389 2662

สถาบันคลังสมองของชาติ

อาคารอุดมศึกษา 2 ชั้น 19 เลขที่ 328 ถนนศรีอยุธยา
แขวงทุ่งพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400

โทรศัพท์ 0 2126 7632-34 โทรสาร 0 2126 7635

Website: www.knit.or.th

ออกแบบ/พิมพ์ที่

หจก.วนิดาการพิมพ์ 14 หมู่ที่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ

อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5311 0503-4

เกริ่นก่อนเปิดเล่ม

การเรียนรู้และทำความเข้าใจงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research : CBR) อาจเกิดขึ้นได้หลายวิธีการ เช่น การลงพื้นที่ไปร่วมเรียนรู้กับทีมวิจัย เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนต่างๆ ที่ไหนหรือทีมกลไกแต่ละภาคจัดขึ้น รวมถึงการเรียนรู้ผ่านสื่อชุดความรู้ต่างๆ ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้สนใจสามารถเลือกเข้าร่วมในกระบวนการตามความสนใจ ตลอดจนใช้หัวใจและสติประสาทของตัวเองในการคิดวิเคราะห์และค่อยๆ ทำความเข้าใจงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) อย่างไรก็ตาม รูปแบบการเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถทำได้ในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ ท่านอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ ผู้เขียน ได้พลิกมุมมองการเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) โดยเป็นการมองจากสายตาของผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีฐานความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์และมุมมองที่น่าสนใจ ทำให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งพี่เลี้ยงและทีมวิจัย ได้เรียนรู้ผ่านกรอบการคิดวิเคราะห์จากสายตาของโค้ชที่เป็นเสมือนกระจกที่ช่วยสะท้อนกระบวนการทำงาน และเป็นเข็มทิศที่ทำให้การก้าวเดินของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีความแหลมคมและชัดเจนยิ่งขึ้น

ภายในเล่ม เป็นการชวนผู้อ่านเข้าไปร่วมเรียนรู้ “การประชุมเพื่อพิจารณาโครงการวิจัย CBR” ซึ่งได้หยิบยกการประชุมเพื่อพิจารณาโครงร่างงานวิจัย CBR ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง - ตะวันตก - ตะวันออก สกว. ในระหว่างวันที่ 15 - 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 มาเป็นฉากการเรียนรู้ที่สำคัญ โดยท่านอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ ได้วิเคราะห์และนำเสนอให้เห็นถึงบทบาทของการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในมิติต่างๆ ที่นอกจากจะทำหน้าที่ชูป้ายไฟให้โครงร่างงานวิจัยผ่านหรือไม่ผ่านแล้วยังมีภารกิจหลักในการเป็นโค้ชที่ชี้ให้เห็นจุดแข็ง จุดอ่อนของงาน CBR อย่างตรงไปตรงมา มุ่งเป้าหมายสำคัญไปที่การถ่วงถ่วง และขัดเกลาให้โครงการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถรักษามาตรฐาน และนำไปสู่การตอบใจทั้งในเรื่องของการแก้ไขปัญหาที่เป็นของชุมชน โดยตัวชุมชน และเพื่อชุมชน รวมถึงการมองการณ์ไกลในประเด็นของความต่อเนื่อง ต่อยอด และยกระดับให้โครงการมีความยั่งยืน เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้เติบโตไปอย่างมีคุณภาพ มีความน่าเชื่อถือ และยอมรับได้

ได้เวลาเปิดดูเนื้อหาในเล่ม แล้วท่านจะรู้ว่าเวทีพิจารณาโครงการวิจัยให้มุมมองและแง่มุมที่มีต่องานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ได้อย่างมากมายทางคณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของท่านไม่มากก็น้อย

คณะผู้จัดทำ

สารบัญ

เกริ่นก่อนเปิดเล่ม	2
1. ณ ต้นน้ำของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	8
1.1 ตำแหน่งยืนของหนังสือเล่มนี้	9
1.2 ลีลาพิเศษของผู้ทรงคุณวุฒิ CBR	11
1.3 มีมาตรฐานเหมือนกัน แต่ก็มีมาตรฐานที่ต่างกัน	12
2. CBR จาก 3 มุมมอง	14
3. ขาที่ 1 : CBR ในฐานะงานวิจัยสายพันธุ์หนึ่ง	17
3.1 สิ่งเล็กๆ ที่เรียกว่า “งานวิจัย”	18
3.2 9 ขั้นตอน : DNA ของกระบวนการวิจัย	20
3.3 จากช่อง 1 ถึงช่อง 3	23
3.4 ช่อง 2 แบบทั่วไป / ช่อง 2 แบบ CBR	33
3.5 หลุมร่องที่ต้องระวัง	45
4. ขาที่ 2 : CBR ในฐานะโครงการพัฒนาประเภทหนึ่ง	50
4.1 งานพัฒนาคืออะไร	53
4.2 6 ด้านของหลักการประเมินโครงการพัฒนา	58
4.3 ความเข้าใจเรื่อง “ประเด็น / เนื้อหา” ของโครงการพัฒนาแบบ CBR	61
4.4 งานโครงการพัฒนาคือการบริหารจัดการชุด ของกิจกรรม	72

5. ขาที่ 3 : ลักษณะเฉพาะตัวของ CBR	82
5.1 รูปลักษณะของ CBR ไทย	85
5.2 DNA ของ CBR ไทย	87
5.3 เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัย CBR	92
5.4 การประกอบทีมวิจัย	99
5.5 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง	102
5.6 ประเภทของกิจกรรม	104
5.7 การประเมินกระบวนการ	109
6. บทสรุป	117
เอกสารอ้างอิง	119
ภาคผนวก	120

หลักการและแนวคิดในการพิจารณา
โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

แนวคิดและประสบการณ์ของ

CBR

ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก

1

ณ ต้นน้ำ ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น:
ขั้นตอนการพิจารณาโครงร่างงานวิจัย

1.1 ตำแหน่งยืนของหนังสือเล่มนี้

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community – based research – จากนี้ จะเรียกว่า CBR) ซึ่งเป็นงานวิจัยประเภทหนึ่ง เริ่มลงหลักปักรากในแวดวงวิชาการไทยในราวปี พ.ศ. 2541 โดยมีสถานะเป็นส่วนงานหนึ่ง (เดิมเรียกว่า “สำนักงานภาค”) ในสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และได้ดำเนินงานผ่านมานับเป็นเวลาเกือบสองทศวรรษแล้ว ตลอดเวลาที่ผ่านมา ได้มีเอกสาร / หนังสือแนะนำงานวิจัย CBR ออกมาจากหลายมุมมอง เช่น จากผู้บริหาร จากนักวิจัยชาวบ้าน จากพี่เลี้ยง CBR (Node) จากนักวิชาการ ที่สนใจงานวิจัยประเภทนี้ ฯลฯ

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่จะทำหน้าที่พายมือแนะนำให้ผู้อ่านได้รู้จักกับ CBR ด้วยมือของผู้ทรงคุณวุฒิที่มาประเมินโครงร่างงานวิจัย (proposal) แต่สำหรับลีลาการแนะนำให้รู้จัก CBR ของผู้ทรงฯ ครั้งนี้จะมีใช้ประเภทรายการสารคดีที่มีผู้ทรงคุณวุฒิมาเป็นพิธีกรแนะนำว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคืออะไร” หากแต่จะเป็นรายการประเภท “ละครหลังข่าว” ที่มีตัวละครหลักคือ ผู้ทรงคุณวุฒิ และพี่เลี้ยง / นักวิจัยที่เล่นเรื่อง “การประชุมเพื่อการพิจารณาโครงการวิจัย CBR”

กล่าวคือ เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้เกิดจากการประชุมเพื่อพิจารณาโครงการงานวิจัย CBR ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง - ตะวันตก - ตะวันออก สกว. ในระหว่างวันที่ 15 - 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 การประชุมนี้ประกอบด้วย 2 ฉากหลักๆ

ฉากแรก เป็นกิจกรรมในระหว่างวันที่ 15 - 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 เป็นการประชุมเพื่อพิจารณาโครงการงานวิจัย CBR จำนวน 9 โครงการ (ดูรายชื่อในภาคผนวก) โดยผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในประเด็นเนื้อหา (content / topic) ของโครงการงานวิจัย และมีความคุ้นเคยกับ “กระบวนการวิจัยแบบ CBR” (CBR methodology) เป็นอย่างดี ผู้เขียนก็เป็นหนึ่งในตัวละครผู้ทรงคุณวุฒิ (ซึ่งหากเทียบกับวิธีการวิจัยก็เป็นแบบ participant observation)

ฉากที่สอง เป็นกิจกรรมในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ผู้เขียนได้ทำการอบรมผู้เข้าร่วมประชุมซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย เช่น ทีมวิจัย ผู้ประสานงาน พี่เลี้ยง (node) เจ้าหน้าที่ (staff) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ในหัวข้อ **“หลักการและแนวคิดในการพิจารณาโครงการงานวิจัย CBR”** โดยพาดพิงไปถึงตัวอย่างงานวิจัย 9 โครงการของสองวันแรก ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมได้ร่วมรับฟังมาแล้ว ซึ่งคล้ายกับเหตุการณ์ใน 2 วันแรกนั้นเป็นการ “ดูละครจากหน้าจอ” ส่วนฉากที่สองนั้นเป็นการ “ตามไปดูเบื้องหลังกองถ่าย” เพื่อถอดรหัสว่าผู้ทรงฯ ได้ใช้แนวคิดและหลักการอะไรบ้างในการประเมินโครงการวิจัย CBR

1.2 ลีลาพิเศษของผู้ทรงคุณวุฒิ CBR

ผู้เขียนเคยมีประสบการณ์การร่วมวงเป็นผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาโครงการวิจัยมาหลายเวทีแล้ว แต่สำหรับเวทีการพิจารณาโครงการวิจัย CBR ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกของผู้เขียน ดังนั้น เมื่อมาร่วมเวทีของ CBR ครั้งนี้ ผู้เขียนจึงรู้สึกได้ถึง “จุดร่วม” และ “จุดต่าง” ของเวทีพิจารณาโครงการวิจัย CBR กับเวทีที่ทั่ว ๆ ไป จุดต่างที่จะพูดถึงเอาไว้ล่วงหน้าก็คือ “ปริมาณหมวกที่ผู้ทรงฯ จะสวมใส่”

แน่นอนว่าผู้ทรงคุณวุฒิที่มาอ่าน ฟัง ให้ข้อคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ โครงร่างงานวิจัยนั้น ในฉากสุดท้าย ผู้ทรงฯ ทุกท่านก็จะเล่นบทเป็น คณะกรรมการที่จะต้องยกป้ายให้ “ผ่าน” หรือ “ไม่ผ่าน” แก่โครงการวิจัยที่ นำเสนอเข้ามา บทบาทนี้ผู้ทรงฯ ของ CBR ก็จะต้องบ้าง แต่อาจจะไม่ใช่ บทบาทหลัก ทั้งนี้เพราะโครงร่างงานวิจัยของ CBR กว่าที่จะมาถึงมือ ผู้ทรงฯ นั้น ได้ผ่านตะแกรงการกลั่นกรองและการพัฒนาร่วมกันมาหลายชั้น จากทีมนักวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยง CBR

อีกบทบาทหนึ่งที่ไม่ค่อยพบในเวทีพิจารณาโครงการวิจัยโดยทั่วไป ก็คือ การเล่นบทบาทเป็น “โค้ช” ที่ชี้ให้เห็นจุดแข็ง จุดอ่อน รวมทั้งให้ ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับแก้ไข และเนื่องด้วยคุณสมบัติของผู้ทรงฯ หลายท่านของ CBR เป็นผู้ที่คร่ำหวอดเกาะติดกับงานวิจัย CBR มายาวนาน รวมทั้งมีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นเนื้อหาพร้อมสรรพ จึงอาจกล่าว ได้ว่า ผู้ทรงฯ ของ CBR นั้น นอกจากจะเป็น “กลไกรักษามาตรฐาน” ของงานวิจัย CBR แล้ว ยังเป็น “ผู้ร่วมด้วยช่วยกันสร้างมาตรฐาน” ของงานวิจัย CBR ไปพร้อม ๆ กัน

1.3 มีมาตรฐานเหมือนกัน แต่ก็มีความแตกต่างกัน

ถึงแม้จะเป็นที่รับรู้กันอยู่บ้างว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นเป็นงานวิจัยประเภทที่ “ทำโดย ทำเพื่อ และเป็นของชาวบ้าน” (research doing by / for / of the people) แต่ผู้คนในแวดวงวิชาการก็อาจจะยังมีข้อข้องใจหลายประการต่องานวิจัยสายพันธุ์นี้ เริ่มตั้งแต่ปริศนาคาใจขั้น basic เลยว่า งานประเภทนี้เป็น “งานวิจัยกับเขาด้วยหรือ” (คำถามนี้ผู้เขียนได้แสวงหาคำตอบจนพบแล้ว เมื่อได้ทำงานสังเคราะห์คุณลักษณะและวิถีวิทยาของงาน CBR เมื่อปี พ.ศ. 2551) และถ้าเป็นงานวิจัยประเภทหนึ่ง มีอะไรเป็นเครื่องหมายรับรองคุณภาพบ้าง

ดังนั้น การจัดให้มีการประชุมพิจารณาโครงร่างงานวิจัย CBR นี้ จึงน่าจะเป็นกิจกรรมตั้งแต่ขั้นตอนต้นน้ำที่จะให้คำตอบส่วนหนึ่งแก่ปริศนาคาใจข้างต้นนั้นว่า งานวิจัยแบบ CBR นั้นก็ต้องฝ่าด่านเกณฑ์มาตรฐานเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่า

สำหรับหลักเกณฑ์การพิจารณาคุณภาพของโครงการวิจัยที่อยู่ในขั้น “โครงร่างงานวิจัย” (proposal) ของ CBR นี้ มีแนวคิดและหลักเกณฑ์บางส่วน “ที่เหมือนหรือมีจุดร่วม” กับการพิจารณางานวิจัยทั่วไป แต่ทว่าเนื่องจากตัวงานวิจัย CBR เองมีคุณลักษณะพิเศษบางประการที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้น ในข้อเขียนชิ้นนี้จึงจะพยายามสกัด “อะไรที่แตกต่างออกไป” ของหลักเกณฑ์การพิจารณาโครงการวิจัย CBR โดยคาดหวังว่าจะเป็นการอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้รู้จักและเข้าใจงาน CBR ในอีกแง่มุมหนึ่ง

สำหรับวิธีการนำเสนอเรื่องราวในข้อเขียนชิ้นนี้ ผู้เขียนจะขอเสนอแนะแบบ “Three in one” กล่าวคือ ในส่วนที่เป็นหลักการและแนวคิดการพิจารณาโครงการวิจัย CBR นั้น ส่วนนี้จะเปรียบเหมือน “โครงกระดูก” ของร่างกาย ซึ่งอาจจะยากต่อการขบเคี้ยวทำความเข้าใจ ดังนั้น ผู้เขียนจะเสริมด้วย “เนื้อหนัง” คือ ตัวอย่างของเนื้อหาของโครงการวิจัย

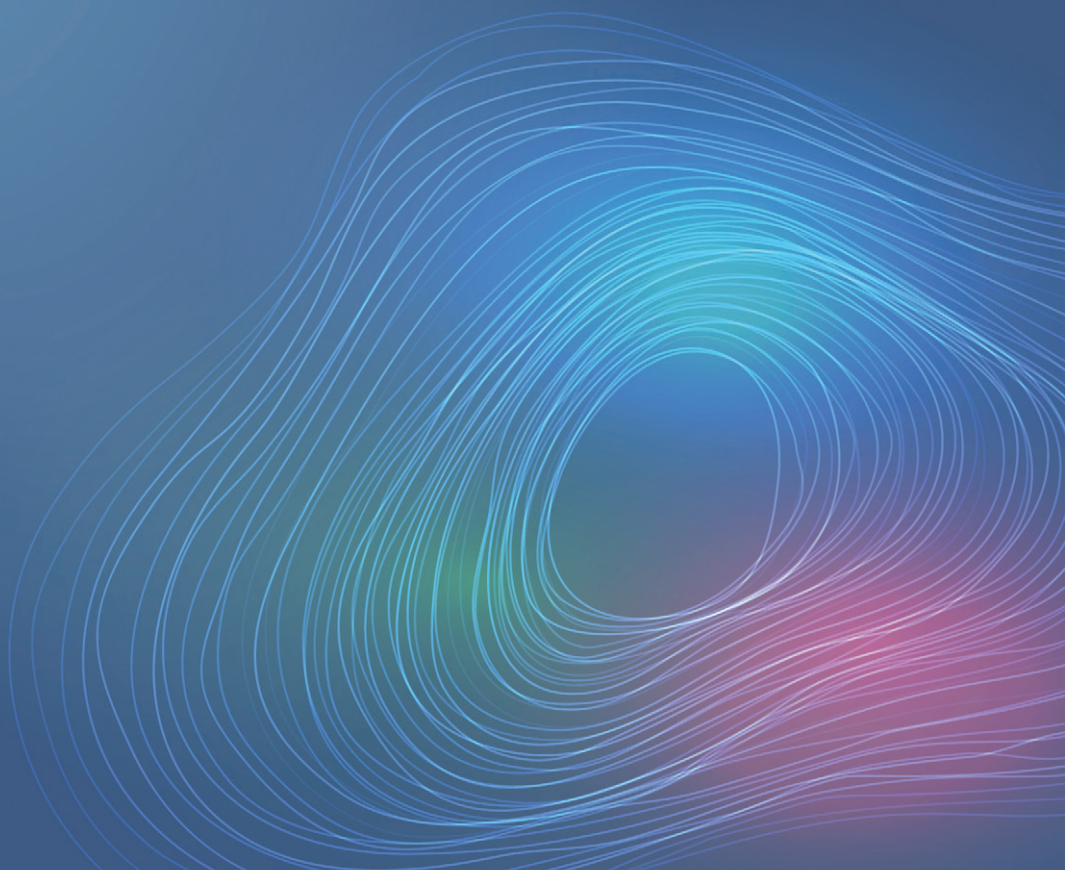
9 โครงการที่นำเข้ามาพิจารณา และจะสอดแทรกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่เปรียบเสมือน “เม็ดเลือด” เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพและน่าจะช่วยให้ทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้นบ้าง (ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ร่างโครงการวิจัยทั้ง 9 โครงการ ที่เป็นเสมือน “อาจารย์ใหญ่” ให้ผู้ที่สนใจได้เรียนรู้จากกรณีศึกษาที่เป็นของจริง)

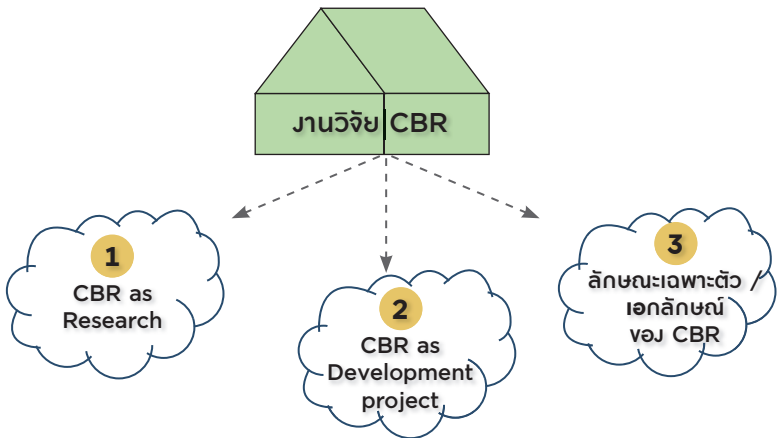
2

CBR

ຈາກ 3 ມຸມພອງ

คำขวัญประจำใจของผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณา / ประเมินค่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นก็คือ “จะประเมินสิ่งใด ควรรู้จักธรรมชาติ / คุณลักษณะของสิ่งนั้นให้กระจ่าง” จากคำขวัญดังกล่าว ผู้เขียนพบว่าผู้ทรงคุณวุฒิที่มาประเมินโครงการ CBR ในงานประชุมครั้งนี้ได้พิจารณางานวิจัยสายพันธุ์ CBR ว่ามีธาตุประกอบอยู่ 3 ธาตุ ที่ผู้เขียนขอเขียนแบบชื่อหมู่บ้านในงาน CBR ว่าเป็น “งานวิจัยแบบบ้านสามขา”

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 1 : CBR – งานวิจัยแบบบ้านสามขา

ข้อที่ 1 CBR as Research เราจะมอง CBR ในฐานะที่เป็น วงศาคณาญาติในสายพันธุ์หนึ่งของงานวิจัย และหากพิจารณา CBR ในฐานะงานวิจัยประเภทหนึ่ง เกณฑ์การพิจารณาคุณภาพงานวิจัย CBR ก็คง เป็นเกณฑ์เดียวกับที่ใช้กับงานวิจัยทั่วไป เช่น วัตถุประสงค์ชัดเจนหรือไม่ การทบทวนวรรณกรรม / งานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีเพียงพอไหม วิธีวิทยาการวิจัย สามารถตอบโจทย์ได้หรือเปล่า เครื่องมือการวิจัยน่าเชื่อถือไหม ฯลฯ

ข้อที่ 2 CBR as Development project องค์ประกอบที่สองนี้เริ่ม ทำให้ CBR มีความแตกต่างจากงานวิจัยทั่วไปที่ไม่เพียงต้องการ “เข้าใจ ปัญหาให้ทะลุปรุโปร่ง” เท่านั้น หากแต่คาดหวังจะ “แก้ไขปัญหานั้นด้วย” ซึ่งทำให้ CBR มีธรรมชาติที่กระเดียดไปคล้ายกับ “โครงการพัฒนา” ที่ต้องการสร้างการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีให้เกิดขึ้น ข้อที่ 2 นี้ทำให้ เมื่อจะพิจารณาคุณภาพของงานวิจัย CBR จากเหลี่ยมมุมนี้ ก็ต้องใช้ หลักการประเมินคุณภาพตามเกณฑ์ของงานพัฒนา

ข้อที่ 3 CBR Identity แม้ว่า CBR จะเป็นงานวิจัยประเภทหนึ่ง แต่ก็มี ความแตกต่างจากงานวิจัยโดยทั่วไป และแม้ CBR จะมีเป้าหมาย ละม้ายคล้ายงานพัฒนา แต่ CBR ก็มีวิธีการ ลีลา และกระบวนการที่แตกต่าง จากโครงการพัฒนาโดยทั่วไป (ในรายละเอียดว่า CBR แตกต่างจากงาน วิจัยทั่วไปและโครงการพัฒนาทั่วไปอย่างไร คงต้องรบกวนให้ผู้อ่านที่สนใจ หาอ่านต่อจากเอกสารของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว.) ดังนั้น CBR จึงเป็น งานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และเป็นข้อควรคำนึงข้อหนึ่ง สำหรับผู้ที่ทรงคุณวุฒิที่จะพิจารณาโครงการวิจัย CBR

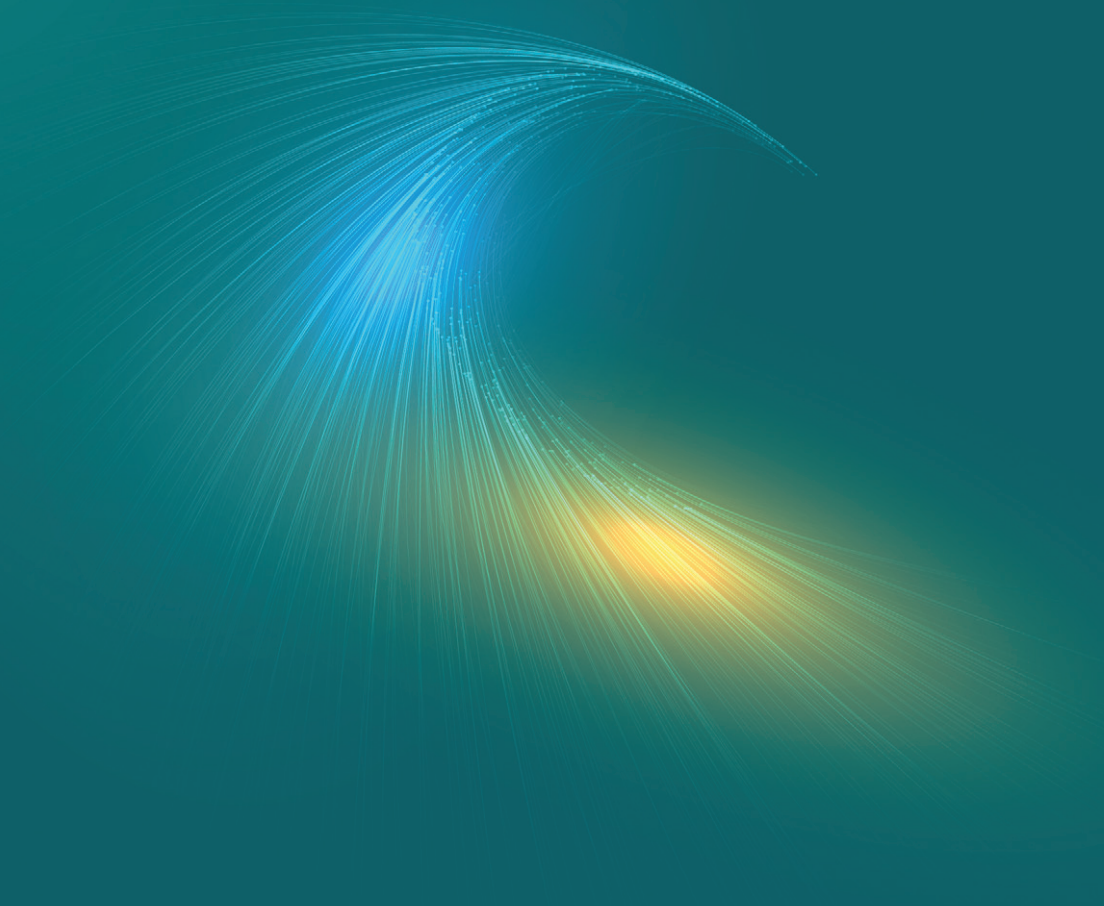
จากนี้ ผู้เขียนจะพาผู้อ่านไปแวะชมบ้านสมาชิกของงานวิจัย CBR กันทีละขา ในรายละเอียดต่อไป

3

ตอนที่ 1 : CBR

ในฐานะงานวิจัยสายพันธุ์หนึ่ง
(CBR as Research)

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 2 : ตอนที่ 1 CBR as Research

3.1 สิ่งเล็กๆ ที่เรียกว่า “งานวิจัย”

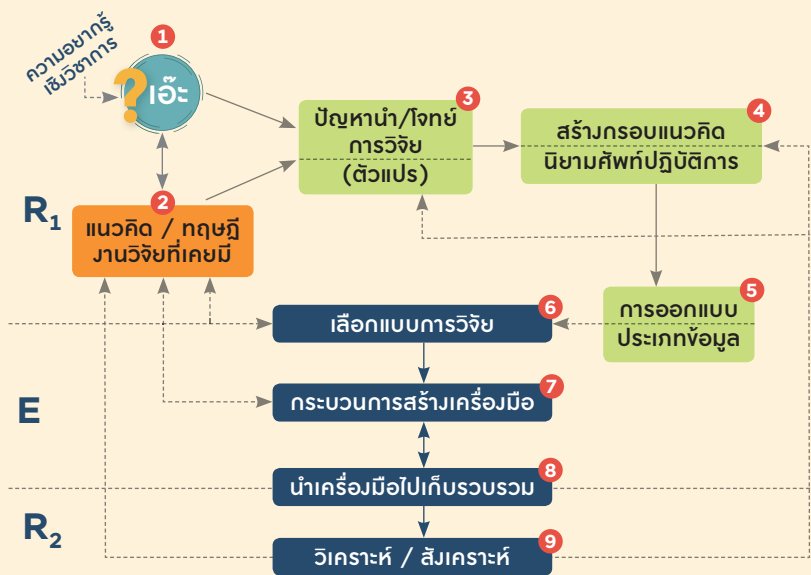
สำหรับคำว่า “การวิจัย” นั้น ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Research” ที่สะท้อนให้เห็นจุดมุ่งหมายหรือความหมายของกิจกรรมนี้อย่างชัดเจนว่า “เป็นกระบวนการค้นหาประเภทหนึ่ง” และสิ่งที่การวิจัยค้นหาก็มีอยู่ 2 อย่าง

อย่างแรกคือ ค้นหาว่า “ปัญหา / ข้อข้องใจ / ปริศนา / โจทย์การวิจัยนั้นคืออะไร” อย่างที่สองก็คือ ค้นหาว่า “คำตอบที่ถูกต้องของโจทย์วิจัยนั้นคืออะไร” การวิจัยจึงเป็นกระบวนการค้นหาคำตอบสำหรับคำถามคาใจ แต่คำนิยามแบบนี้ก็เพิ่งผ่านด่านรอบแรกมาเท่านั้น เนื่องจาก “เส้นทางหรือวิธีการที่จะเดินทางไปแสวงหาคำตอบ” (Method of knowing) นั้นมีมากมายหลายวิธี ตั้งแต่ใช้ประสบการณ์มาตอบโจทย์ ใช้การคิดเอาเอง ใช้การฟังคำตอบของผู้มีอำนาจ ฯลฯ แต่ทว่าสำหรับมาตรฐานในแวดวงวิชาการแล้ว เราจะเรียกกระบวนการค้นหาคำตอบสำหรับคำถามใด ๆ ว่าเป็น “การวิจัย” ก็ต่อเมื่อได้เลือก “เส้นทางแห่งการหาคำตอบ” ด้วยถนนสายที่ชื่อ “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” ซึ่งเป็นขั้นตอนแบบ “สามจังหวัด” (จังหวัดสามช่า) เริ่มจากจังหวัดแรกคือ การใช้เหตุผลขบคิดไตร่ตรอง (Rationality) ได้แก่ ขั้นตอนตั้งโจทย์ ต่อด้วยจังหวัดสองคือ การสร้างเครื่องมือไปเก็บข้อมูล / ข้อเท็จจริง (Empirical) และปิดท้ายด้วยจังหวัดที่สามคือ การคิดทบทวนวิเคราะห์ / สังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำมาตอบโจทย์ (Rationality)

กระบวนการที่เรียกว่า “การวิจัย” จึงต้องมีทั้งด้านหัวและด้านก้อย ด้านหัวคือต้องมีโจทย์วิจัยที่ต้องการคำตอบ และด้านก้อยก็คือต้องใช้ถนนสายที่ชื่อว่า “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” เป็นเส้นทางไปสู่การแสวงหาคำตอบ

และจากจังหวัดสามช่าของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (R-E-R) เมื่อขยายรายละเอียดมากขึ้นก็จะได้เป็น 9 ขั้นตอนที่เรียงตัวอย่างเป็นลำดับขั้น เป็นระบบ กระบวนการทำงานวิจัยก็คือการปฏิบัติการไปตามลำดับขั้นดังกล่าว และ 9 ขั้นตอนนี้ก็คือแก่นหรือ DNA ของสิ่งที่เรียกว่า “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” นั่นเอง

3.2 9 ขั้นตอน : DNA ของกระบวนการวิจัย

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 3 : 9 ขั้นตอนของกระบวนการวิจัย

3.2.1 ช่อง 1 : งานวิจัยเกิดขึ้นเมื่อต่อมเอ๊ะทำงาน จากคุณสมบัติด้านหัวของงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้วว่า งานวิจัยถือกำเนิดขึ้นเมื่อผู้ที่จะทำวิจัยเกิดข้อสงสัยขึ้นมา หรือที่พูดแบบล้อเลียนว่า เมื่อต่อมเอ๊ะเกิดทำงานหลังสารฮอร์โมนออกมา สำหรับนักวิชาการ สารกระตุ้นต่อมเอ๊ะนั้นอาจจะได้แก่ “ความอยากรู้อยากเห็นเชิงวิชาการ” และสำหรับนักวิจัยชาวบ้านในงาน CBR สารกระตุ้นต่อมเอ๊ะอาจจะมาจากความต้องการแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่

3.2.2 ช่อง 2 : ทฤษฎี / แนวคิด / งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าในช่อง 1 ผู้ทำวิจัยจะมีข้อสงสัยเกิดขึ้นมากมาย แต่ข้อสงสัยเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถจะ “ลัดวงจร” (shortcut) ขึ้นมาเป็น “โจทย์วิจัย” (ซึ่งอยู่ในช่อง 3) ได้โดยอัตโนมัติ แต่ทว่าข้อสงสัยทั้งหลายจะต้องมาเติมมูลค่าเพิ่มด้วยการนำมาผ่านประตูช่อง 2 ซึ่งอาจจะเป็นทฤษฎี แนวคิด (concept) หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (ด้วยเหตุนี้ ในภาษาอังกฤษจึงใช้คำว่า “**Research**” ซึ่งหมายความว่า ประเด็นที่เราสนใจศึกษานั้น มีผู้ค้นคว้าศึกษามาก่อนแล้ว และเรามาต่อยอดออกไป) เมื่อข้อสงสัยของเรามาผ่านประตูช่อง 2 ข้อสงสัยของเราจึงจะ “ยกระดับ” (upgrade) ขึ้นไปเป็น “โจทย์วิจัย” (ในภาษาของ สกว. มักเรียกกระบวนการนี้ว่า “การพัฒนา / การเลาะโจทย์วิจัย”)

สำหรับช่อง 2 นี้ ในแบบฉบับของ CBR จะมีทั้งวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากงานวิจัยทั่วไปหรืองานวิจัยเชิงวิชาการ รวมทั้งมีข้อท้าทายสำหรับอนาคตของ CBR ที่จะกล่าวถึงต่อไป

3.2.3 ช่อง 3 : ปัญหา / โจทย์การวิจัย โจทย์การวิจัยเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการทำปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “เอ๊ะ / ข้อสงสัย” กับ “แนวคิด / ทฤษฎี / งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง” และเนื่องจากโจทย์การวิจัยเป็นลูกบิดที่จะเปิดประตูไปสู่กระบวนการวิจัยในขั้นต่อไป เราจึงจะกล่าวถึงโจทย์วิจัยอย่างละเอียดในตอนต่อไป

นอกจากจะมีด้านหัวคือโจทย์วิจัยแล้ว การออกแบบงานวิจัยก็ยังคงมีด้านท้ายคือ การคาดเดาคำตอบอย่างมีหลักการ / อย่างมีวิชาการ เป็นคบไฟนำทาง การคาดเดาคำตอบรูปแบบหนึ่งก็คือการคาดเดาว่า “ตัวแปร” (ผู้ต้องสงสัย) ตัวใดจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการไขปริศนาคาใจของเรา โดยที่ “ตัวแปรที่เราจะคาดเดา” นั้นก็มาจากบรรดาตัวช่วยในช่องที่ 2 นั่นเอง

3.2.4 ช่อง 4 : กรอบแนวคิดและนิยามศัพท์ปฏิบัติการ กรอบแนวคิดในการวิจัยเป็นเสมือนแผนที่ลายแทงที่แสดงตำแหน่งแห่งที่ (position) ของตัวแปรหลาย ๆ ตัว (variable) ในงานวิจัยของเรา รวมทั้งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (relation) ว่าเป็นอย่างไรบ้าง

ส่วนที่ผู้ทรงฯ มีความเห็นว่ามีเป็นจุดอ่อนของโครงร่างงานวิจัย CBR ก็คือ “นิยามศัพท์ปฏิบัติการ” (operational definition) ซึ่งมีปัญหาตั้งแต่ขั้นแรก คือ ไม่มีการนิยาม “แนวคิด / ตัวแปร” ที่ต้องการศึกษา เช่น คำว่า “เศรษฐกิจชุมชน” (ในโครงการแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จังหวัดปทุมธานี) นั้นหมายความว่าอะไร ในงานวิจัยชิ้นนี้

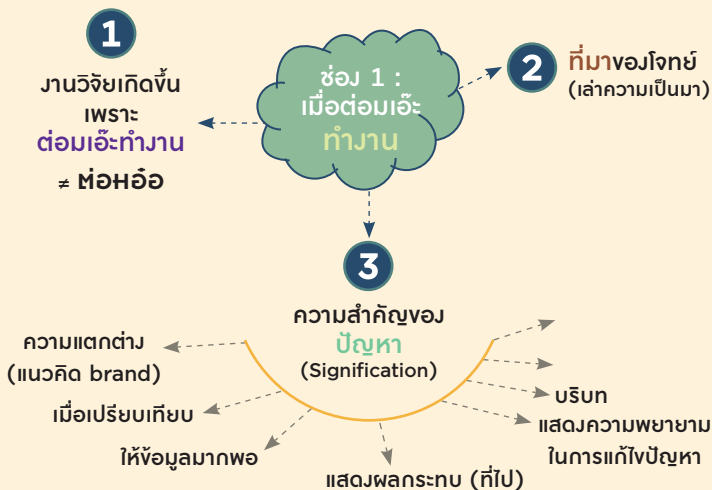
ส่วนปัญหาในขั้นต่อมาก็คือ การนิยามนั้นยังไม่สามารถนำเอาไป “ปฏิบัติการ” หรือ “เอาไปสร้างเครื่องมือ” สำหรับวัดได้ (operation) เช่น คำว่า “เกษตรวิถี” เวลาจะสร้างเครื่องมือวัดว่ากลุ่มตัวอย่างทำเกษตรวิถี จะดูจากอะไร

3.2.5 CBR ขอบชั้นเพิ่ม จากช่อง 4 คือการสร้างแผนที่การเดินทางของตัวแปรในงานวิจัยมาจนกระทั่งถึงขั้นต่อไป ๆ มาที่เริ่มลงสู่การปฏิบัติมากขึ้น คือ **การเลือกประเภทข้อมูล**ที่สามารถตอบใจหทัย การสร้างเครื่องมือไปเก็บข้อมูล การเลือกวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล / สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อพันธงตอบใจหทัยที่ตั้งเอาไว้ในขั้นสุดท้ายคือช่อง 9 หากเป็นงานวิจัยแบบทั่วไป เมื่อมาถึงขั้นตอนที่ 9 นี้ ถ้าเขียนรายงานการวิจัยเพื่อส่งให้หน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัยเสร็จเรียบร้อย ก็ถือว่า “ปิดจ๊อบ” ได้แล้ว แต่ทว่าหากเป็นงานวิจัย CBR การเดินทางมาถึงช่อง 9 นี้จะถือว่าเพิ่งเดินมาได้ครึ่งทางเท่านั้น เพราะ CBR นั้นไม่ได้ต้องการเพียงแค่ “เข้าใจโลก” เท่านั้น แต่ต้องการ “เปลี่ยนโลก” ด้วย ดังนั้น CBR จึงต้องเพิ่มขั้นตอนที่ 10 11 12... คือขั้นการออกแบบกิจกรรมเพื่อทดลองแก้ไขปัญหา

(ตามผลของข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมมา) ต้องมีขั้นตอนติดตามประเมินผล และหากยังไม่บรรลุเป้าหมาย ก็จะทดลองออกแบบกิจกรรมใหม่ต่อไป ต่อไป และต่อไป

3.2.6 3-4 ขั้นตอนแรกคือต้นน้ำ เนื่องจากการจัดประชุมครั้งนี้ เป็นขั้นต้นน้ำ คือการพิจารณาโครงร่างงานวิจัย แม้ว่าในช่วงต้นน้ำนี้จะครอบคลุมการวางแผนงานวิจัยให้ครบทั้ง 9 ขั้นตอน แต่ทว่าจุดเน้นที่สำคัญที่สุดจะอยู่ในช่อง 1-4 ที่เรียกว่า “ขั้นก่อร่างสร้างโครงการวิจัย” (Formulation of research project) เนื่องจากเป็นขั้นตอนของ “การুদ্ধการระดมเม็ดแรก” ซึ่งหากผิดพลาดไป ขั้นตอนที่ตามมาก็ไม่ต้องพูดถึง ดังนั้น ในตอนต่อไป ผู้เขียนจะขอลงรายละเอียดของช่อง 1 / 2 / 3

3.3 จากช่อง 1 ถึง ช่อง 3

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 4 : ช่อง 1 ต่อเอ๊ะทำงาน

3.3.1 ช่อง 1 : งานวิจัยเกิดขึ้นเพราะต่อมเอ๊ะทำงาน หากเปรียบเทียบงานวิจัยว่าเป็นเหมือนร่างกายมนุษย์ ส่วนที่เป็น “คำถาม / โจทย์ที่รอคำตอบ / ปริศนา” ก็อาจถือได้ว่าเป็น “ส่วนหัวของงานวิจัย” (งานวิจัยที่ปราศจากโจทย์ จึงเป็นเสมือนผีหัวขาด)

ในขณะที่จุดเริ่มต้นของงานวิจัยนั้นเกิดขึ้น ณ จุดที่ต่อมเอ๊ะเริ่มทำงาน สำหรับสภาพการณ์โดยทั่วไปประการหนึ่งของการวิจัยในสังคมไทย ปัญหาในระดับแรกก็คือ “ปัญหาของการไม่เอ๊ะ” เช่น แม้เกษตรกรทำนาแล้วจะขาดทุน แต่ก็อาจจะไม่เอ๊ะว่า “ทำไมเราจึงขาดทุน” (อาจเรียกได้ว่าเป็น “สังคมต่อมเอ๊ะบกร่อง”) ปัญหาในระดับต่อมาก็คือ แม้เมื่อมีอาการเอ๊ะแล้ว ก็ยังมีต่อมอ้อผลิตคำตอบสำเร็จรูปออกมาให้ เช่น คำตอบที่ว่า “ไม่ทำนา ก็ไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร” “เกิดมาเป็นชาวนาก็ต้องทำนาแบบนี้” (โดยไม่เอ๊ะว่ามีการทำนาแบบอื่น ๆ ได้อีกหรือไม่)

ดังนั้น ในกระบวนการพัฒนาโครงการวิจัย CBR ตั้งแต่จุดออกสตาร์ท จึงเป็นบทบาทของพี่เลี้ยงคนหนูนวิจัยที่จะต้องตั้งคำถามแบบพิเศษที่เรียกว่า “คำถามชวนคิด” (inquiry question) ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ได้ต้องการ “คำตอบ” แต่เป็นคำถามที่รักษาอาการต่อมเอ๊ะพิการ รวมทั้งการตั้งคำถามกับบรรดา “คำตอบสำเร็จรูปที่เคยมีมา” และการนำเสนอ “เอ๊ะแบบใหม่ ๆ สไตส์แปลก ๆ” กระบวนการเหล่านี้อาจจะดำเนินการผ่านเวทีพูดคุย การดูวิดีโอของกรณีที่อื่น ๆ การไปร่วมประชุมสัมมนา การไปดูงาน ฯลฯ

ส่วนวิธีการตั้งคำถามนั้นจะไม่ใช้วิธีการถาม-ตอบ แบบ “ม้วนเดียวจบ” เช่นคำถามในแบบสอบถาม แต่จะเป็นรูปแบบของ “การสนทนา / สัมภาษณ์เจาะลึก” (dialogue / depth interview) ที่มีตัวช่วยสำคัญคือ “การซัก” (probe) เพื่อสาวหาสายระโยงระยางของเส้นสายทางความคิด ในขั้นตอนของการพัฒนาโจทย์ของ CBR จึงมักพบว่า มีการจัดวงคุยหรือจัดเวทีเพื่อดำเนินการ “เขย่า / ปลดล็อกทางความคิด” ด้วยการรักษาอาการ

ต่อมเอ๊ะพิการนี้หลายต่อหลายครั้ง และอาจถือได้ว่า กระบวนการยกระดับ และพัฒนาระบบคิดของนักวิจัยชาวบ้านได้เริ่มต้นตั้งแต่จุดออกสตาร์ทนี้เลย

3.3.2 ที่มาของปัญหานำการวิจัย ชื่อหัวข้อนี้เป็นชื่อที่ปรากฏอยู่ในแบบฟอร์มของโครงร่างงานวิจัยทุกประเภท และชื่อหัวข้อก็ระบุความหมายอย่างชัดเจนแล้วว่าต้องการจะให้เจ้าของโครงการวิจัย “เล่าที่มา” ของงานวิจัยว่าอยากจะออกมาเป็นโครงร่างอย่างไร เห็นนั้น นักวิจัยได้ก่อร่างสร้างโจทย์วิจัยมาได้อย่างไร มีการพัฒนาความคิดและสังสมความรู้จนต่อยอดแตกกิ่งออกมาเป็นเนื้อหาในโครงร่างการวิจัยได้อย่างไร

อันที่จริง เนื้อหาใน “ที่มาของปัญหา” นี้ถือได้ว่าเป็นส่วนที่สำคัญมาก เพราะเป็น “จุดนัดพบทางความเข้าใจ” (Meeting point of understanding) ระหว่างนักวิจัยกับผู้อ่าน (เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิ) แต่ก็มักจะเป็นส่วนที่ผู้เขียนโครงร่างงานวิจัยมองข้ามความสำคัญ หรือเขียนแบบพอเป็นพิธี ทำให้คนอ่านเมื่ออ่านแล้วไม่เห็นที่มาหรือความเป็นมาของงานวิจัย ไม่รู้ว่า “โจทย์วิจัยนี้ ท่านได้แต่โตมา” ปัญหานี้ดูเหมือนจะเป็นปัญหาของงานวิจัยทุกสายพันธุ์ และกล่าวเฉพาะปัญหาของการเขียนที่มาของงานวิจัย CBR ผู้เขียนได้ประมวลทักษะของผู้ทรงฯ ที่มีต่อข้อพึงสังวรของการนำเสนอที่มาของโจทย์วิจัย CBR ดังนี้

(i) **ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาพเล็ก-ภาพกว้าง** ที่มีต่อการตั้งโจทย์ (Micro-Macro Linkage) รูปแบบการเขียนที่มาของโจทย์วิจัยในงานวิจัยแบบวิชาการ มักจะเริ่มด้วยข้อมูลสภาพการณ์แบบมหภาค / แบบกว้าง ๆ / แบบภาพรวม (Macro) ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “ผู้สูงอายุ” ตำบลบ้านป้อม (โครงการรูปแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาและการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด

พระนครหรืออยุธยา) ก็จะเริ่มด้วยข้อมูลที่แสดงว่าประเทศไทยเป็นสังคมผู้สูงอายุแล้ว มีปัญหาอะไรบ้างเกี่ยวกับผู้สูงอายุ จากนั้นก็จะเอาปัญหาของภาพกว้างมาสวมเข้าที่ตำบลบ้านป้อมที่เป็นภาพเล็กระดับจุลภาค (Micro)

วิธีการเขียนที่มาของโจทย์วิจัยจาก “ภาพใหญ่มาสู่ภาพเล็ก” ดังกล่าวนี้นี้ หากสภาพการณ์หรือข้อเท็จจริงในภาพใหญ่กับภาพเล็กสอดคล้องกันก็ผ่านโจทย์วิจัยไปได้ แต่หากภาพใหญ่กับภาพเล็กไม่สอดคล้องกันก็อาจจะทำให้เกิดการตั้งโจทย์การวิจัยผิดเป้าไปได้

ตัวอย่างเช่น เมื่อเขียนภาพใหญ่ว่า ผู้สูงอายุในระดับประเทศมีปัญหาด้านสุขภาพ และเมื่อลดระดับที่เล็กลงมาที่ตำบลบ้านป้อม ซึ่งในสภาพการณ์จริง ผู้สูงอายุก็มีความเหมือนๆกัน ในกรณีนี้นักวิจัยก็สามารถตั้งโจทย์ได้ว่าจะมีการพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุตำบลบ้านป้อมได้อย่างไร กรณีนี้ ภาพใหญ่กับภาพเล็กมีความสอดคล้องต่อกัน

แต่หากเป็นอีกกรณีหนึ่งคือ ในภาพระดับประเทศ ผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพ แต่ในภาพเล็กคือ ตำบลบ้านป้อม ปรากฏว่าผู้สูงอายุที่ตำบลนี้มีสุขภาพแข็งแรง สำหรับกรณีที่ข้อมูลภาพใหญ่กับภาพเล็กขัดแย้งกันนี้ การตั้งโจทย์การวิจัยก็ต้องเปลี่ยนไปจากกรณีแรก เป็นโจทย์ใหม่ว่า ควรมีการถอดบทเรียนว่าตำบลบ้านป้อมมีการบริหารจัดการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุให้แข็งแรงได้อย่างไร โดยมีเป้าหมายเพื่อธำรงรักษาความสำเร็จในชุมชนเดิมหรือขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ

ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะว่า เนื่องจากคุณลักษณะสำคัญของประการหนึ่งของงานวิจัย CBR คือมี**ขอบเขตเชิงพื้นที่ที่แน่ชัด** (area-based research) ดังนั้น การเขียนที่มาของโจทย์วิจัยจึงน่าจะเริ่มต้นจาก “ภาพเล็ก” คือสถานการณ์ในพื้นที่ก่อน (Micro-driven) แล้วจึงขยายออกไปเทียบเคียงกับภาพใหญ่ / ภาพกว้าง จะเป็นกลยุทธ์ที่ปลอดภัยกว่าวิธีการเขียนจากภาพใหญ่มาหาภาพเล็ก (Macro-driven)

(ii) **ต้องถ่าย close-up ภาพเล็ก** เป็นปัญหาที่ต่อเนื่องมาจากปัญหาข้อแรก กล่าวคือ หากทีมวิจัยเขียนที่มาจากภาพกว้าง / ภาพใหญ่ โดยให้รายละเอียดในส่วนภาพกว้างอย่างมาก แต่พอตัดภาพมาที่ภาพเล็ก / พื้นที่ กลับให้ข้อมูลรายละเอียดเพียงเล็กน้อย ก็จะทำให้ผู้อ่านมองไม่เห็น “ที่มา” ของการตั้งโจทย์จากพื้นที่

ตัวอย่างเช่น โครงการเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นโครงการที่ประกอบด้วยโครงการย่อยหลายโครงการ และมีโครงการย่อยหนึ่งโครงการที่จะสร้างอาชีพเสริมให้กับกลุ่มแม่บ้าน ตชด. (ภาพเล็ก) แต่ทว่าในตัวโครงร่างงานวิจัยนั้นได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย คือกลุ่มแม่บ้าน ตชด. น้อยมาก (ถ้าเทียบกับการถ่ายภาพ เป็นการถ่ายระยะไกล จนมองไม่เห็นรายละเอียดของตัวคน) ทำให้ผู้ทรงฯ สงสัยว่า ทำไมต้องเป็นคนกลุ่มนี้ คนกลุ่มนี้มีปัญหาอะไร วิถีชีวิตของแม่บ้าน ตชด. เป็นอย่างไร มีเวลาร่วมจะมาทำอาชีพเสริมหรือเปล่า หรือจะเสริมอาชีพอะไร เป็นต้น

(iii) **ต้องตรวจสอบสมมติฐานไปที่ละเปลาะ** เนื่องจากปัญหาส่วนใหญ่ของชุมชนมักจะไม่ใช่ปัญหาแบบผูกเขือกปมเดียวหรือเป็นปัญหาแบบสมการชั้นเดียว แต่มักจะเป็นปัญหาที่มีหลายปม หลายเปลาะ แต่ละปมโยงกันเป็นสายระโยงระยาง ดังนั้นเมื่อจะศึกษาปมปัญหาและหาวิธีแก้ปม จึงต้องตรวจสอบเสียก่อนว่า กรณีที่กำลังวิจัยนั้นอยู่ตรงปมไหนแล้ว

ตัวอย่างเช่น ในโครงการกระบวนการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรตำบลมะเกลือ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (จากนี้ จะเรียกว่า “โครงการลดสารเคมี ตำบลมะเกลือ”) สายเชือกของปมปัญหาอาจจะเริ่มตั้งแต่เปลาะแรก คือ (1) เกษตรกรไม่มีความรู้เรื่องโทษภัยของสารเคมีทางการเกษตร (2) เกษตรกรรู้แล้ว (มี knowledge แล้ว) แต่ไม่กล้า / ไม่มั่นใจที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (behavior) เพราะไม่แน่ใจว่าจะไปรอดหรือไม่ (3) เกษตรกรมั่นใจว่าถ้าปรับเปลี่ยนลดการใช้สารเคมี จะดีขึ้น แต่ก็ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไม่ได้ เพราะมีปัจจัยอื่นๆ มาเหนี่ยวรั้ง เช่น หนี้สิน ฯลฯ

ดังนั้น ในการพัฒนาโจทย์วิจัย ทั้งนักวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยง ต้องร่วมกันตรวจสอบก่อนว่า กรณีที่จะวิจัยอยู่ตรงปมไหน / เปลาะไหน อย่จะไปเริ่มต้นด้วยสมมุติฐาน (หรือการคิดเอาเอง) ว่าชาวบ้านไม่รู้ถึง โทษภัยของสารเคมีเสมอไป (อยู่ที่ปมเปลาะแรกของปัญหา)

(iv) กรณีมีหลายตัวแปรจนล้นตา ในโครงการกระบวนการพัฒนาศักยภาพและอาชีพให้กลุ่ม TG (Transgender) MSM (ชายมีเพศสัมพันธ์กับชาย) กลุ่มนางฟ้าเก้าเหลี่ยม อำเภอเก้าเหลียว จังหวัดนครสวรรค์ (จากนี้จะเรียกว่า “โครงการนางฟ้าเก้าเหลียว”) ผู้ทรงคุณวุฒิได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า ในโครงการนี้มีตัวแปรที่เกี่ยวข้องของหลายตัวที่จะส่งผลมาถึงการตั้งโจทย์วิจัย เช่น

- (1) กลุ่ม TG และ MSM ขาดทักษะในเรื่องการประกอบอาชีพ จึงต้องการฝึกอาชีพ (ใช่หรือไม่)
- (2) กลุ่ม TG และ MSM ไม่รู้ช่องทางว่าจะไปฝึกอาชีพต่างๆ ได้จากที่ไหน (ใช่หรือไม่)
- (3) เป็นเรื่องทัศนคติของนายจ้าง (ในบางวิชาชีพ เช่น อาชีพครู) ที่ไม่รับคนกลุ่มนี้เข้าทำงาน
- (4) เป็นเรื่องของ “ประเภทอาชีพ” (เช่น อาชีพครู พยาบาล) ที่ปิดกั้นกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าทำงาน
- (5) เป็นเรื่องทัศนคติของตนเองและครอบครัวต่อการประกอบอาชีพ เป็นต้น

จากตัวอย่างของตัวแปรทั้ง 5 ตัวนี้ ผู้ทรงฯ ไม่แน่ใจว่าที่มิวิจัย ได้เรียงลำดับไหลของตัวแปรไว้อย่างไร เช่น อะไรเป็นตัวแปรต้น อะไรเป็นตัวแปรตาม อะไรเป็นตัวแปรแทรก (intervening factor) เครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยแก้ไขปัญหาคือการมีตัวแปรมากจนล้นตานั้นก็คือ การทำกรอบแนวคิดการวิจัย (conceptual framework) ซึ่งเป็นเสมือนการวางตัวตำแหน่งนักฟุตบอลแต่ละคนที่โค้ชได้ออกแบบไว้เป็นแผนการเล่นในแต่ละครั้ง

ในการวิจัยแบบ CBR นั้น การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตัวแปรแต่ละตัวจะส่งผลมาถึงการออกแบบกิจกรรมในลำดับต่อมา เพราะตำแหน่งแห่งที่ หน้า-หลัง ซ้าย-ขวา ล่าง-บน ของตัวแปรจะช่วยให้ทีมวิจัยชาวบ้านวางแผนการทำชุดของกิจกรรม (chain / series of actions) ได้ถูกต้องว่าอะไรต้องทำก่อน อะไรต้องทำต่อมา อะไรทำที่หลัง โดยมี “แผนที่ของตัวแปร” (conceptual framework) เป็นตัวกำกับ

(v) **เครือญาติของปัญหา**กับการเข้าตรง / เข้าอ้อม (entry point) เนื่องจากปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนมักจะโยงใยกันคล้ายสายเครือญาติ ดังนั้นในการทำงานของพี่เลี้ยง / คนหนุนงานวิจัยที่ไปชวนทีมวิจัยชาวบ้านมาพูดคุยนั้น จึงควรสำรวจทางศาสนามาญาติของปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน จากสภาพความเป็นจริงดังกล่าวก่อให้เกิดกลยุทธ์ใน “การเข้ามายุ่ง” (entry point) 2 แบบ ดังข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิต่อโครงการการจัดการขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนชั้นนารายณ์ จังหวัดลพบุรี (จากนี้ไปจะเรียก “โครงการขยะชั้นนารายณ์”) แบบแรก เป็นการเข้าปัญหาโดยตรง (Direct approach) เช่น พี่เลี้ยงชวนคุยเรื่องปัญหาขยะโดยตรงเลย (หากต้องการจะทำโจทย์วิจัยเรื่องขยะ) แบบที่สอง เป็นการเข้าทางอ้อม (Indirect approach) เช่น ประสพการณ์ส่วนตัวของผู้ทรงคุณวุฒิที่เคยทำงานวิจัยเรื่องบุรี แต่ในขณะที่ลงพื้นที่ได้สะท้อนความคิดเห็นไปยังหมู่บ้านว่า สภาพแวดล้อมของชุมชนสกปรกมาก ทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ขึ้นมา ทำให้หมู่บ้านหันกลับมาสนใจทำเรื่องขยะในชุมชน ฉะนั้น การทำงานเรื่องขยะอาจจะไม่ได้ตั้งประเด็นไว้ตรง ๆ ก็ได้ แต่ชวนให้คิดเชื่อมโยงให้เห็นสายเครือญาติของปัญหา

(vi) **ควรตั้งโจทย์ให้ละเอียดียบ่อยหรือตั้งโจทย์ใหญ่** นี่เป็นปัญหาเรื่อง “จะดูต้นไม้หรือจะดูป่า” ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเขียนโจทย์วิจัย / วัตถุประสงค์ว่าจะใช้รูปแบบไหนจึงจะเหมาะสม

โดยทั่วไป ทีมวิจัย CBR มักนิยมตั้งโจทย์วิจัยและเขียนวัตถุประสงค์แบบกว้าง ๆ ใหญ่ ๆ เอาไว้ก่อน แล้วก็จะแตกคำถามหลัก

ให้เป็นวัตถุประสงค์ย่อย ๆ เพราะวัตถุประสงค์ย่อยจะช่วยให้ง่ายต่อการกำหนดแผนงานโดยตรง ดังนั้น เวลาเขียนโครงร่างงานวิจัยก็จะประกอบด้วยคำถ้อยย่อ ๆ มากมาย (และนำเสนอแบบเบียดหัวแตก) เป็นแนวทางดูต้นไม้แต่ละต้นเป็นหลัก

แต่เมื่อมาถึงขั้นตอนการพิจารณาโครงการ ผู้ทรงฯ มักจะเสนอแนะให้ยุบรวมวัตถุประสงค์ย่อย ๆ ให้เป็นวัตถุประสงค์ใหญ่ ๆ เพราะจะช่วยให้มองเห็นเป้าได้ง่าย ติดตามผลการวิจัยว่าเข้าเป้า (ตอบโจทย์) อะไรบ้างได้ง่ายกว่า เป็นแนวทางดูป่าทั้งป่า

ที่ประชุมได้ข้อสรุปในเรื่องนี้ว่าสามารถจะเลือกแนวทางที่สามคือ ใช้วิธีการตั้งหัวข้อใหญ่ ๆ (ดูป่า) และภายใต้หัวข้อใหญ่จะมีหัวข้อย่อย (ดูต้นไม้) คือ 1.1 1.2 1.3 ... จะได้ไม่ต้องตั้งหัวข้อย่อย ๆ แต่ทว่าต้องไม่นำเสนอหัวข้อย่อยแบบเบียดหัวแตกหรือปล่อยอิสระ แต่ต้องจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ว่าหัวข้อย่อยข้อใดสังกัดอยู่ภายใต้หัวข้อใหญ่ข้อไหน

3.3.3 ความสำคัญของปัญหา (signification) เป็นชื่อหัวข้อที่อยู่คู่กับ “ที่มา” ดังนั้น หลังจากแล้วว่า “นักวิจัยได้โจทย์วิจัยมาได้อย่างไร” แล้วก็ต้องให้ข้อมูลเพื่อแสดงให้ผู้ทรงคุณวุฒิ (และองค์กรเงินทุน) เห็นด้วยว่างานวิจัยชิ้นนี้มีความสำคัญมากพอที่จะทุ่มเทพยายามต่าง ๆ มาสนับสนุนและจะคุ้มค่าความพยายามของทุกฝ่ายในตอนจบโครงการ

ในการนำเสนอโครงการวิจัยทั้ง 9 โครงการนี้ สามารถสกัดกลยุทธ์ที่จะโน้มน้าวผู้อ่านโครงร่างงานวิจัยให้เห็นความสำคัญของโครงการวิจัยที่เสนอมา 5-6 กลยุทธ์ ดังนี้

(i) **ใช้แนวคิดการสร้างแบรนด์ (brand)** แนวคิดหลักของการสร้างแบรนด์ก็คือ การสร้างความแตกต่าง (Difference / Distinction) ให้เห็นได้อย่างชัดเจน สำหรับกลยุทธ์นี้เมื่อนำมาใช้กับงานวิจัย CBR ในระดับของประเด็น / เนื้อหา / หัวข้อ (Topic / Issue) จะพบว่ามิชข้อจำกัด เนื่องจาก

โจทย์การวิจัยของ CBR นั้นมีโฟลด์บังคับว่า “ต้องเป็นปัญหาของชุมชน” ซึ่งปัญหาของชุมชนนั้นนับไปนับมากก็จะวนเวียนอยู่ในประเด็นหัวข้อทั้ง 10 ของ CBR เช่น ชยะ หนี้สิน สารเคมี การจัดการป่า การจัดการน้ำ ฯลฯ

ด้วยเหตุนี้ หากจะสร้างความใหม่แปลกแตกต่างของงานวิจัย CBR คงจะทำระดับประเด็น / หัวข้อไม่ได้ การสร้างความแตกต่างของ CBR จึงต้องใช้วิธีการ “ทำเรื่องเก่า แต่มองปัญหาจากมุมมองใหม่” (perspective / approach) ตัวอย่างเช่น โครงการจัดการชยะชยันนารายณ์ แม้จะเป็นประเด็นชยะเหมือนเดิม แต่ชยะที่ชุมชนชยันนารายณ์ครั้งนี้ “แตกต่าง” จากงานวิจัยชยะที่เคยมีมาซึ่งเป็นชยะที่ชุมชนสร้างขึ้นมาเอง แต่ชุมชนชยันนารายณ์นั้นเป็น “ชยะแบบลอยฟ้า” เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่บนทางหลวงที่มีรถยนต์แล่นผ่านไปมาและทิ้งชยะลงมายังชุมชน ดังนั้น วิธีการบริหารจัดการชยะในพื้นที่นี้จึงน่าจะแตกต่างไปจากวิธีการจัดการที่เคยมีมา เป็นต้น

(ii) **ใช้วิธีเปรียบเทียบให้เห็นจุดร่วม-จุดต่าง (Analogy)** เช่น โดยทั่วไปชุมชนที่เข้มแข็งมักมีองค์ประกอบพื้นฐานคือ มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีสายเครือญาติ ฯลฯ แต่ถ้าชุมชนที่เราจะศึกษาไม่ปรากฏองค์ประกอบพื้นฐานดังกล่าวเลย แต่ก็ยังปรากฏว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็งเช่นเดียวกัน ในกรณีเช่นนี้ นักวิจัยก็ต้อง “เอ๊ะ” ว่ามีปัจจัย / ตัวแปรอันใดที่เข้ามาทำหน้าที่ทดแทนองค์ประกอบพื้นฐานแบบเดิม เป็นต้น

(iii) **การให้ปริมาณข้อมูลที่มากพอ** เป็นความเข้าใจโดยทั่วไปว่า ในเชิงปริมาณ หากเราพูดถึงเรื่องอะไรมาก ๆ หรือบ่อย ๆ (frequency) ก็ย่อมแสดงว่าเรื่องนั้นมีความสำคัญ ดังนั้น การยกงานวิจัยที่เคยมีมาในอดีตมา ยืนยันให้มีปริมาณมากพอ ก็แสดงถึงความสำคัญของเรื่องนั้น

(iv) **การระบุถึง “ที่ไป” ของประเด็นที่วิจัย** ในขณะที่การระบุถึง “สาเหตุ / ที่มา” (cause) นั้นเป็นการเหลียวมองย้อนหลังกลับไปหาต้นตอ การกล่าวถึง “ที่ไป” (consequence) จะเป็นการเล่าไปข้างหน้าว่า จากปัญหาในปัจจุบันจะสร้างผลกระทบหรือผลสืบเนื่องอะไรตามมาบ้างในอนาคต

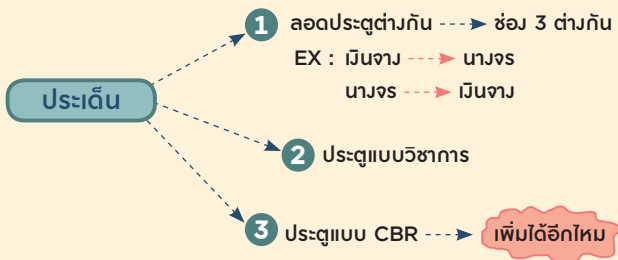
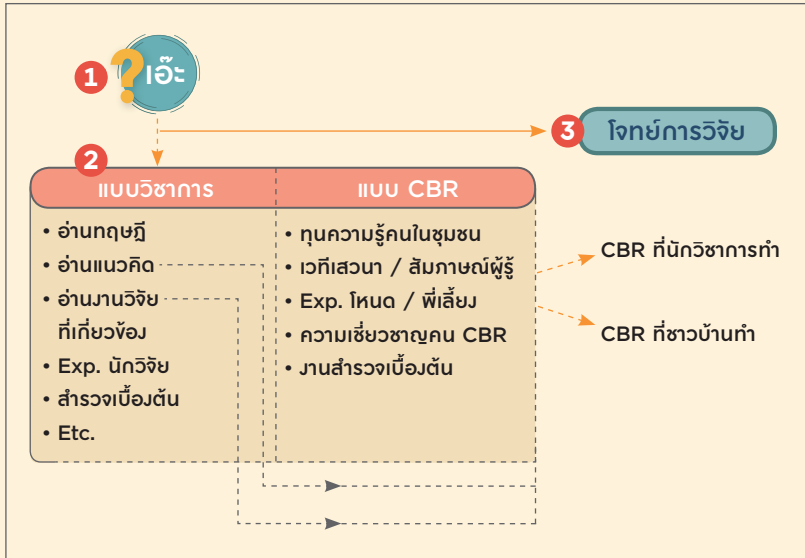
เป็นการขยายขอบเขตของปัญหาโดยอาจแสดงการคาดการณ์ว่า หากไม่ลงมือทำวิจัย จะเกิดผลลัพธ์ (ที่น่าสยดสยอง) อะไรตามมาบ้างในอนาคต และถ้าลงมือทำวิจัย จะเกิดผลลัพธ์ที่แตกต่างไปอย่างไร

(v) **การแสดงความพยายามในการแก้ไขปัญหา** มีปัญหาบางปัญหาที่ได้มีความพยายามใช้วิธีการหลายวิธีมาแล้วในการแก้ปัญหา แต่ยังไม่สำเร็จ ซึ่งหมายความว่าปัญหานั้นน่าจะมีความยุ่งยาก ซับซ้อน เป็นปัญหาขนาดใหญ่ หรือเป็นปัญหาที่ละเอียดอ่อน ในอีกด้านหนึ่งก็อาจจะหมายความว่า วิธีแก้ปัญหาในอดีตยังไม่มีประสิทธิภาพดีพอ ภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้ CBR อาจจะนำเสนอตัวเองว่า อาจจะเป็น “วิธีการใหม่ / ความพยายามใหม่อีกครั้งหนึ่งที่จะทดลองใช้แก้ปัญหา” (กลยุทธ์นี้คล้ายคลึงกับการแสวงหาหมอฟีไปปราบผีแมนาค ซึ่งเคยมีหมอฟีไปปราบมาแล้วหลายรายแต่ไม่สำเร็จ ก็แปลว่าผีแมนาคนั้นเขี้ยนมาก ฉันใดก็ฉันนั้น)

(vi) **การตั้งค่าใหม่ด้วย “บริบทของปัญหา”** ได้แก่ กลยุทธ์ที่หยิบเอา “ประเด็นเดิม” แต่มาใส่ใน “บริบทใหม่” ตัวอย่างเช่น โครงการแนวทางการสร้างเครือข่ายในการจัดการคุณภาพน้ำแบบมีส่วนร่วมของคลองบางเขน กรุงเทพมหานคร (จากนี้จะเรียกว่า “โครงการคลองบางเขน”) ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะว่า ในประสบการณ์ของ CBR นั้น เคยทำวิจัยเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมาแล้ว แต่เป็นในพื้นที่ชนบท วิธีการทำงานนั้นได้ใช้ “ประวัติศาสตร์” เป็นตัวขับเคลื่อนงาน (ผ่านเครื่องมือวิจัย Timeline) แต่สำหรับการจัดการน้ำในบริบทของเมือง เช่น กรุงเทพมหานคร อาจจะต้องใช้เครื่องมือวิจัยแบบอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นเมือง เช่น ข้อมูลตัวเลขที่ชุมชนต้องจ่ายค่าบำบัดน้ำเสีย แต่ก็ยังไม่มีงบบำบัดน้ำเสียให้ดีขึ้นเป็นต้น

กลยุทธ์การขีดเส้นใต้ให้โครงการวิจัยที่น่าเสนอคุณมีความน่าสนใจมากขึ้นที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ซึ่งในแต่ละโครงการสามารถคิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆ ในการขีดเส้นใต้ได้อีกมากมาย

3.4 ช่อง 2 แบบทั่วไป / ช่อง 2 แบบ CBR

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 5 : ช่อง 2 แบบทั่วไป / แบบ CBR

จากแผนภาพที่ 3 ซึ่งแสดงบันได 9 ขั้นอันเป็นต้นแบบของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เนื่องจากการประชุมในช่วงวันที่ 15 - 17 พฤศจิกายน 2559 นี้ อยู่ในช่วงต้นน้ำ คือ ขั้นตอนการพิจารณาโครงการ จุดเน้นความสนใจของที่ประชุมจึงจะลัดไปกับจังหวะก้าวของขั้นตอนการวิจัยเช่นกัน คือ เน้นความสนใจมาที่ขั้นตอน 1 / 2 / 3 ซึ่งเป็นขั้นของการก่อร่างสร้างโจทย์ที่จะนำทางไปสู่ขั้นตอนอื่นๆ ที่จะตามมา ในที่นี้ผู้เขียนจึงจะขอถ่ายภาพระยะใกล้ชิด (close-up) ใน 3 ขั้นตอนนี้

และเนื่องจากปัจจุบัน แหล่งกำเนิดหรือคนทำวิจัยของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. นั้นมีมาจากหลายแหล่ง เช่น จากกลุ่มนักวิชาการที่สนใจงานพัฒนาชุมชน จากชาวบ้านในชุมชน จากองค์กรพัฒนาที่ทำงานร่วมกับชุมชน จากหน่วยงานรัฐท้องถิ่น จากฝ่าย CSR ขององค์กรธุรกิจ ฯลฯ จากแหล่งกำเนิดที่แตกต่างกันนี้ ทำให้โครงร่างงานวิจัยที่ผลิตมาจากต้นตอที่ต่างกันนั้นมีรูปร่างหน้าตาที่แตกต่างกันไป (รวมทั้งมีจุดแข็ง / จุดอ่อนที่ต่างกันด้วย) ดังเช่น ในการประชุมครั้งนี้ อย่างน้อยจากจำนวนโครงร่างงานวิจัย 9 ชิ้น เราสามารถแยกประเภทของโครงร่างออกตามแหล่งกำเนิด (แบบปลาย 2 ขั้ว) ได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ งานวิจัยที่มีนักวิชาการเป็นที่วิจัย และงานวิจัยที่มีชาวบ้านเป็นที่วิจัย

(i) **ความลับของช่อง 2** ผู้เขียนเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยว่า ข้อสงสัยที่เกิดมาจากต่อมเอ๊ะทำงานนั้นเป็นเสมือน “ลูกฟุตบอล” ที่ผู้เล่นจะพยายามพาลูกไปลอดผ่าน “ประตูโตรีอ” คือช่อง 2 ที่จะครอบคลุมแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะทำให้ข้อสงสัยจากต่อมเอ๊ะยกระดับขึ้นมาเป็น “โจทย์การวิจัย”

ความสำคัญของช่อง 2 นี้ก็คือ หากเลือกลอดประตูโตรีอที่แตกต่างกัน ก็จะทำให้ได้ช่อง 3 (โจทย์วิจัย) ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างง่าย ๆ ในชีวิตประจำวันก็เช่น หากเรามีตัวแปรอยู่ 2 ตัวคือ “ปริมาณเงิน” และ “การมีผู้หญิงคนรักอยู่ด้วย”

หากเราจัดเรียงตัวแปรทั้ง 2 ตัวนี้โดยให้ “ปริมาณเงิน” เป็นตัวแปรต้น และ “การมีผู้หญิงคนรักอยู่ด้วย” เป็นตัวแปรตาม เราก็จะได้โจทย์การวิจัยประมาณนี้

พอเงินจาง ➤ ➤ นางจร (ผู้หญิงทิ้งไป)
พอกระเป๋าสเงิน ➤ ➤ แฟนทิ้ง

การจัดเรียงตัวแปรต้น / ตัวแปรตามเช่นนี้มาจากแนวคิด / ทฤษฎี (ช่อง 2 ประตูลิทธิ) ที่ว่า ผู้หญิงเป็นเพศที่หาเงินด้วยตัวเองไม่ได้ ต้องอาศัยเกาะผู้ชาย ผู้หญิงเป็นเพศที่เห็นแก่เงิน ไม่มีรักแท้ เมื่อหมดเงินก็ทิ้งไป เราอาจตั้งชื่อทฤษฎีที่ใช้นี้ว่า “ทฤษฎีผู้หญิงหน้าเงิน”

แต่จากตัวแปร 2 ตัวชุดเดิม หากมีการออกแบบให้ตัวแปรสลับที่กับกรณีแรก จะได้ออกมา ดังนี้

นางจร ➤ ➤ เงินจาง
แฟนทิ้ง ➤ ➤ กระเป๋าสเงิน

กรณีที่สองนี้เป็นปรากฏการณ์ที่ว่า “เมื่อผู้หญิงทิ้งไป” (ตัวแปรต้น) ปริมาณเงินของผู้ชายก็จะลดลงหรือหมดไป (ตัวแปรตาม) ซึ่งในกรณีที่สองนี้มีทัศนะ / แนวคิด (ช่อง 2 ประตูลิทธิ) ต่อ “ผู้หญิง” ที่แตกต่างจากกรณีที่หนึ่งโดยสิ้นเชิง เพราะกรณีหลังนี้มีทัศนะว่า ผู้หญิงเป็นเพศที่หาเงินเป็น และยังเป็นฝ่ายให้เงินแก่ผู้ชายด้วยซ้ำไป จึงเกิดปรากฏการณ์ว่า เมื่อผู้หญิงทอดทิ้งไป ผู้ชายก็หมดเงิน เราอาจตั้งชื่อทฤษฎีที่สองนี้ว่า “ทฤษฎีনারีอุปถัมภ์”

จากตัวอย่างที่ยกมานี้สะท้อนให้เห็นว่า หากนักวิจัยเลือกใช้ ทฤษฎี-แนวคิดที่แตกต่างกัน จะส่งผลให้การตั้งโจทย์การวิจัยต่างกันไปด้วย ซึ่งในภาษาวិชาการเรียกว่า การมี “จุดยืนทางทฤษฎี” (Theoretical Standpoint) เป็นตัวกำหนด Problem statement การเขียนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเอาไว้ในบทที่ 2 ของงานวิจัย จึงเท่ากับเป็นการประกาศจุดยืนทางทฤษฎี-แนวคิดของนักวิจัยนั่นเอง

จากประเด็นเรื่อง “ความลับของช่อง 2” นี้ ผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ ข้อเสนอแนะแก่ที่มวิจัยว่า ในขั้นตอนการพัฒนาโจทย์วิจัยของ CBR นั้น ตามปกติแล้วที่เลี้ยง / คนหนุ่มงานวิจัยมักจะทำงานกับชาวบ้านอยู่ในระดับ ช่อง 1 - ปัญหาของชาวบ้าน และช่อง 3 - โจทย์การวิจัย โดยที่มักจะ มองผ่าน / มองข้ามช่อง 2 เนื่องจากธรรมชาติของช่อง 2 นั้น หากเทียบกับระบบคอมพิวเตอร์จะเป็นส่วนของ software ที่มักจะ “ถูกซ่อน / มองไม่เห็น” (cache) โดยที่จะมองเห็นแต่ส่วนที่ปรากฏแก่หน้าจอ คือ ช่อง 1 และช่อง 3 ดังนั้น การพัฒนา / ยกระดับวิธีคิดของชาวบ้าน อาจทำได้ในขั้นตอนนี้ด้วยการถามหา software / วิธีคิดเมื่อชาวบ้านพูด หรือแสดงความคิดเห็นออกมา (โดยเฉพาะคำพูดที่แสดงการอธิบาย / การวิเคราะห์ / การแสดงความคิดเห็น) ว่าชาวบ้านใช้ “ฐานอะไรในการคิด” เพราะหลายครั้งการเปลี่ยนแปลงชาวบ้านนั้นต้องเจาะเข้าไปเปลี่ยนที่ “ตัววิธีคิด” (เปลี่ยนช่อง 2)

(ii) **รูปแบบช่อง 2 ของนักวิชาการ** สำหรับรูปแบบช่อง 2 ของ นักวิชาการนั้นมีได้หลากหลาย เช่น

- การเลือกอ่านทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- การทบทวน “แนวคิด” (concept) ที่ต้องนำมาใช้ในงานศึกษา
- การอ่านและวิเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ศึกษามาแล้ว ที่เรียกว่า “การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง” (Review related literature)

- การนำประสบการณ์ / ความเชี่ยวชาญ / ต้นทุนความรู้
ของนักวิจัยเองมาไตร่ตรอง
- การสำรวจเบื้องต้น
- ฯลฯ

จากรูปแบบที่หลากหลายดังกล่าว ในการพิจารณาโครงร่างงานวิจัยที่นำเสนอในการประชุมครั้งนี้ ที่ประชุมได้พบปัญหาและจุดอ่อนของรูปแบบช่อง 2 ของนักวิชาการ (ซึ่งอาจจะเป็นปัญหาพร้อมของงานวิจัยทุกประเภทไม่จำกัดเฉพาะงานวิจัย CBR เท่านั้น) ซึ่งน่าที่จะพยายามแก้ไขหรือก้าวให้พ้นจุดอ่อนดังกล่าวนี้ คือ

- (1) **ปัญหาในเชิงปริมาณ** คือ การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี โดยเฉพาะวรรณกรรม / งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ยังไม่มีหรือมีไม่มากพอที่จะช่วยนำทางมาสู่การตั้งโจทย์วิจัย
- (2) **ปัญหาในเชิงคุณภาพ** แม้จะมีการทบทวนแนวคิด-ทฤษฎี-งานวิจัยมาพอสมควร แต่แนวคิด / งานวิจัยที่นำมาทบทวนนั้น “ไม่ค่อยเกี่ยวข้อง” หรือ “ไม่เพียงพอ” ต่อการตั้งโจทย์ เช่น แม้จะมีการประมวลคำนิยามเกี่ยวกับ “เศรษฐกิจชุมชน” มากมาย แต่ก็อยู่ในระดับ “คำนิยาม” เท่านั้น แต่ยังไม่เกี่ยวข้องกับมิติการตั้งโจทย์หรือการวัด (operational) ของโครงการย่อย เช่น การเสริมอาชีพแบบเศรษฐกิจชุมชนแตกต่างจากการเสริมอาชีพแบบทั่ว ๆ ไปอย่างไร
- (3) **ปัญหาการนำมาใช้ประโยชน์ในงานวิจัย** แม้ว่าจะมีการทบทวนวรรณกรรมในปริมาณที่มากพอและเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแล้วก็ตาม แต่วิธีการนำเสนอก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าจะนำเอา “องค์ความรู้ที่มีแล้วในอดีต” มาใช้ประโยชน์เพื่อต่อยอดตรงไหนของ “งานวิจัยใน

ปัจจุบัน” (ใช้เป็นตัวแปร ใช้สร้างเครื่องมือ ฯลฯ) ปัญหานี้
 ดูจะเป็นปัญหาาร่วมของงานวิจัยทุกประเภทที่เนื้อหา
 ในบทที่ 2 นั้นมักจะมีสถานะเป็นเพียง “ไม่ประดับ” แต่ไม่
 ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในทุกขั้นตอนของการวิจัย โดยเฉพาะ
 เฉพาะในการพัฒนาโจทย์วิจัย

ปัญหาส่วนหนึ่งของการนำทฤษฎี แนวคิด และ
 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้ประโยชน์ไม่ได้ที่พบในการประชุม
 ครั้งนี้คือ ประเภทของแนวคิดที่นำมาใช้อาจจะไม่ “ลงตัว”
 กับกรณีที่วิจัย เช่น การนำแนวคิดเรื่อง “หลักการตลาด
 แบบทั่วไป” มาเป็นไฟส่องนำทาง ในขณะที่กรณีเศรษฐกิจ
 ชุมชนที่ศึกษามีลักษณะเป็น “ตลาดทางเลือก” ทำให้แนวคิด
 กับกรณีศึกษาสวมกันไม่สนิท

- (4) ปัญหาต้นฉบับที่นำมาศึกษามีความละเอียดไม่พอ เช่น
 การอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจาก “บทคัดย่อ” (Abstract)
 ซึ่งรูปแบบบทคัดย่อนั้นเป็นเพียง “เครื่องนำทาง” เพื่อให้ไป
 อ่านต่อของงานวิจัยเท่านั้น แต่ยังไม่มีความละเอียดพอที่
 จะช่วยให้เข้าใจถึงเนื้อตัวของงานวิจัยได้

(iii) รูปแบบช่อง 2 ของ CBR ในภาพที่ 5 จากที่ผู้เขียนประมวล
 รูปแบบการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามแบบวิธีของ
 นักวิชาการมาในหัวข้อที่แล้ว แต่เมื่อช่อง 2 ในขั้นตอนการวิจัยเข้ามาอยู่ใน
 mode ของงานวิจัย CBR ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ “ทำโดยชาวบ้าน” (หรือคนกลุ่ม
 อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ นักวิชาการ) รูปแบบช่อง 2 ของนักวิชาการก็ไม่สามารถนำมา
 ใช้ได้ เพราะมีวิถีชีวิตของชาวบ้านที่จะมาอ่านงานทฤษฎีหรืองานวิจัย
 เป็นเล่ม ๆ

ในแง่นี้ ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ได้ค้นหาวัดกรรมที่จะหา
 “วิธีการทดแทน” การทบทวนวรรณกรรม (Review literature) เพื่อนำ

ความรู้เดิมมาใช้ เสมือนเป็นการสร้าง “เส้นทางเบี่ยง” หรือหา “สารทดแทน” ที่สามารถนำไปสู่จุดหมายปลายทางได้เช่นกันแม้จะมีรูปแบบ / วิธีการที่ไม่เหมือนกัน

ในที่นี้ ผู้เขียนขอประมวลรูปแบบการทบทวน / รวบรวม / check stock ความรู้ที่มีอยู่แล้วตามวิถีของ CBR ที่ได้ดำเนินการมา ดังนี้

(1) รวบรวม / เรียนรู้จากต้นทุนความรู้ของคนในชุมชน

ผ่านรูปแบบที่เห็นได้มากที่สุดในงานวิจัย CBR คือ การจัดเวทีพูดคุยประเภทต่าง ๆ ขนาดต่าง ๆ เพื่อระดมทุนความรู้ ทั้งจากผู้รู้ / ประชาชนชาวบ้าน ทั้งจากกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็น (เช่น คนเก็บของป่าหากินหากทำงานวิจัยเรื่องป่าชุมชน)

และนอกจากทุนความรู้ของคนในชุมชนซึ่งเปรียบเสมือน “บ่อน้ำมัน” ที่เป็นแหล่งพลังงานสำคัญแล้ว ในที่ประชุมครั้งนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิยังเสนอให้ขยายแหล่งพลังงานความรู้ออกไปยังแหล่งอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งไม่ยากลำบากนักต่อการเข้าถึง เช่น หากทำการวิจัยเรื่องเกษตรไร้อาหารเคมีในจังหวัดนครสวรรค์ ในจังหวัดนี้มีพื้นที่โรงเรียนชานาที่นครสวรรค์ที่ได้สั่งสมชุดความรู้ดังกล่าวเอาไว้ และสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ช่วยได้มาก

(2) การจัดเวทีเสวนา / สัมภาษณ์ผู้รู้ หากเทียบกับวิธีการแรก

วิธีการที่สองนี้จะมีลักษณะ “การออกแบบ” มากขึ้น จัดระบบมากขึ้น เป็นทางการมากกว่าวิธีแรก เช่น ในการจัดเวทีเสวนา เรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ก็ต้องออกแบบว่าจะเชิญ (หรือจะไม่เชิญ) ใครมาร่วมเวทีบ้าง จะพูดคุยในประเด็นอะไร จะบริหารจัดการการสนทนาระหว่างผู้ที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกันอย่างไร จะตั้งเป้าหมายถึงระดับไหน เป็นต้น

หรือในการสัมภาษณ์ผู้รู้ นั้น ก็น่าจะมีการเตรียม “ชุดคำถาม” (guide question) ที่ผ่านการออกแบบมาจาก วิทยวิจัยอย่างเป็นระบบมากกว่าการพูดคุยไปเรื่อย ๆ เช่น วิธีการแรก เป็นต้น

- (3) จากประสบการณ์ของพี่เลี้ยง / คนหนุนวิจัย ในวิธีการแบบนักวิชาการนั้น แหล่งความรู้ที่นำมาใช้เพื่อต่อยอดนั้น จะเป็น “แหล่งความรู้ภายนอก” (explicit knowledge) ที่อยู่ในรูปเล่มรายงานผลการวิจัย แต่ทว่าแหล่งความรู้ของ CBR จะเป็น “แหล่งความรู้ภายใน” (tacit knowledge) ที่แฝงฝังอยู่ในตัวคน และคนที่ผ่านประสบการณ์วิจัย CBR มามากพอที่จะสังขมจนตกผลึกเป็นแหล่งความรู้ได้ก็คือ พี่เลี้ยง / คนหนุนวิจัยนั่นเอง

ดังนั้น ในที่ประชุมจึงมีการเสนอให้พี่เลี้ยง / คนหนุนวิจัย CBR นำเอาต้นทุนความรู้จากประสบการณ์ที่เคยผ่านงานวิจัยในประเด็นที่คล้ายคลึงกันมาช่วยขัดเกลา / เหลา / พัฒนาโจทย์การวิจัยของชาวบ้านให้มีแง่มุมที่หลากหลายมากขึ้น คมชัดมากขึ้น มีที่มาที่ไปมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพี่เลี้ยงจะมีความรู้แบบแฝงฝังอยู่ในตัวที่สังขมมาจากประสบการณ์เป็น “ต้นทุน / หน้ดัก” แล้วก็ตาม หากทว่าผู้ทรงคุณวุฒิก็ได้เสนอกลยุทธ์ให้พี่เลี้ยง ทั้ง “เพิ่มขยายทุนความรู้ของตนเอง” (ดูรายละเอียดต่อไป) ให้มากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งเมื่อนำความรู้มาใช้ในการพัฒนาโจทย์ของชุมชน ก็ควรมีกระบวนการเตรียมตัวเหมือนการ “boot-up” เครื่องคอมพิวเตอร์ก่อนใช้งานด้วย

- (4) ใช้ “ความเชี่ยวชาญของคน CBR” ในหมู่พี่เลี้ยงหรือผู้ประสานงานของ CBR นั้น มีการแตกตัวของความรู้ออกไป

เป็น “ประเด็นต่างๆ” เช่นเดียวกับ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในสาขาต่างๆ และมีพีเลียง / ผู้ประสานงานบางท่านได้ยกระดับ “ความรู้ที่มีอยู่ในตัว” ผ่านกระบวนการวิเคราะห์-สังเคราะห์ออกมาเป็น “ความรู้ภายนอก” (explicit knowledge) ในประเด็นต่างๆ เช่น พีเลียง CBR บางท่านได้สังเคราะห์ชุดความรู้เรื่องการท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ ดังนั้น บุคลากรเหล่านี้จึงถือเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญที่ทำหน้าที่เป็น “สารทดแทน” รายงานวิจัยที่เป็นตัวเล่มหนังสือได้โดยเฉพาะความเชี่ยวชาญในเรื่อง “กระบวนการวิจัยแบบ CBR” (CBR methodology) นั้น น่าจะก่อตัวมาจาก “คนใน CBR เอง”

- (5) **การใช้งานวิจัยประเภทสำรวจเบื้องต้น** สำหรับประเด็นที่ค่อนข้างแปลกใหม่หรือกรณีที่สภาพการณ์ของปัญหายังอยู่ในขั้นที่ไม่ค่อยชัดเจนนัก ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ก็จะมีการสนับสนุนทุนให้มีการทำงานวิจัยเชิงสำรวจสภาพการณ์เบื้องต้นเสียก่อน (exploratory research) เพื่อเป็นข้อมูลและฐานความรู้ความเข้าใจก่อนจะพัฒนาไปเป็นงานวิจัย CBR เต็มรูปแบบ
- (6) **การเรียนรู้จากกรณีศึกษาในอดีต** ซึ่งมีทั้งรูปแบบ “การขนคนไปเรียน” ได้แก่ การไปศึกษาดูงานจากกรณีที่มีประเด็นคล้ายคลึงกัน วิธีการแบบนี้เป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (direct experience) ซึ่งมีข้อเด่นของการเรียนรู้โดยตรง แต่ก็มีข้อจำกัดที่ต้องใช้ทรัพยากรมากและจำนวนคนที่ไปก็มีได้อย่างจำกัด อีกรูปแบบหนึ่งคือ “การขนบทเรียนมาให้ดู” เป็นการเรียนรู้ผ่านสื่อกลางประเภทต่างๆ (mediated experience) เช่น เชิญสื่อบุคคลต้นแบบมาเป็นวิทยากร หรือ การดูวิดีโองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (video reflection) เป็นต้น

(iv) การเพิ่มรูปแบบให้กับช่อง 2 แบบ CBR จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ช่อง 2 ของงานวิจัยแบบวิชาการและแบบ CBR นั้นต่างมีรูปแบบเฉพาะที่ไม่เหมือนกัน เนื่องจากเป้าหมายของงานวิจัยและต้นทุนของผู้ทำวิจัยแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ในการประชุมครั้งนี้ที่ประชุมได้มีการนำเสนอความคิดว่า จะเป็นไปได้ไหมที่งานวิจัย CBR จะเพิ่มช่องทางของการทบทวนความรู้ที่มีอยู่เพื่อนำมาใช้ให้มากขึ้น โดยหยิบยืมรูปแบบของงานวิจัยแบบวิชาการมาดัดแปลง / ดัดแปลง / ให้เหมาะสมสำหรับการใช้งานของตน ตัวอย่างเช่น

- (1) **สร้างสะพานเชื่อมระหว่างความเป็นวิชาการในมหาวิทยาลัยกับความรู้ในพื้นที่จริง** สำหรับงานวิจัยบางเรื่องที่มีลักษณะที่ต้องการความรู้เฉพาะค่อนข้างมาก เช่น โครงการศึกษาและพัฒนาเครื่องมือในการทำนาหยอดนาโยน และเครื่องมือกำจัดวัชพืชที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ทุ่งทองยั่งยืน อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุพรรณบุรี (จากนี้จะเรียก “โครงการวิจัยเครื่องมือทำนาหยอด”) งานวิจัยแบบนี้เป็นงานวิจัยเชิงเทคนิคที่ต้องการความรู้เฉพาะอย่างมาก หากออกแบบให้ชาวบ้านค้นคิดเองคงต้องใช้เวลายาวนานและอาจไม่สำเร็จ ดังนั้นในโครงการนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิจึงเสนอว่า หากสามารถดึงนักวิชาการด้านวิศวกรรมเกษตรมาทำงานร่วมกันกับชาวบ้านได้อย่างเสมอภาคเคียงบ่าเคียงไหล่ ก็จะช่วยเชื่อมความรู้จากสองโลกได้อย่างดี ชาวบ้านจะได้ยื่นย่อย้อนตอนการค้นคว้าทางเทคนิค ส่วนนักวิชาการก็มีโอกาสได้ค้นคว้าความรู้ที่ใช้งานได้จริง (practical) เป็นต้น

(2) อาศัยพี่เลี้ยงเป็น “ตัวเชื่อมต่อ” ระหว่างโลกวิชาการกับพื้นที่จริง นอกเหนือจากรูปแบบการพานักวิชาการมาต่อเชื่อมกับชาวบ้านโดยตรงแล้ว ก็ยังมีอีกรูปแบบหนึ่งในการเชื่อมต่อนี้โดยผ่าน “สะพาน / นางนาคต่อ” คือพี่เลี้ยงของ CBR ดังที่ได้เกริ่นมาบ้างแล้วว่า นอกจากต้นทุนเดิมที่พี่เลี้ยงได้สั่งสมมาจากประสบการณ์แล้ว พี่เลี้ยง CBR ก็ยังนำที่จะขยายบทบาทของตนด้วยการอ่านบทพจนานุกรมวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาสรุปเสนอให้แก่ชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ก็ควรมีการคัดเลือกประเภทหรือจำกัดขอบเขตของงานวิจัยที่จะนำมาอ่าน เช่น เริ่มจากการให้หน้าหนักกับงานวิจัยที่อยู่ในสายพันธุ์เดียวกันก่อนเป็นอันดับแรก เช่น งานวิจัยประเด็นต่างๆ ที่เป็นงานวิจัย CBR รวมทั้งมี “วิธีการอ่านแบบ CBR” กล่าวคือ ไม่อ่านแต่เฉพาะ “ผลสำเร็จ” ที่เกิดขึ้น แต่เลือก “ถ่ายภาพ” ของ “กระบวนการที่ใช้” ซึ่งเป็นหัวใจของงานวิจัยแบบ CBR

ในการอาศัยพี่เลี้ยงเป็นตัวเชื่อมต่อต่อลำเลียงความรู้จากแวดวงวิชาการมาสู่พื้นที่จริงนั้น อาจจะต้องตั้งคำถามความเข้าใจต่อบทบาทของพี่เลี้ยงที่อาจจะมีอาการบิดเบี้ยวไป เช่น เมื่อมีคำขวัญว่า งานวิจัย CBR เป็นงานวิจัยที่ทำเพื่อ ทำโดย และเป็นของชาวบ้าน โดยอาศัยความรู้ของชุมชนเป็นหลัก จากคำขวัญนี้ทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิดใตงว่า พี่เลี้ยงจะต้องไม่นำเอาความรู้จากภายนอก แม้แต่ความรู้ของตนเอง เข้าไปแทรกแซงกระบวนการวิจัยของชาวบ้าน ต้องให้ชาวบ้านเรียนรู้ด้วยตนเองเท่านั้น

ความเข้าใจดังกล่าวจะกลายเป็นกำแพงปิดกั้นโอกาสของชุมชน ทั้งนี้เพราะในข้อเท็จจริง ความรู้จากชุมชนนั้น แม้จะมีศักยภาพ แต่ก็มิข้อจำกัดเช่นกัน เช่น เป็นความรู้ในอดีต เป็นความรู้เฉพาะพื้นที่ เป็นความรู้ในสถานการณ์เดิม ฯลฯ ในขณะที่ตำแหน่งที่ยืนของพี่เลี้ยงนั้นถือได้ว่าเป็น “ชุมทางของความรู้” (platform of knowledge) จากหลายพื้นที่ พี่เลี้ยงสามารถเคลื่อนตัว (mobile) ไปในหลายสถานการณ์ ด้วยเหตุนี้ การทำวิจัย CBR จึงน่าจะถือเป็น “กฐินสามัคคีแห่งความรู้” ที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องสามารถจะต่อยอดกฐินด้วยทรัพยากรที่ตนเองมี รวมทั้งพี่เลี้ยงเองด้วย

อย่างไรก็ตาม การทำหน้าที่เป็นทอลำเลียงความรู้ของพี่เลี้ยง CBR ก็ต้องมีลีลาที่แตกต่างไปจากวิธีการให้คำแนะนำเพื่อแก้ปัญหาจากนักวิชาการ / ผู้เชี่ยวชาญ กล่าวคือความรู้ที่ลำเลียงมาให้นั้นจะมีได้มี “สถานะ” (status) หรือมี “บทบาทหน้าที่” (function) เป็น “คำตอบสุดท้าย” ให้กับชาวบ้าน หากแต่จะมีสถานะเป็น “ตัวเลือกตัวหนึ่ง” ท่ามกลางตัวเลือกตัวอื่น ๆ และผู้ที่จะตัดสินใจเลือกก็คือชาวบ้านเจ้าของปัญหานั้นเอง

- (3) **ขีดเส้นได้อีกที่เรื่องการประสานความรู้จากหลายโลก** จากโครงการวิจัยเครื่องมือทำนาหยอดซึ่งมีเป้าหมายที่จะทำงานกับช่างชาวนาพื้นบ้านในการพัฒนาเครื่องมือการผลิตทางการเกษตรนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิได้ยกตัวอย่างสถิติให้เห็นว่า หากทีมวิจัยได้เปิดประตูหน้าต่างให้ความรู้จากหลาย ๆ โลกไหลเวียนเข้ามาในโครงการวิจัยได้แบบรอบทิศ จะส่งผลถึง “การมีทางเลือกที่มากขึ้น” ที่จะออกแบบกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเพื่อบรรลุเป้าหมาย

เช่น ทฤษฎีการทำงานกับ technology นั้น (ช่อง 2 : ประตุทริอิ) มีทั้งหมด 3 มิติ คือ hard technology soft technology social technology ถ้าเราเลือกแต่มิติ hard technology ในเรื่องช่างชวานาก็จะให้ความสนใจแต่เครื่องยนต์ กลไกเป็นตัวตั้ง (มักเป็นแนวทางของวิศวกร) เช่น มองเรื่องการตัดหญ้าที่ต้องทำเทคโนโลยีเครื่องตัดหญ้า มิติที่สองคือ soft technology ซึ่งมักจะเป็นเทคโนโลยีทางเลือก เช่น หาวิธีธรรมชาติแบบอื่น ๆ ที่จะทดลองทำเพื่อกำจัดหญ้า (เช่น ปล่อยให้หน้าท่วมขัง หรือการปรับสภาพดิน) ส่วนมิติสุดท้ายคือ social technology ที่มักเป็นวิถีคิดของชาวบ้าน เช่น ในเรื่องการปักดำ ชาวบ้านในอดีตจะใช้การลงแขกและระบบหมุนเวียนแลกเปลี่ยนแรงงานกัน เป็นต้น ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า แนวคิด ทฤษฎีทางวิชาการจะช่วยเปิดโลกแนวทางเลือกให้กว้างมากขึ้น

3.5 หลุมร่องที่ต้องระวัง

สำหรับในขั้นตอนของการพัฒนาโจทย์วิจัยของ CBR นี้ ที่ประชุมและผู้ทรงคุณวุฒิได้ระบุถึงหลุมร่องบางอย่างที่พึงระวังในเส้นทางของการพัฒนาโจทย์วิจัย ซึ่งผู้เขียนขอประมวลมาสัก 3-4 หลุม ดังนี้

3.5.1 ขนาดของโจทย์ เป็นหลุมร่องที่เกี่ยวกับขนาดของโจทย์ที่อาจจะใหญ่ / กว้างจนเกินไป หรือในอีกด้านหนึ่งก็เล็กจนเกินไป ซึ่งในการประชุมครั้งนี้จะเป็นกรณีของโจทย์ที่เล็กเกินไป เช่น “โครงการรูปแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาและการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุตำบลบ้านป้อมอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” งานวิจัยนี้มีโจทย์

สำคัญคือ การแสวงหารูปแบบกิจกรรม ซึ่งหน่วยของการศึกษา (unit of study) คือ รูปแบบกิจกรรม แต่ปัญหาก็คือ แม้จะค้นหารูปแบบกิจกรรมดังกล่าวได้พบ แต่ทว่าในทางปฏิบัติ ใครเล่าจะเป็นผู้นำเอารูปแบบกิจกรรมดังกล่าวไปดำเนินงาน ซึ่งหัวใจของงาน CBR นั้นมิได้ต้องการเพียง “คำตอบ” เท่านั้น แต่ต้องเป็น “คำตอบที่มีลู่วางนำไปใช้งานได้จริง” ดังนั้น ผู้ทรงฯ จึงมีข้อเสนอแนะให้ขยายขนาดของโจทย์ให้มีหน่วยการศึกษาที่กว้างขึ้นคือ “ชมรมผู้สูงอายุ” เป้าหมายจึงอยู่ที่การพัฒนาชมรมผู้สูงอายุ โดยมี “มิติของการค้นหารูปแบบกิจกรรม” เป็นเพียงมิติหนึ่งท่ามกลางมิติอื่น ๆ

3.5.2 ความละเอียดของโจทย์เพื่อจับให้มัน คั้นให้อยู่ได้ ในขณะที่เรื่องขนาดของโจทย์เป็นมิติเชิงปริมาณ หลุมร่องนี้เป็นมิติเชิงคุณภาพ ในกรณีนี้ปัญหาของพื้นที่มีความหลากหลาย ผู้พัฒนาโจทย์ต้องจำแนกแยกแยะสถานการณ์ให้ชัดเจนเสียก่อน ตัวอย่างเช่น โครงการเครื่องมือทำนาหยอดที่ครอบคลุมเครื่องมือถึง 3 ชนิด คือ เครื่องมือทำนาโยน เครื่องมือทำนาหยอด เครื่องกำจัดหญ้า จากเครื่องมือทั้ง 3 ชนิด ทีมวิจัยต้องระบุสถานะปัจจุบันเสียก่อนว่ามีเครื่องมือประเภทใดอยู่แล้วหรือไม่ เพราะการตั้งโจทย์จะต้องตั้งจากสถานะที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

หากคำตอบคือ ยังไม่มีเครื่องมือขึ้นโดยผู้เลย โจทย์การวิจัยก็ต้องเป็นการสร้างเครื่องมือใหม่ขึ้นมาใหม่ กระบวนการวิจัยก็จะมุ่งเป้าไปที่กระบวนการสร้างเครื่องมือว่าเป็นไปได้หรือไม่ สร้างเสร็จแล้วใช้งานได้หรือไม่ แต่หากคำตอบมีว่า มีเครื่องมือบางชิ้นใช้อยู่แล้ว โจทย์การวิจัยจะขยับขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งว่าการพัฒนาเครื่องมือใหม่จากเครื่องมือเดิมให้ดีขึ้น จะทำได้อย่างไร ต้องมีการวัดผลเปรียบเทียบประสิทธิภาพหรือความคุ้มค่าระหว่างเครื่องมือเก่ากับใหม่ เป็นต้น

3.5.3 โจทย์ที่มีความอ่อนไหวทางทฤษฎี สำหรับโจทย์บางโจทย์ที่มีความอ่อนไหว (sensitive) เช่น ประเด็นเรื่องความหลากหลายทางเพศ ในโครงการพัฒนาศักยภาพและอาชีพให้กลุ่มนางฟ้าเก้าเหลี่ยม ที่กลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มที่มีวิถีชีวิตและรสนิยมทางเพศที่แตกต่างไปจากมาตรฐานของสังคม (ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย เป็นเพศที่สาม) ประเด็นที่มีความอ่อนไหวเช่นนี้จะมีแนวคิด / ทฤษฎีมาอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวที่หลากหลายมาก หรือแนวคิดที่จะบริหารจัดการกับกลุ่มคนดังกล่าวก็มีความหลากหลาย แตกต่าง และยังไม่ตกผลึก ดังนั้น ในงานวิจัยประเด็นอ่อนไหวนี้ การแสดงจุดยืนทางทฤษฎี (Theoretical standpoint) ของทีมวิจัยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยให้ผู้อ่านงานวิจัยเข้าใจว่าภาพที่ทีมวิจัยมองประเด็นนี้นั้นถูกถ่ายมาจากมุมไหน

ตัวอย่างเช่น คำอธิบายเรื่องอาชีพ ทศนคติของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง และกลุ่มที่มีความหลากหลายทางเพศนั้น อย่างน้อยมีถึง 5 ทฤษฎี คือ

(1) มุมมองของสิทธิมนุษยชน ที่ถือว่า กลุ่มคนหลากหลายทางเพศ เป็นมนุษย์คนหนึ่ง จึงมีสิทธิที่จะเลือกประกอบอาชีพอะไรก็ได้เหมือนมนุษย์คนอื่น ๆ

(2) มุมมองเรื่องการเสริมศักยภาพทางอาชีพให้แก่คนกลุ่มนี้ เพื่อให้การยอมรับความชำนาญเชิงอาชีพนำไปสู่การยอมรับความหลากหลายทางเพศ

(3) มุมมองเรื่องการสร้างงานอาชีพหลายประเภทเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะของคนกลุ่มนี้ภายใต้เงื่อนไขที่สังคมยังไม่ยอมรับคนกลุ่มนี้

(4) สนใจเรื่องการปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนอื่นในสังคมมากกว่า โดยมองว่าการกีดกันทางเพศในการประกอบอาชีพเป็นเพียงอาการหนึ่งเท่านั้น แม้จะแก้ปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพได้ แต่ก็อาจจะยังไม่ได้แก้ไขที่รากฐานของปัญหา

(5) สนใจเรื่องปัญหาทางเพศสภาพในที่ทำงาน แม้แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเพศหญิง โดยปัญหาที่เกิดกับกลุ่มคนหลากหลายทางเพศ ก็เป็นปัญหาหนึ่งท่ามกลางปัญหาที่เพศอื่น ๆ

3.5.4 การสร้างนวัตกรรมให้กับโจทย์แบบเดิม ๆ ดังที่ได้เกริ่นมาบ้างแล้วว่า สิ่งที่ทำท่างานวิจัย CBR มากประการหนึ่งก็คือ การสร้างนวัตกรรมของโจทย์วิจัย ทั้งนี้เพราะงานวิจัย CBR มีท่าบังคับว่า “ต้องเริ่มต้นออกสตาร์ทจากโจทย์ของชาวบ้าน” ซึ่งโจทย์ชาวบ้านไทยนั้นมีความเคลื่อนไหวไม่มากนัก ยังเป็นปัญหาแบบเดิม ๆ เช่น หนี้สิน การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ / ป่า / ที่ดิน สารเคมี ชยะ ฯลฯ ดังนั้นเมื่อต้องทำงานกับโจทย์แบบเดิม ๆ CBR จะแสวงหานวัตกรรมมาได้อย่างไร

สำหรับในการประชุมครั้งนี้ มีการหยิบยกงานวิจัยเรื่องผู้สูงอายุจากโครงการวิจัยผู้สูงอายุบ้านป้อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขึ้นมาพิจารณาว่างานวิจัยเรื่องผู้สูงอายุนั้นมีการดำเนินการนานเกือบสิบปีแล้ว มีงานวิจัยทุกประเภท ทั้งงานวิจัยเชิงวิชาการ งานวิจัยเชิงนโยบาย รวมทั้งงานวิจัยแบบ CBR ที่ทำการศึกษา ดังนั้นการสร้างนวัตกรรมต่องานวิจัยเรื่องผู้สูงอายุจึงอาจมีตัวอย่างของกลยุทธ์ ดังต่อไปนี้

(1) ทำการทบทวนงานวิจัยที่เคยมีมา เช่น การศึกษาเรื่องการพัฒนาสุขภาพของผู้สูงอายุ ซึ่งมีงานวิจัยศึกษามาก โดยตั้งคำถามสำหรับการทบทวนว่า มีปัจจัยอะไรที่ทำให้การพัฒนาสุขภาพของผู้สูงอายุประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว เป็นปัจจัยด้านนโยบายหรือด้านตัวผู้สูงอายุ หรือยังมี “ช่องว่างทางความรู้” (knowledge gap) อะไรบ้างที่งานวิจัยในอดีตยังไม่ได้ทำ

(2) การทบทวนระดับแนวคิด ในขณะที่กลยุทธ์แรกเป็นการทบทวนระดับรูปธรรม คือ ทบทวนจากงานวิจัยในอดีต กลยุทธ์ที่สองนี้จะเป็นการทบทวนในระดับที่สูงขึ้นมา คือ การทบทวนระดับแนวคิด (concept) เช่น ในประเด็นผู้สูงอายุ เราอาจจะต้องทบทวนว่า ทักษะที่เรามีต่อผู้สูงอายุในเรื่องสุขภาพนั้นถูกต้องหรือไม่ เริ่มตั้งแต่หากเป็นผู้สูงอายุก็ต้องมีปัญหาสุขภาพตามมาเสมอใช่หรือไม่ (ไม่มีผู้สูงอายุที่สุขภาพดีเลยหรือ) หรือถ้าเป็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาสุขภาพ ก็ต้องมีปัญหาอื่น ๆ ตามมาเสมอ เช่น ไม่มีศักยภาพสร้างสรรค์ เป็นต้น (ผู้เขียนเคยร่วมงานวิจัยที่ผู้นำกลุ่มพัฒนาวัฒนธรรมเป็นผู้สูงอายุที่มีโรคภัยรุมล้อม แต่ก็ยังคงทำงานพัฒนาอย่างเข้มแข็ง กล่าวคือ เป็นโรคได้ไปทำงานพัฒนาชุมชนไป)

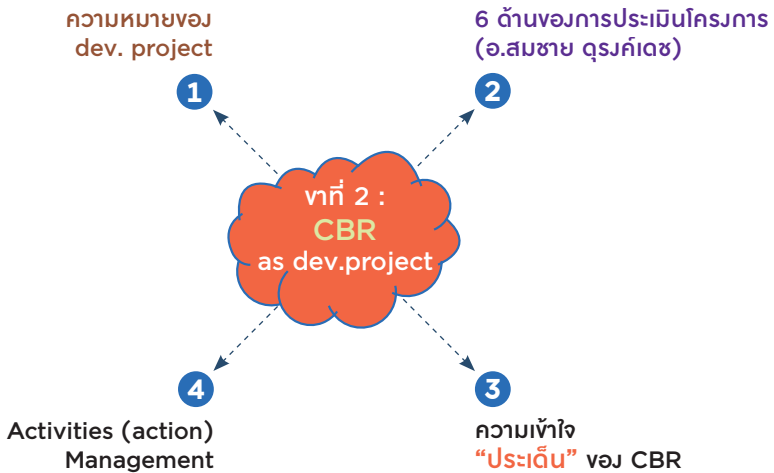
(3) การทบทวนเปรียบเทียบเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ของงานวิจัยแบบ CBR กลยุทธ์นี้เราสามารถใช้งานได้กับทุก “ประเด็น” คือ การตั้งคำถามว่า งานวิจัย CBR มีวิธีการศึกษาและพัฒนาผู้สูงอายุที่เหมือนและที่สำคัญคือ แตกต่างจากงานวิจัยประเภทอื่น ๆ อย่างไร

4

ตอนที่ 2 : CBR

ในฐานะโครงการพัฒนา
ประเภทหนึ่ง

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 6 : CBR as Development project

ดังที่ได้เกริ่นมาแล้วว่า งานวิจัย CBR นั้นมีธาตุผสมอยู่ในตัว 3 ธาตุ ธาตุแรกคือเป็นงานวิจัยประเภทหนึ่งที่ได้กล่าวไปแล้ว การประเมินงานวิจัย CBR ในธาตุแรกจึงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์การพิจารณาคุณภาพของงานวิจัย

สำหรับธาตุที่สองคือ งาน CBR นั้นนอกจากจะเป็นงานวิจัยสายพันธุ์หนึ่งแล้ว ก็ยังมีส่วนผสมของการเป็น “งานพัฒนา” (Development Work) ประเภทหนึ่ง ซึ่งทำให้งาน CBR แตกต่างจากงานวิจัยเชิงวิชาการที่มุ่งเพียง “ทำความเข้าใจโลก” แต่งานวิจัย CBR นั้นตั้งเป้าหมายไปถึงระดับ “จะเปลี่ยนแปลงโลก / สถานการณ์ที่เป็นอยู่” ด้วย ทำให้งานวิจัย CBR เขยิบมาอยู่ในกลุ่มงานวิจัยประเภท Action Research

อย่างไรก็ตาม CBR ก็เป็น Action Research ชนิดพิเศษตรงที่เน้นหนักว่าผู้ที่จะลงมือแก้ไขปัญหาและความรู้ที่จะนำมาแก้ไขปัญหา นั้นจะต้องมาจากเจ้าของปัญหา (ชุมชน / ชาวบ้าน) และภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสารตั้งต้น โดยมีคนอื่นและความรู้จากภายนอกเป็นส่วนเสริม

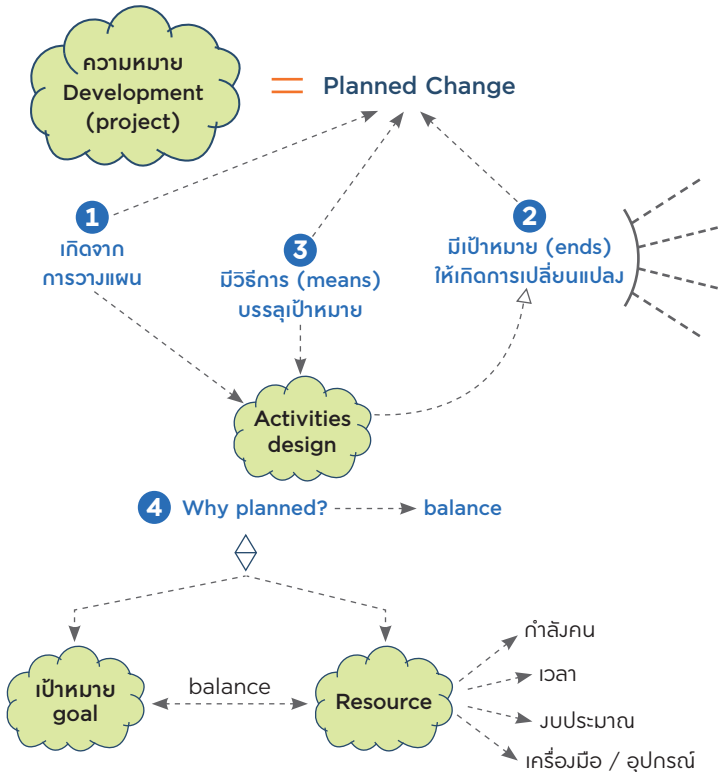
ในการเปลี่ยนมุมมองมาดูที่ขาที่ 2 ของ CBR ในฐานะโครงการพัฒนาประเภทหนึ่ง แ่งมุมที่จะใช้ประเมินโครงการนั้นผู้เขียนขอเสนอใน 4 แ่งมุม ดังนี้

- 4.1 ความหมายของงานพัฒนาคืออะไร เพื่อตั้งค่าความเข้าใจของผู้ร่วมประชุมให้ตรงกัน
- 4.2 6 ด้านของหลักการประเมินโครงการพัฒนา ซึ่งเป็นหลักการทั่วไปของการประเมินโครงการพัฒนา
- 4.3 ความเข้าใจเรื่อง “ประเด็น / เนื้อหา” ของโครงการพัฒนาแบบ CBR ซึ่งเป็นปัญหาเฉพาะของ CBR
- 4.4 เมื่องานโครงการพัฒนา คือ การบริหารจัดการชุดของกิจกรรม (Activities Management)

จากนี้จะดูรายละเอียดของแต่ละหัวข้อ

4.1 งานพัฒนาคืออะไร

อาจจะมีผู้ให้คำนิยามงานพัฒนาเอาไว้อย่างหลากหลาย สำหรับในที่นี่ ผู้เขียนได้เลือกความหมายหนึ่งมาใช้คือ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลง (change) ที่มีกรวางแผนไว้ล่วงหน้า (planned) ว่าจะมีเป้าหมายอะไร (ends) และจะใช้วิธีการอะไร (means) ไปดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายนั้น

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 7 : ความหมายของ Development (project)

จากคำนิยามข้างต้น ผู้เขียนขอขีดเส้นใต้เพื่อตอกย้ำความสำคัญของคำแต่ละคำในนิยามอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

(1) **งานพัฒนาต้องการสร้างการเปลี่ยนแปลง (change)** แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจเกิดมาได้จากหลายสาเหตุ (และอันที่จริง แม้เราจะไม่ทำงานพัฒนาอะไรเลย การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นอยู่แล้ว) เช่น สาเหตุจากธรรมชาติ เช่น การเปลี่ยนแปลงตลิ่งเพราะน้ำกัดเซาะ การเปลี่ยนแปลงอันเกิดเนื่องจากสาเหตุธรรมชาติ (natural change) เช่นนี้ไม่นับว่าเป็นงานพัฒนา เนื่องจากงานพัฒนานั้นต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ที่มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า (planned change)

(2) ดังนั้น งานพัฒนาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนเอาไว้ ซึ่งก็หมายความว่า ในการวางแผนนั้นต้องมีองค์ประกอบแรกคือมีเป้าหมาย (ends) ที่มีทำบังคับพื้นฐานว่า เป้าหมายนั้นก็คือต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ดีขึ้นกว่าเดิม (การเปลี่ยนแปลงเพื่อทำลายล้างจึงไม่นับว่าเป็นการพัฒนา) ในการประเมินการพัฒนาจึงต้องมีตัวชี้วัดเพื่อเปรียบเทียบ “สภาพก่อน” และ “หลัง” การพัฒนา เช่น งานวิจัย CBR ได้ตั้งเป้าหมายเพื่อ “การพัฒนาคน” ก็ต้องมีตัวชี้วัดว่า เป้าหมายการพัฒนาคนนั้นเป็นแง่มุมไหน และวัดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร

(3) **หากมีแต่การตั้งเป้าหมาย** โดยไม่ระบุ “วิธีการที่จะบรรลุ” (means) นี้ก็จะเป็นความแตกต่างระหว่าง “การพัฒนา” กับ “ความเพ้อฝัน” ซึ่งวิธีการที่จะบรรลุนั้น หากพูดให้เป็นรูปธรรมก็คือบรรดาชุดของกิจกรรมต่าง ๆ ที่นักพัฒนาจะต้องออกแบบ (activities design) เอาไว้ล่วงหน้า มีชี้ทำกิจกรรมตามยถากรรม ตามสัญชาตญาณ โดยไม่ได้ขบคิดไตร่ตรองวางแผนเอาไว้ก่อน

(4) **ทำไมต้องวางแผนและวางแผนอะไร (why planned)** ในขณะที่คำนิยามของ “การพัฒนา” นั้นมีการฝังรหัสคำว่า “การเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผน” รวมอยู่ด้วย หากต่อมเื้อะของเราทำงานต่อไปด้วยการตั้งคำถามต่อว่า “แล้วทำไมต้องวางแผนด้วยล่ะ ไม่วางแผนไม่ได้หรือ” คำตอบก็คือ “ไม่วางแผนไม่ได้แล้ว” เนื่องจากเงื่อนไขดังต่อไปนี้

การวางแผนนั้นเป็นกิจกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อเป็น “การประสานระหว่างมือซ้ายและมือขวาให้สมดุลกัน” มือซ้ายนั้นได้แก่ “เป้าหมาย” (goal) มือขวาได้แก่ “ทรัพยากรที่มีอยู่” (resource) ดังนั้น หากปราศจากมือข้างใดข้างหนึ่ง การวางแผนก็จะไม่เกิดขึ้น

ตัวอย่างเช่น หากเป็นการทำงานแบบไม่มีเป้าหมาย ไม่หวังผล ไม่มุ่งเป้า ทำไปเรื่อยๆ เมื่อยกพัก (ไม่มีมือซ้าย) การทำงานในลักษณะนี้ก็ไม่จำเป็นต้องมีการวางแผน ในอีกด้านหนึ่ง หากเราทำงานแบบมีทรัพยากรไม่จำกัด (เช่น งบประมาณไม่อัน ไม่มี deadline ต้องการกำลังคนมากเท่าไรก็ได้ ฯลฯ) การทำงานแบบนี้ก็คือไม่มีมือขวา การทำงานแบบไม่มีมือขวาเช่นนี้ก็จำเป็นต้องวางแผนเช่นกัน

แต่เมื่อใดที่เป็นการทำงานแบบ “มีมือซ้าย” คือมีการตั้งเป้าหมายเอาไว้ และมี “มือขวา” กล่าวคือ มีทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นกำลังคน เวลา งบประมาณ เครื่องมือ / อุปกรณ์ สถานที่ ฯลฯ อย่างจำกัด ภายใต้เงื่อนไขเท่านั้นที่จำเป็นต้องมีการวางแผนเพื่อให้หน้าหนักของตาข้างทั้ง 2 ข้างซ้าย-ขวา มีความสมดุลกัน

เมื่อประยุกต์หลักความสมดุลระหว่างเป้าหมายและทรัพยากรที่มีอยู่อันเป็นกิจกรรมหลักของการวางแผนมาใช้ในการพิจารณาโครงการวิจัย CBR ครั้งนี้ มีประเด็นน่าสนใจบางประการ คือ

(ก) **มือซ้าย - การตั้งเป้าหมาย** จากโครงร่างงานวิจัยที่ส่งมาพิจารณา พบประเด็นเรื่องการตั้งเป้าหมาย ดังนี้

(i) **ขอบเขตของเป้าหมาย** เช่น ในงานวิจัยเรื่องการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรตำบลมะเกลือ ซึ่ง “หน่วยของการศึกษา” (unit of study) มีหลายหน่วย เช่น สวนที่ปลูกมะละกอ สวนที่ปลูกผลไม้ เช่น ฝรั่ง ซึ่งงานวิจัยไม่ได้ระบุว่าได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ในหน่วยการศึกษาใดบ้าง โดยที่พืชทั้งสองนั้นมีความเชื่อมโยงกับตัวแปรเรื่องการใช้สารเคมีแตกต่างกัน

(ii) **การตั้งเป้าหมายระดับนโยบาย** ในงานวิจัยของ CBR นั้น นอกจากจะมีการขยายผลในแนวนอนคือขยายกลุ่มใหม่ ๆ แล้ว ก็ยังตั้งเป้าหมายที่จะขยายตัวในแนวตั้ง คือ การขึ้นสู่การเปลี่ยนแปลงระดับนโยบาย ซึ่งจะช่วยเร่งปฏิริยาของการเปลี่ยนแปลงให้รวดเร็วขึ้นและครอบคลุมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้แต่การเปลี่ยนแปลงนโยบายก็มีหลายระดับชั้น เช่น นโยบายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ระดับชาติ ซึ่งต้องใช้กำลังภายในในการขับเคลื่อนแตกต่างกัน จึงต้องระบุระดับของนโยบายด้วยว่าจะขึ้นสู่นโยบายในระดับใด

(iii) **การตั้งเป้าหมายระดับ output / outcome** วิธีการตั้งเป้าหมายแบบนี้อาจจะเป็นลีลาเฉพาะตัวของงานวิจัย CBR ที่มักจะหวังผลหลายชั้น / หลายทอด เช่น จากระดับ output (ผลผลิต) แล้วต่อเนื่องต่อไปถึง outcome (ผลลัพธ์) ตัวอย่างเช่น โครงการย่อยในชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดปทุมธานี ที่มีการพัฒนาอาชีพเสริมให้แก่กลุ่มแม่บ้าน ตชด. เป้าหมายระดับแรกคือ output ก็คือ เกิดการรวมกลุ่มทำอาชีพเสริมของแม่บ้าน ส่วนเป้าหมายระดับต่อไปคือ ระดับ outcome ก็คือ กลุ่มอาชีพเสริมของแม่บ้านดังกล่าวจะกลายเป็นกลุ่มที่ขยายขอบเขตความรับผิดชอบที่เริ่มจากมิติเศรษฐกิจไปสู่มิติอื่นๆ ปัญหาอื่นๆ เช่น ปัญหาลูกหลานเยาวชนในชุมชน หรือปัญหาการดูแลผู้สูงอายุ ฯลฯ

(ข) **มือขวา – ทรัพยากรที่มี** เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมนั้น ต้องใช้ทรัพยากรทุกอย่างที่มีอยู่ ดังนั้นจึงต้องมีการสำรวจ ประเมินการวางแผนการใช้ทรัพยากรให้สอดคล้องกับการตั้งเป้าหมาย

ในการพิจารณาโครงการวิจัย CBR ครั้งนี้ มีประเด็นตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับการประเมินการทรัพยากรที่มีในบางโครงการดังนี้

(i) **ทรัพยากรที่เป็นกำลังคน** มิมีดิทั้งที่เป็นเชิงปริมาณ (เช่น จำนวนคนจะเพียงพอหรือไม่) และมิติที่เป็นเชิงคุณภาพ (เช่น ความรู้ ความเชี่ยวชาญของคนวิจัย) ตัวอย่างเช่น ในโครงการวิจัยเครื่องมือทำนาหยอด จังหวัดสุพรรณบุรี ที่ดูเหมือนจะเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา “ช่างชาวนา” และเป็นงานวิจัยเชิงเทคนิค (ต้องการพัฒนาเครื่องมือ) ในโครงการวิจัยขั้นนี้ ผู้คุณวุฒิที่ตั้งข้อสังเกตว่า ยังไม่มีระบุทรัพยากรที่เป็นบุคคลผู้มีความรู้ความชำนาญในด้านเทคนิคที่ต้องการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคลที่มาประกอบเป็นทีมวิจัยหรือที่ปรึกษาของโครงการที่จะเป็นหลักประกันว่าโครงการนี้จะบรรลุเป้าหมาย เป็นต้น

(ii) **ทรัพยากรเวลา** ในชุดโครงการสังเคราะห์องค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกรในระดับพื้นที่สู่ข้อเสนอทางนโยบาย (จากนี้ จะเรียกว่า “โครงการวิจัยหนี้สินเกษตรกร” ซึ่งเป็นชุดโครงการที่ประกอบด้วยโครงการย่อย 4 โครงการใน 4 พื้นที่) ผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตว่า ปัญหาเรื่องหนี้สินเป็นประเด็นที่ค่อนข้างมีความสลับซับซ้อน และสถานะของเกษตรกรใน 4 พื้นที่ในวงจรมีหนี้สินก็มีความแตกต่างกันอย่างมาก ดังนั้นการตั้งเป้าหมายของโครงการที่จะนำเสนอ “นโยบาย” (ซึ่งไม่ได้ระบุว่าจะเป็นนโยบายระดับใด) นั้น ผู้ทรงฯ เห็นว่าภายในระยะเวลาเพียง 1 ปีของงานวิจัยไม่น่าจะเป็นไปได้ (เพราะแม้แต่จะทำวิจัยระดับการสังเคราะห์องค์ความรู้ให้เสร็จสิ้นในระยะเวลา 1 ปีก็ยังน่าจะยาก) หรือบางโครงการจัดสรรเวลาให้กับกิจกรรมเรียนรู้อย่างมาก แต่ให้เวลากับช่วงปฏิบัติการน้อย ทั้ง ๆ ที่การปฏิบัติการเป็นส่วนสำคัญของตัวโครงการ เป็นต้น

(iii) การจัดสรรทรัพยากรเวลาแบบ CBR นอกเหนือจากการสำรวจทรัพยากรเวลาว่ามีมากน้อยเท่าใด จะมีการจัดสรรการใช้ทรัพยากรเวลาในแต่ละกิจกรรมอย่างไรแล้ว ในงานวิจัยแบบ CBR ยังมีมิติพิเศษที่ต้องคำนึงถึง คือการออกแบบวางแผนการดำเนินงานให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชน สอดรับกับจังหวะชีวิตของชุมชน ดังนั้น ในการออกแบบจึงจำเป็นต้องนำเอาจังหวะเวลาชีวิตของชุมชนเข้ามาเป็นตัวแปรพิจารณาประกอบด้วย ในการนี้ งานวิจัย CBR จึงมีเครื่องมือบางชนิดที่ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและจังหวะเวลาของชุมชน เช่น ปฏิทินฤดูกาล ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทินกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

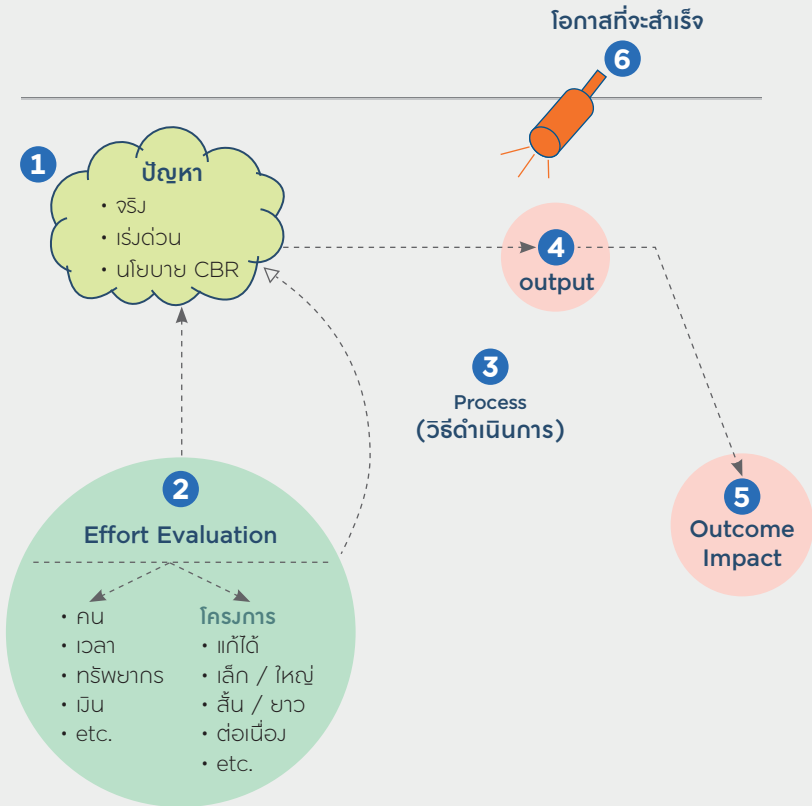
(iv) ความไม่สมดุลของมือซ้ายและมือขวา ผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตว่า ในโครงร่างงานวิจัยที่นำเสนอมานั้น ในด้านของมือซ้ายที่เป็นเรื่องของ การตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายนั้น มักจะมีข้อมูลที่ละเอียดมากพอที่จะช่วยให้เข้าใจได้ แต่ทว่าในด้านมือขวาคือด้านทรัพยากรประเภทต่าง ๆ มักจะยังขาดข้อมูลที่มากพอและไม่ละเอียด ดังนั้น คนอ่านโครงร่างจึงไม่รู้ที่มาที่ไปว่าเพราะเหตุใดในโครงการวิจัยที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์จึงเลือกผลิตภัณฑ์มาจำนวน 3 ชิ้น เป็นต้น นี่เป็นปัญหาของการขาดความสมดุลระหว่างข้อมูลของมือซ้ายและมือขวา

4.2 6 ด้านของหลักการประเมินโครงการพัฒนา

ผู้เขียนได้ถอดรหัสข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินโครงร่างการวิจัย CBR ในฐานะที่เป็นโครงการพัฒนาประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามหลักการประเมินโครงการพัฒนาของ สมชาย ดุรงค์เดช (2542) ดังนี้

6 ด้านของการประเมินโครงการ

(อ.สมชาย ดุรงค์เดช)

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 8 : หลักการประเมินโครงการพัฒนา

ด้านที่ 1 : การตรวจสอบปัญหา (Problem evaluation) ซึ่งมีมิติที่จะตรวจสอบในแง่มุมต่าง ๆ เช่น เป็นปัญหาที่แท้จริงของชุมชนหรือไม่ เป็นปัญหาเร่งด่วนที่รอคอยไม่ได้ หรือเป็นปัญหาที่เป็นไปตามเงื่อนไขนโยบาย CBR หรือไม่ เป็นต้น

ด้านที่ 2 : การประเมินความพยายามที่จะใช้แก้ปัญหา (effort evaluation) ซึ่งประกอบด้วย 2 มิติ มิติแรกคือทรัพยากรที่มี (ดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อที่แล้ว) เช่น กำลังคน ระยะเวลา งบประมาณ ทรัพยากรต่าง ๆ มิติที่สอง จะเข้าที่ตัวโครงการที่จะเข้าไปแก้ปัญหา เกณฑ์การประเมินก็เช่น โครงการดังกล่าวจะสามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่ (เก่าได้ถูกที่คืนหรือเปล่า) ปัญหาดังกล่าวต้องแก้ไขด้วยโครงการขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ เป็นโครงการระยะสั้นหรือระยะยาว หรือต้องทำเป็นโครงการต่อเนื่อง เป็นต้น

ด้านที่ 3 : การประเมินกระบวนการ / วิธีการดำเนินการ (Process evaluation) เป็นการประเมินทางเชื่อมต่อระหว่างความพยายามที่จะแก้ปัญหากับตัวปัญหาเอง

ด้านที่ 4 : การประเมินผลผลิต (output)

ด้านที่ 5 : การประเมินผลลัพธ์ (outcome) และผลกระทบ (Impact)

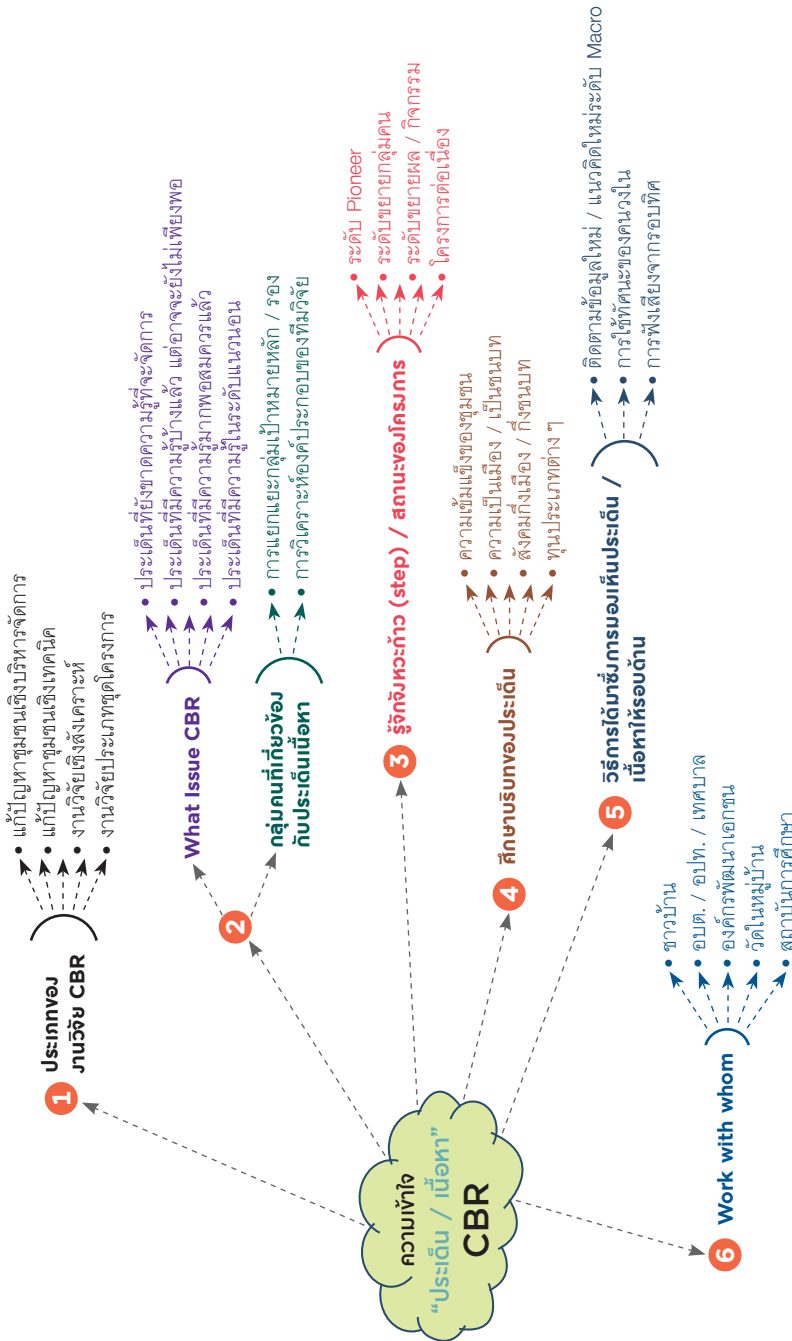
ด้านที่ 6 : โอกาสที่จะประสบความสำเร็จ (opportunity to success)

เป็นประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิใช้คาดการณ์ถึงโอกาสที่ความสำเร็จจะเกิดขึ้นจากโครงการเพื่อประกอบการตัดสินใจในการให้การสนับสนุน สำหรับตัวชี้วัดที่จะใช้ในการคาดการณ์นั้น มีนักวิชาการบางท่านนำเสนอตัวชี้วัดที่จะใช้พิจารณาโอกาสในความสำเร็จของโครงการวิจัยหนึ่ง ๆ เอาไว้ 6 ตัวชี้วัด โดยที่ 3 ตัวแรกเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวนักวิจัยคือ (1) ความสนใจของนักวิจัย (2) ความรู้ของนักวิจัย (3) ความมุ่งมั่นของนักวิจัย ถ้ามีครบทั้ง 3 ข้อนี้ โอกาสในการประสบความสำเร็จก็จะมีสูง ส่วนอีก 3 ข้อหลังเป็นปัจจัยประกอบคือ (4) ข้อมูลที่จะทำวิจัยมีเพียงพอหรือสามารถเข้าถึงได้หรือไม่ (5) งบประมาณ (6) ระยะเวลา

4.3 ความเข้าใจเรื่อง “ประเด็น / เนื้อหา” ของโครงการพัฒนาแบบ CBR

จากแนวคิด “6 ด้านของหลักการประเมินโครงการพัฒนา” ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นสามารถใช้เป็นหลักการทั่วไปในการประเมินโครงการพัฒนา และเมื่อนำหลักเกณฑ์ดังกล่าวมาใช้กับงานวิจัย CBR ที่ศึกษาวิจัยหัวข้อต่างๆ เช่น การศึกษา การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดการการท่องเที่ยว ฯลฯ ก็พบว่ามิติตัวแปรแทรกซ้อนขึ้นมาอีกตัวหนึ่ง คือ “ประเด็น / เนื้อหา” ซึ่งในแต่ละประเด็นมีเส้นทางของการก่อเกิดปัญหาการขยายตัว รวมทั้งวิธีการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกันไป เปรียบเสมือนการผูกปมเชือกที่มีทั้งประเภทปมเงื่อนกระตุก ปมเงื่อนตาย ซึ่งต้องมีวิธีแก้ปมที่ต่างกัน ความเข้าใจในเนื้อหาประเด็นที่จะวิจัยในแต่ละเรื่องจึงเป็นเสมือนไฟฉายที่จะส่องให้เห็นเส้นทางที่จะเดินไปให้ถึงปลายอุโมงค์ (คือสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ถึงจุดหมายปลายทางได้)

ในการประชุมครั้งนี้ ผู้เขียนได้ประมวลแง่มุมที่เกี่ยวกับประเด็นเนื้อหาของโครงการพัฒนาแบบ CBR ได้ใน 6 แง่มุม ดังนี้

ภาพที่ 9 : ความเข้าใจประเด็น CBR

4.3.1 การรู้จักประเภทย่อยของงานวิจัย CBR

แม้ว่าจากจุดเริ่มต้น งานวิจัย CBR มักจะมีรูปแบบเป็นงานวิจัยประเภทกรณีศึกษา (case study) กล่าวคือ ศึกษาแต่เฉพาะในพื้นที่หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นโจทย์การวิจัยรวมทั้งข้อค้นพบจึงให้อธิบายได้ในกรณีที่ศึกษาเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานวิจัย CBR ในไทยได้พัฒนามาเป็นเวลามากกว่าหนึ่งทศวรรษแล้ว ดังนั้นจากจุดเริ่มต้นที่เปิดตัวด้วยงานวิจัยแบบกรณีศึกษา ปัจจุบันงานวิจัย CBR ได้แตกตัวออกเป็นประเภทย่อยๆ หลายประเภท ดังนั้นผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจกับ “ประเภทของงานวิจัย CBR” ที่กำลังทำอยู่ ซึ่งมีเนื้อหาในรายละเอียดที่แตกต่างกัน ตัวอย่างประเภทย่อยของงาน CBR ที่พบในการประชุมครั้งนี้ เช่น

(i) **งานวิจัยประเภทการแก้ปัญหาชุมชนเชิงบริหารจัดการ** ซึ่งเป็นประเภทงานวิจัยส่วนใหญ่ของ CBR เช่น การบริหารจัดการขยะของชุมชน เป็นต้น

(ii) **งานวิจัยประเภทการแก้ปัญหาเชิงเทคนิค** เนื่องจากกระแสการแก้ปัญหาเกษตรกรในยุคปัจจุบันเริ่มมีการ “ลมเปลี่ยนทิศ” จากด้านที่พยายามแก้ไขด้าน demand side (เช่น ด้านการขายผลผลิต โครงการจำนำข้าว การยกระดับราคาขายข้าว ฯลฯ) ที่พบว่ามักจะเป็นทางตัน ปัจจุบันจึงเริ่มมีการเปลี่ยนมาแก้ไขปัญหาด้าน supply side คือด้านการผลิต เช่น การลดต้นทุนการผลิต การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในการแก้ปัญหา ด้าน supply side นี้ต้องใช้ความรู้เชิงเทคนิคเข้ามาช่วย ดังเช่น โครงการพัฒนาเครื่องมือการทำนาหยอด นาโยน ฯลฯ ที่อาจเรียกว่าเป็นการพัฒนาช่างชาวนาให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญสูงขึ้น งานวิจัยเชิงเทคนิคนี้มีเนื้อหาที่แตกต่างจากงานวิจัยแก้ปัญหาชุมชนเชิงบริหารจัดการที่กล่าวมาแล้ว

(iii) **งานวิจัยเชิงสังเคราะห์องค์ความรู้** ตัวอย่างเช่น ชุดโครงการสังเคราะห์ความรู้ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรฯ งานวิจัยประเภทนี้จะต้องมีกรณีศึกษาที่มากกว่าหนึ่งกรณี แต่ในทุกกรณีจะต้องมี “ประเด็นร่วมกัน” เช่น ประเด็นหนี้สิน ข้อท้าทายของงานวิจัยประเภทสังเคราะห์องค์ความรู้ก็คือจะต้อง “หลอมรวม” (สังเคราะห์) กรณีย่อยทั้งหมดให้กลายเป็นหนึ่ง เหมือนการเล่น jigsaw ที่ทำยที่สุดแล้วต้องได้ภาพรวมหนึ่งภาพที่ดูออกว่าเป็นภาพอะไร งานวิจัยประเภทนี้ การตั้งโจทย์ร่วมจะเป็น หลักประกันหนึ่งให้ต่อภาพได้สำเร็จ (แต่มักมีความเข้าใจกันว่า งานวิจัยประเภทสังเคราะห์องค์ความรู้ไม่ต้องการตั้งโจทย์ร่วม ซึ่งผู้เขียนไม่เห็นด้วย)

(iv) **งานวิจัยประเภทชุดโครงการ** ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยแสวงหาแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดปทุมธานี งานวิจัยประเภทชุดโครงการจะมีรูปแบบที่ประกอบด้วยโครงการย่อยๆ ที่มุ่งหน้าไปสู่การตอบโจทย์ร่วมเดียวกัน สำหรับงานวิจัยชุดเศรษฐกิจชุมชนนี้ เมื่อเทียบกับงานวิจัยสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องหนี้สิน จะเห็นว่าประเด็นเนื้อหาที่นำมาใช้เชื่อมร้อยโครงการวิจัยย่อยให้กลายเป็นชุดโครงการนั้นจะยังมี “ความเป็นนามธรรม” (abstraction) มากยิ่งขึ้น เช่น concept เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชน” ซึ่งจะส่งผลให้การตั้งโจทย์ร่วมมีความยากมากยิ่งขึ้น

4.3.2 การรู้จักว่าเป็นประเด็นอะไร (what issue) / ทำกับใคร

(ก) **การรู้จักว่าเป็นประเด็นอะไร** อาจจะเนื่องมาจากข้อเท็จจริง 2 ด้านที่เป็นแหล่งกำเนิดของประเด็นเนื้อหาของงานวิจัย CBR ด้านแรกเป็น ปัจจัยภายนอก คือ สภาพความเป็นจริงของปัญหาในแต่ละพื้นที่ เช่น ถ้าเป็นภาคเหนือก็จะมีปัญหาเรื่องการจัดการท่องเที่ยวชุมชน ถ้าเป็นภาคอีสานก็จะเป็นปัญหาเรื่องการจัดการป่าทามของชุมชน ถ้าเป็นภาคใต้ก็เป็นเรื่องประมงชายฝั่ง และหากเป็นภาคกลางๆ ก็จะเป็นเรื่องหนี้สิน

เป็นต้น และในอีกด้านหนึ่งเป็นปัจจัยภายใน คือ ขีดความสามารถและศักยภาพของทีมวิจัยเอง ด้วยเหตุนี้ สำหรับประเด็นเนื้อหาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในภาคกลางฯ นั้นจึงครอบคลุมอยู่ประมาณ 9 ประเด็น ได้แก่ การท่องเที่ยว เกษตรทางเลือก สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรม-ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจชุมชน การบริหารจัดการท้องถิ่น เด็ก-เยาวชน-ผู้สูงอายุ การศึกษาชุมชน และชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

จากประเด็นทั้ง 9 นี้ ที่ประชุมครั้งนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถนนแห่งองค์ความรู้ในแต่ละประเด็นนั้นมีความสั้นยาวไม่เท่ากัน และเมื่องานวิจัย CBR เป็นการใช้ความรู้ไปทำงานพัฒนา ก็แปลว่าต้นทุนความรู้ของแต่ละประเด็นทั้ง 9 นั้นมีมากน้อยไม่เท่ากัน ซึ่งอาจจัดแบ่งความยาวของถนนแห่งองค์ความรู้ ออกได้เป็น 4 สายคือ

(i) เป็นประเด็นที่ยังขาดความรู้ที่จะจัดการ เช่น ในการประชุมครั้งนี้มีโครงการวิจัยที่เริ่มทำงานกับกลุ่มที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งเป็นการเปิดประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลางฯ จึงน่าจะยังขาดชุดความรู้ที่จะนำมาใช้บ้าง

(ii) เป็นประเด็นที่มีความรู้บ้างแล้ว แต่อาจจะยังไม่เพียงพอ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยประเด็น “ช่างชาวนา” ที่จะพัฒนาเครื่องมือการผลิตสำหรับการทำนาหยอด นาโยน ซึ่งได้มีงานวิจัยในพื้นที่อื่น ๆ เริ่มต้นศึกษา มาบ้างแล้ว แต่เนื่องจากการพัฒนาเครื่องมือการผลิตเหล่านี้มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องมากมาย เช่น สภาพของดิน ต้นทุนความรู้ของชุมชน เมล็ดพันธุ์ ฯลฯ จึงยังต้องเดินหน้าต่อไปอีกยาวไกล

(iii) เป็นประเด็นที่มีองค์ความรู้มากพอสมควรแล้ว แต่จุดท้าทายอยู่ที่การนำความรู้มาใช้ในสถานการณ์ใหม่ที่แตกต่างออกไป เช่น การบริหารจัดการน้ำที่ CBR มีชุดความรู้มากพอสมควรสำหรับพื้นที่ชนบท แต่เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ในเมืองก็ต้องมีการดัดแปลงชุดความรู้เดิมบ้าง

(iv) เป็นประเด็นที่มีความรู้ในระดับแนวอน คือ ระดับพื้นที่ อย่างมากพอสมควรแล้ว โจทย์ที่ท้าทายก็คือจะยกระดับความรู้ขึ้นสู่แนวตั้ง คือ ระดับนโยบายได้อย่างไร ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องหนี้สินเกษตรกร เป็นต้น

(ข) ประเด็นกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเนื้อหา เมื่อเปิดตัวมา ด้วยก้าวแรกคือ ประเด็นเนื้อหา ก้าวที่สองที่จะตามมาคือ กลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเด็นเนื้อหานั้น ผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ “กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องติดมากับประเด็น” ดังนี้

(i) การแยกแยะกลุ่มเป้าหมายหลัก / กลุ่มเป้าหมายรอง หรือหากพูดให้ละเอียดยิ่งขึ้นคือ การมองกลุ่มเป้าหมายเป็นเจดสี (range / spectrum) ไม่ใช่เป็นแบบเนื้อเดียวกันหมด (spot / homogeneous) ตัวอย่าง เช่น กลุ่มเป้าหมายในโครงการหนี้สินนั้น มีหลายสถานะมาก ทั้งระดับ ความรุนแรงของหนี้สิน ปริมาณหนี้สิน ความสามารถในการใช้คืน ฯลฯ ดังนั้น กลยุทธ์ในการบริหารจัดการในแต่ละกลุ่มจึงต้องแตกต่างกันออกไป

(ii) การวิเคราะห์ห้องค์ประกอบของทีมวิจัย โดยเฉพาะงานวิจัยที่มี “ทางเข้า” (entry point) ด้วย “กลุ่มคน” เช่น เยาวชน ผู้สูงอายุ คนพิการ ฯลฯ เราคงคาดเดาได้ว่าทีมวิจัยเรื่องผู้สูงอายุนั้น หากไม่มีผู้สูงอายุ ร่วมอยู่ด้วยเลย หรือในทางตรงกันข้าม เป็นผู้สูงอายุทั้งทีม หรือมีผู้สูงอายุ ร่วมอยู่บ้าง น่าจะส่งผลถึงทิศทางการวิจัยอย่างแน่นอน

4.3.3 การรู้จักจังหวะก้าว (step) / สถานะของโครงการ

แง่มุมนี้เป็นการรู้จักโครงการจากมุมมองของ “จังหวะก้าว” หรือ “สถานะของโครงการ” ซึ่งอาจแบ่งจังหวะก้าวของโครงการออกได้เป็น 4 แบบ ที่จะส่งผลต่อระดับเนื้อหาของโครงการ ดังนี้

(i) เป็นโครงการระดับบุกเบิก (pioneer) เช่น โครงการนางฟ้า แก้วเขียว จังหวัดนครสวรรค์ ที่เริ่มทำงานกับประเด็นความหลากหลาย

ทางเพศ หรือโครงการช่างชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น เนื่องจากเป็นโครงการบุกเบิก ดังนั้น ระดับความเสี่ยงต่อความสำเร็จของโครงการก็น่าจะมีสูง และยังคงคาดหวังผลลัพธ์ที่แน่นอนได้ยาก

(ii) เป็นโครงการระดับขยายกลุ่มคน เช่น เคยมีงานวิจัยที่ทำกับกลุ่มคนต้นแบบได้แล้ว และจะขยายออกไปถึงกลุ่มคนทั่ว ๆ ไป หรือขยายผลจากกลุ่มผู้นำสู่สมาชิก ขยายผลจากงานที่เคยทำกับผู้ใหญ่ไปสู่เด็ก เป็นต้น งานวิจัยประเภทนี้ต้องวิเคราะห์ “ข้อเหมือน” และ “ข้อต่าง” ระหว่างชุดความรู้จากคนกลุ่มเดิมไปสู่กลุ่มใหม่ให้รอบคอบ

(iii) เป็นโครงการระดับขยายผล / ขยายกิจกรรม ตัวอย่างเช่น โครงการลดการใช้สารเคมีของเกษตรกร หากใช้แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง K – A – P (Knowledge – Attitude – Performance) มาจับกลุ่มคนที่ศึกษาก็ต้องวัดสถานะของกลุ่มเป้าหมายว่าอยู่ในระดับใด ซึ่งในสถานการณ์ปัจจุบัน การที่เกษตรกรจะไม่มีความรู้ (K) เรื่องโทษภัยของสารเคมีนั้นไม่น่าจะเป็นไปได้แล้ว แต่ที่ยังปรับเปลี่ยนไม่ได้ อาจจะเป็นที่ทัศนคติและการกระทำ ซึ่งอาจจะมีเงื่อนไข / ปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวข้อง ซึ่งทางโครงการวิจัยจะต้องขยับขับเคลื่อนขยายกิจกรรม / ขยายผลต่อไป

(iv) เป็นโครงการประเภทต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น โครงการ ทิว มโหฬาร หน้า ปรีดาเกษ (เที่ยว อาหาร ยา ป่าตาเกา) บ้านขนาดปริง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ (จากนี้จะเรียกว่า “โครงการภาษาเขมรถิ่นไทยบ้านขนาดปริง”) ซึ่งเป็นโครงการที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ลงไปทำงานเรื่องการฟื้นฟูภาษาเขมรถิ่นไทยมาแล้วในพื้นที่ใกล้เคียงถึง 3 โครงการ ดังนั้นจึงมีทุนเดิมอยู่หลากหลายประเภท ทั้งชุดความรู้ในการทำงานฟื้นฟูภาษาของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเอง ทั้งตัวบุคคลที่เคยร่วมงานวิจัยในอดีต ทั้งสถาบันในชุมชน (เช่น โรงเรียน) ดังนั้น การออกแบบงานวิจัยแบบโครงการต่อเนื่องจึงไม่ควรออกแบบเหมือนเป็นงานวิจัยเชิงเดี่ยว (stand alone) แต่ควรเชื่อมโยงและมีการโยกย้ายทุนเดิมมาใช้ในโครงการใหม่ด้วย

4.3.4 การศึกษาบริบทของประเด็น

มีมุมมองหลายมุมมองที่จะใช้พิจารณา “บริบท” (Context) ของประเด็นเพื่อให้แนวทางในการตั้งโจทย์และออกแบบกระบวนการวิจัย เช่น

(i) การมอง “ความเข้มแข็งของชุมชน” ซึ่งเป็นมิติที่งานพัฒนามักมีความคุ้นเคยที่จะวัดว่า ชุมชนที่เรากำลังทำงานอยู่ด้วยนั้นมีความเข้มแข็งในระดับใด ถ้าเป็นชุมชนเข้มแข็งก็ใช้ความเข้มแข็งของชุมชนไปดำเนินกิจกรรมการพัฒนาได้เลย แต่ถ้าเป็นชุมชนอ่อนแอก็ต้องหากิจกรรมมาพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งเสียก่อน เป็นต้น

(ii) การมอง “ความเป็นเมือง / ชนบท” ดังเช่นที่ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อสังเกตงานวิจัยเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดปทุมธานี ว่างานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนนั้นมีผู้วิจัยเอาไว้มากพอสมควรในบริบทของสังคมชนบทหรือแม้แต่สังคมเมือง แต่ทว่างานวิจัยเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดปทุมธานีนี้มีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไป คือเป็นบริบทสังคมกึ่งเมือง-กึ่งชนบท ซึ่งน่าสนใจว่ามีปัจจัย / เงื่อนไขแบบไหนที่จะสร้างจุดร่วมของคนที่มาทำเศรษฐกิจชุมชนร่วมกัน ตรงส่วนใดที่มีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบชนบท (เช่น มีมิติศาสนา) และตรงส่วนใดที่มีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบเมือง (เช่น วัฒนธรรมบริโภคนิยมแบบคนเมือง) เป็นต้น

(iii) การค้นหา “ทุนประเภทต่างๆ” จากบริบทที่ศึกษา ในโครงการเดิมคือ เศรษฐกิจชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิได้ยกตัวอย่างงานวิจัยที่จังหวัดปัตตานีที่มีกลไกระดับจังหวัดที่ทำเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็น “ทุน” สำคัญสำหรับขับเคลื่อนประเด็นดังกล่าว

4.3.5 วิธีการได้มาซึ่งการมองเห็นประเด็น / เนื้อหาให้รอบด้าน

ที่ประชุมมีข้อเสนอแนะวิธีการที่จะมองโจทย์ให้รอบด้านให้เห็นเหลี่ยมมุม / เหลือบมุมที่ซุกซ่อนของปัญหาที่ศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(i) การติดตามข้อมูลใหม่ๆ แนวคิดใหม่ๆ ระดับมหภาค (Macro) ตัวอย่างเช่น ประเด็นผู้สูงอายุ จากแต่เดิมที่คนระดมสมองผู้สูงอายุจะเห็นแต่ผู้สูงอายุที่อ่อนแอและต้องการจัดหาบริการเพื่อการช่วยเหลือ แต่เมื่อปริมาณของผู้สูงอายุขยายตัวเพิ่มมากขึ้น คุณภาพของผู้สูงอายุก็หลากหลายขึ้น จึงเกิดแนวคิดใหม่เรื่อง Active Aging โจทย์การวิจัยก็จะเปลี่ยนไปเป็นว่าจะพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร หรือแนวคิดล่าสุดคือ การทำงานร่วมกันระหว่างคนหลาย ๆ รุ่นวัย (Intergeneration relationship) เป็นต้น

(ii) การใช้ทัศนะของคนวงใน (Insider view) เมื่อเวลาทำวิจัยก็เป็นธรรมดาอยู่แล้วที่นักวิจัยจากภายนอกชุมชนหรือที่เลี้ยงจะพกวาเอา “แนวคิด / ความคิดจากภายนอก” เข้าไปใช้ เช่น แนวคิดที่ว่าผู้สูงอายุต้องมีปัญหาด้านสุขภาพ และเมื่อมีปัญหาสุขภาพก็จะทำงานพัฒนาชุมชนไม่ได้ อย่างไรก็ตาม คนในชุมชนอาจจะไม่ได้มีแนวคิด / ความคิดแบบเดียวกับคนข้างนอก ดังนั้นจึงควรสำรวจแนวคิด ความหมาย ความคิดจากทัศนะของคนในชุมชนเอง

(iii) การฟังเสียงจากรอบทิศ ในกรณีนี้ประเด็นที่ศึกษามีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องทั้งในบทบาทของผู้ร่วมสร้างปัญหาและทั้งในบทบาทของผู้ที่สามารถ มีความรับผิดชอบ หรือมีศักยภาพที่จะแก้ไขปัญหาได้ ที่ประชุมได้หยิบยกกรณีโครงการวิจัยคลองบางเขน กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีกลุ่มผู้ร่วมสร้างปัญหาน้ำเสียในคลองมากมายหลายกลุ่ม ตั้งแต่บ้านเรือนที่อยู่ริมคลอง โรงงาน ร้านค้า ฯลฯ และผู้ที่ “ควรจะต้อง” มีความรับผิดชอบต่อการแก้ปัญหาหลายกลุ่มเช่นเดียวกัน โครงการวิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลเพื่อรับฟังเสียงจากทุกกลุ่มให้รอบทิศ ในกรณีนี้ เครื่องมือที่ชื่อว่า Stakeholder analysis น่าจะเป็นตัวช่วยที่ดีที่สุด

4.3.6 ความชัดเจนว่าเรากำลังทำงานกับใคร (work with whom)

ในช่วงปี พ.ศ. 2541 ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ได้เปิดตัวมาด้วยคำถามที่ให้กำเนิดแก่งานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ในประเทศไทยที่ว่า “หากกระบวนการวิจัย / งานวิจัยเป็นวิธีการใช้ความรู้มาแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพแล้ว ทำอย่างไรชาวบ้านทั่วไปจึงจะได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยบ้างเล่า”

และคำตอบของคำถามนั้นก็คือ “มีแต่ต้องให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาทำวิจัยมาเป็นนักวิจัยเองบ้าง (แทนที่จะเป็นเพียงกลุ่มตัวอย่าง) ชาวบ้านจึงจะได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย”

จากคำตอบดังกล่าว ทำให้กลุ่มเป้าหมายที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเริ่มต้นทำวิจัยแบบ CBR จึงมักเป็นกลุ่มชาวบ้าน โดยเฉพาะในชนบท และในขั้นต่อมาก็ขยายมาถึงกลุ่มชาวบ้านในเมือง จนกระทั่งปัจจุบันได้ขยายมาถึงกลุ่มชาวบ้านในเขตกึ่งเมืองกึ่งชนบท เช่น งานวิจัยเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดปทุมธานี

และอาจจะเนื่องจากกระบวนการวิจัยแบบ CBR นั้นมี “ความเป็นสากล” มากพอที่จะใช้กับคนได้ทุกกลุ่ม คำว่า “Community” (ใน CBR) ซึ่งแปลว่า “ชุมชน” ในภาษาไทยนั้น จึงมิได้หมายความว่า “ชาวบ้าน” เท่านั้น หากแต่ได้ขยายความหมายไปถึงทุกกลุ่มคนที่มีการรวมตัวกันในรูปแบบต่าง ๆ

ในช่วงทศวรรษที่ 2 ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ช่วงปี พ.ศ. 2550-2559) งานวิจัยแบบ CBR จึงเริ่มขยายขอบเขตการทำงานไปยังคนกลุ่มอื่น ๆ โดยเริ่มจากหน่วยงาน / องค์กรที่อยู่ใกล้ ๆ ชาวบ้าน เช่น อบต. อบปท. เทศบาล โรงเรียนในชุมชน วัดในหมู่บ้าน อสม. ฯลฯ ต่อมาก็ขยายกว้างออกไปถึงสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เช่น มหาวิทยาลัยในต่างจังหวัด มูลนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐที่ทำงานสนับสนุน / ให้บริการแก่ประชาชน และท้ายที่สุดก็ขยายขอบเขตไปทำงานกับองค์กรภาคธุรกิจที่เริ่มใช้แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

ในการขยายขอบเขตการทำงานวิจัย CBR จากจุดเริ่มต้นคือชาวบ้าน ไปยังหน่วยงานอื่น ๆ ที่กล่าวมานั้น หลักการที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้เรียนรู้คือ ข้อเหมือนและข้อต่างระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ชาวบ้าน สำหรับข้อเหมือนนั้น ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังคงยึด “วิธีคิดและวิธีการทำงานแบบ CBR” เป็นพื้นฐาน (ดูรายละเอียดในหัวข้อ “เอกลักษณ์ของ CBR” ต่อไป)

ส่วนข้อแตกต่างกันนี้อาจจะมี 2 ประการหลัก ๆ ประการแรก คือ ในการทำงานวิจัย CBR กับชาวบ้านนั้น ชาวบ้านมักจะเป็นเจ้าของปัญหาที่จะวิจัย ดังนั้นเมื่อนำความรู้ไปใช้แก้ไขปัญหา หากแก้ไขได้ ชาวบ้านก็จะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรง เช่น ถ้าแก้ไขปัญหาหนี้สินด้วยการวิจัย CBR ได้ ชาวบ้านก็จะได้รับประโยชน์จากการหมดหนี้สิน แต่ทว่าการทำงานวิจัย CBR กับกรมชลประทาน อบต. ธกส. ฯลฯ นั้น กลุ่ม / หน่วยงาน / องค์กรเหล่านี้มาสถานะเป็น “หน่วยงานสนับสนุน” (Supporting agency) ดังนั้นเมื่อใช้งานวิจัย CBR แก้ไขปัญหาได้สำเร็จลุล่วง บรรดาหน่วยงานสนับสนุนนี้อาจจะไม่ใช่ว่าจะได้รับผลประโยชน์โดยตรง (แต่ก็อาจจะมีผลประโยชน์โดยอ้อม) และหากเราเชื่อแนวคิดที่ว่า “ผลประโยชน์ที่จะได้รับมีความเชื่อมโยงกับแรงจูงใจในการทำงาน (motive)” ก็น่าจะมีความแตกต่างในแง่แรงจูงใจที่จะเข้ามาทำงานวิจัย CBR ระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มสนับสนุน

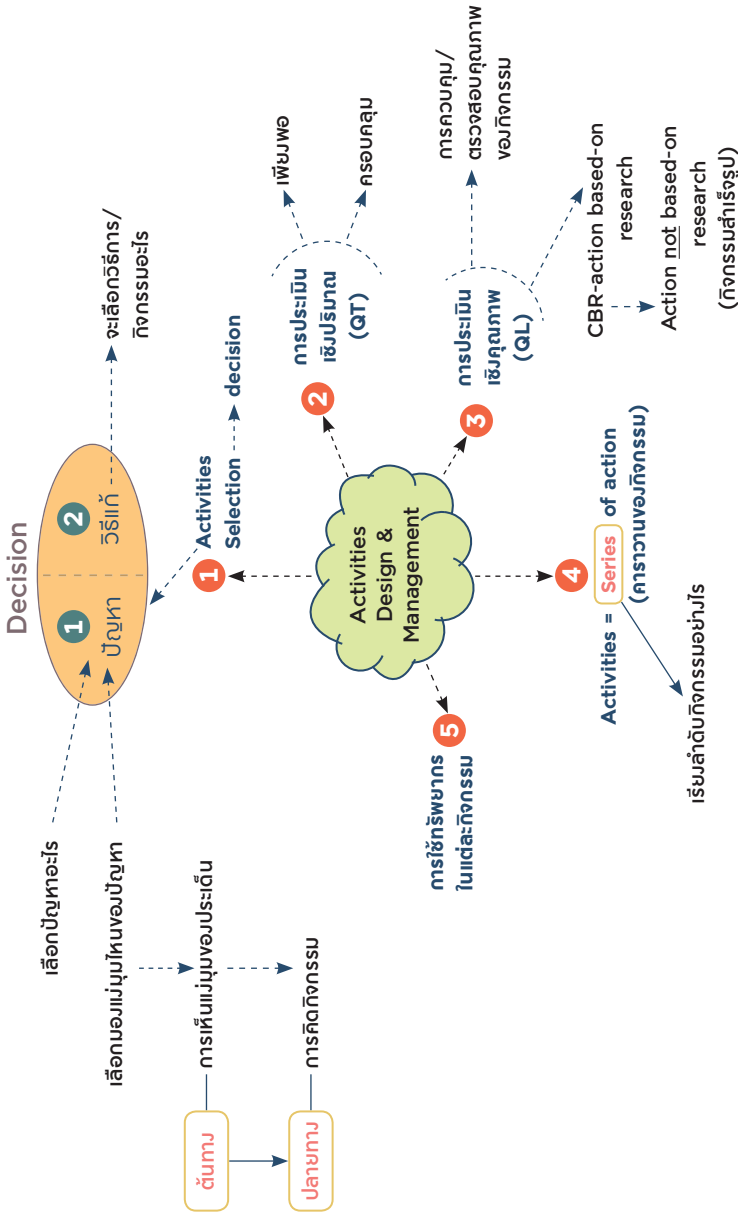
ประการที่สอง เป็นเรื่องต้นทุนหรือวัฒนธรรมที่แตกต่างกันระหว่าง “ชาวบ้าน” กับ “หน่วยงานอื่น ๆ” เช่น ในขณะที่ชาวบ้านอาจจะไม่เคยรู้จักหรือผ่านการทำงานวิจัยมาก่อนเลย แต่ถ้าเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยย่อมผ่านการทำงานวิจัยแบบวิชาการมาก่อนที่จะทำวิจัยแบบ CBR หรือการทำงานกับองค์กรธุรกิจจะมีวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นประสิทธิภาพ / ผลลัพธ์ที่จับต้องได้มากกว่าวัฒนธรรมการทำงานของชาวบ้านที่มักจะเน้นการเรียนรู้หรือความสัมพันธ์มากกว่า เป็นต้น

ดังนั้นในการออกแบบโครงการ วิจัย CBR ในช่วงเวลาที่มีการขยายขอบเขตการทำงานจากกลุ่มชาวบ้านไปยังกลุ่มอื่นๆ นั้น ผู้วิจัยจึงต้องปึกหมุดให้ชัดเจนว่าเรากำลังทำงานกับใคร

4.4 งานโครงการพัฒนาคือการบริหารจัดการชุดของกิจกรรม (Activities design & management)

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า คำว่า “งานพัฒนา” นั้นต้องการ “การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการวางแผน / ออกแบบ” (planned / designed change) และในการวางแผน / ออกแบบงานพัฒนานั้นจะต้องประกอบไปด้วย “ชุดของกิจกรรมที่จะลงมือทำจริง” (set of action) ซึ่งเป็นข้อแตกต่างจากกิจกรรมประเภทการจัดประชุม สัมมนา หรืองานวิจัยเชิงวิชาการที่สามารถจะหยุดได้เพียงตรงจุดของการให้แนวทางหรือการจัดทำข้อเสนอแนะเท่านั้น

ในการพิจารณางานวิจัย CBR ในฐานะงานพัฒนาประเภทหนึ่ง การประเมินความเหมาะสมของงานวิจัย CBR ในแง่นี้จึงอยู่ที่การพิจารณาการบริหารจัดการการออกแบบชุดของกิจกรรมที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาในงานวิจัย ซึ่งในการประชุมครั้งนี้มีแง่มุมที่น่าสนใจอยู่ 5-6 ประเด็นดังในภาพ

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 10 : Activities Design & Management

4.4.1 ในการออกแบบ --> ต้องตัดสินใจเลือก เนื่องจากคำว่า “ออกแบบ” (design) นั้นจะมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “ปล่อยให้ตามยถากรรม” (เพราะอยู่เหนือการควบคุม) ซึ่งแปลว่าเราไม่ต้องตัดสินใจ (เพราะฟ้าดิน พระพรหม หรือชะตากรรมเป็นผู้ลิขิต) ดังนั้นคำว่า “ออกแบบ” (design) จะต้องมีส่วนผสมของ “การตัดสินใจ” (Decision-making) จาก “ทางเลือกที่มีอยู่หลาย ๆ ทาง” รวมอยู่ด้วยเสมอ

ในงานวิจัย CBR / งานพัฒนานั้น มีสิ่งที่ต้องเลือกในการตัดสินใจ อยู่ 2 ด้านแบบหัว / ก้อย คือ ด้านหัวเกี่ยวข้องกับการเลือกปัญหา และ ด้านก้อยคือการเลือกวิธีแก้ปัญหา

(ก) **การตัดสินใจเลือกปัญหา** งานวิจัย CBR มักจะเริ่มต้นด้วยการ สำรวจชุมชน และจากคัมภีร์ข้อแรกของงาน CBR ที่ระบุว่า การทำวิจัยนั้นมีเป้าหมายหลักคือการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบอยู่ แนวทางในการสำรวจชุมชนจึงต้องสำรวจ “ปัญหาของชุมชน” เพื่อตอบใจความที่ต้องการของชุมชน (Need assessment)

(i) **จะเลือกปัญหาอะไร** และผลจากการสำรวจปัญหาของชุมชน (รวมกันกับชุมชน) ก็มักจะพบว่าในชุมชนมักมีปัญหหลายด้าน เช่น หนี้สิน ขยะ สารเคมี ราคาผลผลิต ปัญหาเยาวชน ผู้สูงอายุ การบริหารจัดการน้ำ ฯลฯ ดังนั้น การตัดสินใจร่วมกันของทีมวิจัย ณ จุดแรกก็คือ จากปัญหาที่หลากหลาย ทีมวิจัยจะเลือกปัญหาอะไรมาค้ำค่วาวิจัย (Prioritization of problems)

(ii) **จะมองแง่มุมไหนของปัญหา** เมื่อตัดสินใจเลือกหยิบปัญหาหนึ่งขึ้นมาแล้ว ในลำดับต่อไปก็คือจะพิจารณาแง่มุมไหน / เหลี่ยมมุมไหนของปัญหานั้น ตัวอย่างเช่น โครงการเครื่องมือทำนาหยอด จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีเป้าหมายจะพัฒนาเครื่องมือการเกษตรโดยตัวเกษตรกรเอง (ช่างชาวนา) ผู้ทรงคุณวุฒิก็ยังคงตั้งคำถามว่า ปัญหาเรื่องการใช้เครื่องมืออันนี้เป็นปัญหาที่แง่มุมไหน เช่น เป็นปัญหาที่ตัวคนใช้ (ใช้เครื่องมือที่มีอยู่

ไม่เต็มศักยภาพ หรือปัญหาแรงงาน หรือปัญหาทักษะการใช้งาน) หรือ เป็นปัญหาที่ตัวเครื่องมือ (เช่น เครื่องมือไม่มีประสิทธิภาพ ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ฯลฯ)

(iii) **การรับรู้สาเหตุของปัญหา** เมื่อเลือกแง่มุมของปัญหาแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายก็คือการตัดสินใจเลือกการรับรู้สาเหตุของปัญหา เช่น ปัญหานี้สิน ซึ่งอาจจะเริ่มตั้งแต่ชาวบ้านมีวัฒนธรรมการรับรู้ “หนี้สิน” อย่างไร (กลไกการเป็นหนี้สิน ถือเป็นส่วนหนึ่งของการลงทุน ฯลฯ) การรับรู้ ว่าปัญหานี้สินเกิดเพราะปัจจัยภายใน (เช่น การใช้จ่ายเกินตัว ความไม่สามารถในการเพิ่มรายได้ ฯลฯ) หรือเป็นเพราะปัจจัยภายนอก (เช่น อัตราดอกเบี้ย การตกต่ำของราคาผลผลิต ภัยธรรมชาติ ฯลฯ)

(ข) **การตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ไขปัญหา** เป้าหมายประการหนึ่งของงานวิจัย CBR ก็คือ “การเพิ่มทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ให้แก่ชาวบ้าน” โดยผ่านกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ เช่น การรวมหัวกัน เพื่อรวบรวมวิธีแก้ปัญหที่ชาวบ้านแต่ละคนเคยคิดค้น / ทดลองมาก่อน การขยายฐานความรู้เรื่องวิธีแก้ปัญหจากการฝึกอบรมโดยนักวิชาการ (หรือจากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง) การพาไปศึกษาดูงาน การให้ชุมชนต้นแบบมาเล่าประสบการณ์ให้ฟัง ฯลฯ

และท่ามกลางทางเลือกที่หลากหลายนี้ ก็เป็นจุดทางแยกที่สำคัญอีกจุดหนึ่งที่ชุมชนจะต้องทำการตัดสินใจอีกครั้งหนึ่งว่า “จะเลือกวิธีการใดมาแก้ไขปัญห” ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยระยะชัชยนารายณ์ จังหวัดลพบุรี ที่ต้องตัดสินใจว่าจะแก้ปัญหชชะด้วยการสร้างจิตสำนึกต่อเรื่องชชะของประชาชน ด้วยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสร้างชชะของประชาชน ด้วยการจัดตั้งกลุ่มแปรชชะให้เป็นรายได้ ด้วยการปรับประสิทธิภาพการจัดการชชะของ อบต. เป็นต้น

4.4.2 การประเมินกิจกรรมในเชิงปริมาณ เนื่องจากงานพัฒนา / งานวิจัย CBR จะใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือทั้งในการค้นหาปัญหาและแสวงหาแนวทางแก้ไข และเนื่องจากการก่อตัวของปัญหาของชุมชนโดยส่วนใหญ่มักมีสาเหตุที่หลากหลาย มีการก่อตัวมาอย่างสั่งสม (คล้ายการผูกเข็อกหลายปมเชื่อมโยงเป็นตาข่าย) การแก้ไขปัญหายิ่งมักจะเป็นไปไม่ได้ด้วยการทำกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว (แก้ปมครั้งเดียวไม่ค่อยพอ) ดังนั้นการประเมินกิจกรรมในงานวิจัยในมิติแรกจึงเป็นการประเมินกิจกรรมในเชิงปริมาณ อันได้แก่คำถามที่ว่า กิจกรรมที่ออกแบบมานั้นมีปริมาณที่เพียงพอหรือไม่ หรือครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมายหรือเปล่า

ตัวอย่างเช่น โครงการภาษาเขมรถิ่นไทยบ้านขนาดปริง จังหวัดสุรินทร์ ที่มีเป้าหมายจะใช้องค์ความรู้เรื่องการใช้ป่า (เช่น ความรู้เรื่องพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์) มาเป็นเครื่องมือในการสืบทอดภาษาเขมรถิ่นไทยในชุมชน แต่ผู้ทรงคุณวุฒิมีข้อสังเกตว่า การสืบทอดภาษาเขมรถิ่นไทยที่ว่าด้วยเรื่องป่าจะสามารถบรรลุเป้าหมายโดยผ่านกิจกรรมการฝึกอบรมเพียงครั้งเดียวนั้นจะเพียงพอหรือ เป็นต้น

4.4.3 การประเมินกิจกรรมในเชิงคุณภาพ ในคัมภีร์ 3 ข้อของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของไทยนั้นจะประกอบด้วย

1 วิทยวิจัยต้องตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (ต่อมาจากชุมชน)

กระบวนการวิจัยต้องเน้นการมีส่วนร่วม

3 ต้องมีการทำกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหามีมืออยู่ของชุมชน

จากคัมภีร์ทั้ง 3 ข้อ โดยเฉพาะในข้อที่ 3 คือ การออกแบบกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน จึงได้กลายมาเป็นเกณฑ์ในการประเมินบรรดากิจกรรมต่าง ๆ ของงานวิจัย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงการประเมินในเชิงปริมาณ แต่ที่สำคัญไม่น้อยกว่าการประเมินในด้านปริมาณของกิจกรรมก็คือการประเมินมิติเชิงคุณภาพของกิจกรรม

แม้ว่าในการประชุมครั้งนี้จะเป็นการทำงานที่ระดับต้นน้ำ คือเป็นการพิจารณาโครงร่างงานวิจัย ซึ่งหมายความว่า บรรดากิจกรรมต่าง ๆ ที่ถูกออกแบบมาในงานวิจัยนั้นจะเป็นเพียง “การคิด / การคาดการณ์ เอาไว้ล่วงหน้าอย่างคร่าว ๆ” และตามหลักการของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น เมื่อถึงขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ ก็สามารถแก้ไข ปรับแก้ ยืดหยุ่นได้ตามสภาพการณ์ที่เป็นจริง (Flexibility) แม้กระนั้นก็สามารถที่จะมีหลักเกณฑ์บางประการสำหรับพิจารณาจากมิติเชิงคุณภาพของกิจกรรมที่ถูกออกแบบมาในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตัวอย่างของกิจกรรมที่ขาดมิติเชิงคุณภาพที่มักพบในโครงร่างของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีดังนี้

(i) **กิจกรรมที่ไม่ได้ออกแบบมาจากข้อมูลวิจัย (Action not-based on research)** อันที่จริง ถึงแม้จะไม่มีการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ชุมชนต่าง ๆ ที่เผชิญหน้ากับปัญหา ก็ได้พยายามลงมือแก้ไขปัญหาอยู่แล้ว โดยอาจจะใช้หลักการลองผิดลองถูก ตาดีได้ตาร้ายเสีย ผลลัพธ์ที่ออกมาจึงอาจจะสำเร็จบ้างหรือล้มเหลวบ้าง

ความแตกต่างของการแก้ไขปัญหาแบบ CBR กับแบบของชาวบ้าน จึงอยู่ที่ว่าหลักการของ CBR ในการคิดกิจกรรมหรือหาแนวทางแก้ไขปัญหา นั้น จะไม่ใช่การลองผิดลองถูก แต่จะใช้หลัก “การเกาให้ถูกที่คัน” ซึ่งจะต้องมีขั้นตอนที่มีระบบระเบียบว่า ก่อนที่จะมีการ “เกา” (แก้ปัญหานั้น) ต้องสำรวจ “ที่คัน” ให้แม่นยำถูกต้องเสียก่อน เพื่อจะมาตอบใจภัยการทำกิจกรรมว่าควรจะเกามากน้อยเพียงใด ควรจะเกาตรงไหน หรือแม้กระทั่งคำตอบที่ว่า ไม่ควรจะเกาเลยเพราะอาจจะทำให้อักเสบ เป็นต้น

ดังนั้น บรรดากิจกรรมต่างๆ ในงานวิจัย CBR ไม่ว่าจะ เป็นกิจกรรมการแก้ปัญหา กิจกรรมการเสริมศักยภาพ กิจกรรมสร้างความสามัคคี กิจกรรมเพื่อการสร้างกลไกการจัดการ กิจกรรมเพื่อการติดตามแผนการดำเนินงาน กิจกรรมเสริมขวัญกำลังใจ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้จะต้องถูกออกแบบมาจาก “ผลจากข้อมูลที่เก็บมา ผ่านการตรวจสอบความถูกต้อง และผ่านการจัดหมวดหมู่วิเคราะห์ / สังเคราะห์แล้ว” ตามหลักการวิจัยที่ชาวบ้านพูดเป็นข้อสรุปง่ายๆ ว่า “ต้องวัดตัวก่อน (ตามหลักการตัดเสื้อ) แล้วค่อยตัดเสื้อ”

ถึงแม้ว่าในโครงงานวิจัยนั้นจะยังไม่มี “ผลจากข้อมูลการวิจัยจริง ๆ” มาเป็นฐานสำหรับการออกแบบกิจกรรม แต่ผู้วิจัยก็สามารถคาดการณ์ “ทางเลือกของรูปแบบกิจกรรม” อย่างคร่าว ๆ ล่วงหน้าเอาไว้บ้าง ซึ่งการคาดการณ์ล่วงหน้าของรูปแบบกิจกรรมนี้จะมีโอกาสใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่จะเกิดขึ้นมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับ “การตัดสินใจเลือกปัญหา แง่มุมของปัญหา การรับรู้สาเหตุของปัญหาที่ได้กล่าวมาแล้ว ในหัวข้อ (4.4.1)” นอกจากนั้น ตัวช่วยที่สำคัญอีกตัวหนึ่งก็คือ การอ่านทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (review literature) ในหัวข้อที่กำลังศึกษา และเป็นงานวิจัยสไตล์เดียวกันหรือสไตล์ใกล้เคียงกัน ซึ่งจะช่วยให้เราคนรุ่นหลังเรียนรู้เส้นทางที่บรรพบุรุษได้ใช้อาศัยเดินมาก่อนหน้านั้น

(ii) **กิจกรรมสำเร็จรูป** เป็นกิจกรรมที่อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากการ “ก่อดกระดุมเม็ดแรก” ไม่ชัดเจน กล่าวคือ ทบทวนปัญหา แง่มุมของปัญหา รับรู้สาเหตุของปัญหาไม่กระจ่าง ดังนั้นเมื่อถึงขั้นตอนการออกแบบกิจกรรม จึงจำเป็นต้อง “นำเข้า” กิจกรรมสำเร็จรูปที่งานวิจัย CBR ในอดีตเคยใช้ เช่น การศึกษาดูงาน การทดลอง (ซึ่งยังไม่มั่นใจว่าจะทดลองอะไร) เป็นต้น การใช้กิจกรรมสำเร็จรูปก็อาจจะให้ผลแบบ “ตาดีได้ ตาร้ายเสีย” แต่ที่สำคัญก็คือ นักวิจัยชาวบ้านจะไม่ได้เรียนรู้หลักและวิธีการออกแบบกิจกรรมจากผลการวิจัย (Action-based on research) และหากใช้คำตอบ

เป็นกิจกรรมสำเร็จรูป ความพยายามในการสร้างเครื่องมือและการเก็บ ข้อมูลวิจัยก็ไม่มี ความหมาย เนื่องจากมี “คำตอบสุดท้าย” รอคอยอยู่แล้ว

(iii) **กิจกรรมลูกกำพร้า / กิจกรรมไม่จำเป็น** เป็นประเภทกิจกรรม ซึ่งไม่มี “ที่ไปที่ไป” ว่าเพราะเหตุใดจึงต้องทำกิจกรรมดังกล่าว ตัวอย่างเช่น ในกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์การแก้ปัญหาอย่างโชกโชน แม้ว่าจะยังไม่สำเร็จผล แต่ทางโครงการวิจัยก็ออกแบบให้มีการไปศึกษาดูงานจากที่อื่น ๆ แทนที่จะจัดกิจกรรมให้มีการทบทวนประสบการณ์ของตนเองมากกว่า การออกแบบกิจกรรมการศึกษาดูงานจึงไม่มีเหตุผลรองรับว่าเหตุใดจึงต้องทำ เรื่องของเรื่องจึงอาจกลายเป็นว่ากิจกรรมที่จำเป็นต้องทำกลับไม่ได้ทำ และไปทำกิจกรรมที่ไม่จำเป็น

(iv) **กิจกรรมแบบลิงแก้แห** ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาหนึ่ง ก็กลับไปสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง ทำให้ยังแก้ก็ยังมีปัญหา ตัวอย่างเช่น ในโครงการลดหนี้สิน หากใช้กลยุทธ์การเสริมอาชีพด้วยการผลิตสินค้าตัวใหม่ขึ้นมาเพื่อเพิ่มรายได้ แต่หากกระบวนการผลิตสินค้าใหม่ไม่ดำเนินการอย่างครบวงจร ไม่ประเมินความเสี่ยง มีความรู้ความเชี่ยวชาญไม่พอ ก็กลับจะกลายเป็นการสร้างวงจรหนี้สินวงจรใหม่ขึ้นมา

(v) **กิจกรรมที่ไม่สอดคล้องหรือไม่เพียงพอที่จะรับมือกับปัญหา (Irrelevancy)** ตัวอย่างเช่น ในโจทย์ของการพัฒนาประสิทธิภาพของ เครื่องมือการทำงาน รูปแบบกิจกรรมของการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เท่านั้นไม่น่าจะเพียงพอที่จะตอบปัญหาเชิงเทคนิคได้

นอกจากตัวอย่างของกิจกรรมที่ขาดมิติเชิงคุณภาพที่ได้ยกตัวอย่าง มาข้างต้นแล้ว ก็อาจจะมีเกณฑ์อื่นๆ ที่สามารถนำมาใช้พิจารณา มิติเชิงคุณภาพของกิจกรรมที่ถูกออกแบบมา เช่น มีการออกแบบกิจกรรม อย่างครบวงจรหรือไม่ (เช่น มีการทำแปลงทดลอง มีขั้นตอนถึงการติดตาม การวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นหรือไม่) หรือความยั่งยืนของผลที่เกิดขึ้นจาก กิจกรรมนั้นจะมีหลักประกันบ้างหรือไม่ เป็นต้น

4.4.4 การวางแผนของกิจกรรม (series of actions) เนื่องจากการออกแบบกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหา นั้น มักจะมีใช้กิจกรรมแบบ “ม้วนเดียวจบ” หรือ “ม้วนเดียวจอด” แต่มักจะเป็น “ซีรีส์เกาหลิ” คือต้องมีหลายกิจกรรมจึงจะจบ ซึ่งการจัดทำ series นั้นก็มีหลักการสำคัญว่าจะเรียงลำดับของกิจกรรมอย่างไร จะเอากิจกรรมใดไว้ก่อนหรือหลัง ซึ่งผู้เขียนเทียบเคียงกับภาพของการจัด “กองคาราวาน” ที่ต้องจัดเรียงตำแหน่งแห่งที่ของเกวียนแต่ละเล่มอย่างใช้ความรู้

ในกิจกรรมบางกิจกรรมสามารถนำหลักวิชาการมาช่วยในการเรียงลำดับของกิจกรรมได้ เช่น กิจกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์ ก็สามารถนำหลักเรื่อง Supply chain / Value chain มาจัดลำดับกิจกรรมตั้งแต่ต้นน้ำ (การแสวงหาวัตถุดิบ) กลางน้ำ (การขนส่งผลิตภัณฑ์) จนกระทั่งถึงปลายน้ำ (การวางตลาด) เป็นต้น

การวางตำแหน่งแห่งที่ของแต่ละกิจกรรมในลำดับที่ต่างกัน ก็จะมี ความหมายหรือให้ผลลัพธ์ที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น กิจกรรมการศึกษาฐาน หากจัดลำดับเอาไว้ก่อนที่กลุ่มเป้าหมายจะเลือกทำกิจกรรม ก็น่าจะส่งผลต่อการเป็นตัวอย่าง / เป็นทางเลือก แต่ถ้าจัดลำดับเอาไว้หลังจากที่กลุ่มเป้าหมายได้เลือกทำกิจกรรมแล้ว เป้าหมายของการศึกษาฐานก็น่าจะเปลี่ยนไป

4.4.5 การใช้ทรัพยากรต่างๆ สำหรับแต่ละกิจกรรม ดังที่ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการบริหารโครงการพัฒนาแล้วว่าเป็นการจัดสมดุลระหว่างทรัพยากรที่มีกับเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เมื่อถึงขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ คือการออกแบบกิจกรรมประเภทต่างๆ ในโครงการวิจัย ก็เป็นขั้นที่จะแสดงให้เห็นถึงการแบ่งสรรปันส่วนทรัพยากรต่างๆ (Allocation of resource) ไม่ว่าจะเป็นเวลาที่ใช้ในแต่ละกิจกรรม งบประมาณ กำลังคน ฯลฯ ว่ามีความสมดุลหรือไม่ เช่น โครงการวิจัยประเภทพัฒนาเทคนิค / เครื่องมือ

น่าจะต้องจัดสรรเวลาให้กับช่วงของการทดลองค้นคว้าให้มากกว่ากิจกรรม
ประเภทการบริหารจัดการขยะ เป็นต้น

5

ตอนที่ 3 : ลักษณะเฉพาะตัว ของ CBR (CBR Identity)

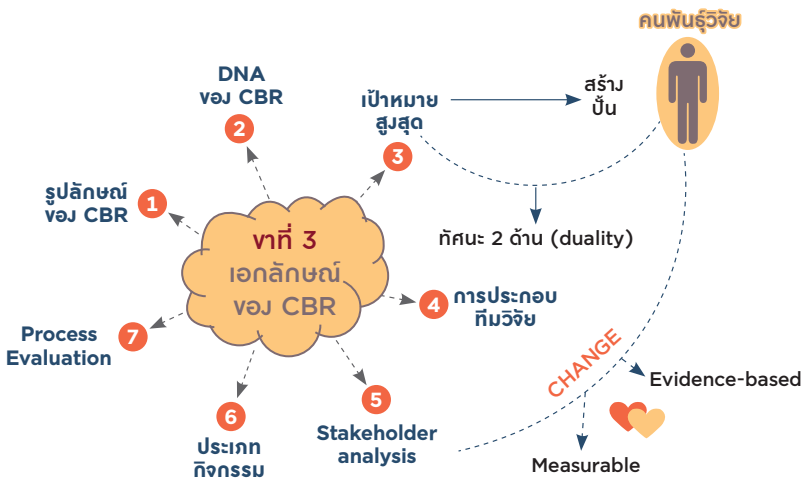
สำหรับการพิจารณาข้อที่ 3 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตเบื้องต้น 2 ประการเกี่ยวกับอัตลักษณ์ / ลักษณะเฉพาะตัวของ CBR ไทย ดังนี้

(ก) **แม้ว่างานวิจัยสายพันธุ์ใหม่** คือ Community-based research นี้ จะถือกำเนิดขึ้นในโลกวิชาการตะวันตกมาก่อน และแวดวงวิชาการไทยได้นำเข้างานวิจัยสายพันธุ์นี้มาจากต่างประเทศ โดยในขั้นแรกนั้น หลักการวิธีคิด และกระบวนการทำงานของ CBR ไทยก็ยังคงดำเนินรอยตามงานวิจัย CBR ในต่างประเทศ กล่าวคือ มีนักวิจัยจากภายนอก (ส่วนใหญ่เป็นคณาจารย์จากมหาวิทยาลัย) ที่ลงไปทำวิจัยร่วมกับกลุ่มชาวบ้านในชุมชน โดยโจทย์การวิจัยนั้นมาจากความต้องการของชุมชน และใช้วิธีวิทยาการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม หลังจากดำเนินงานตามแบบ CBR ของต่างประเทศมาได้สัก 4-5 ปี ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นของไทยก็ได้พัฒนาอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาด้วยการตอบคำถามที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วว่า วิธีการที่จะให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากการวิจัยได้มากที่สุดก็คือ “ต้องให้ชาวบ้านเข้ามาเป็นนักวิจัยเอง” ส่วนหน่วยงานภายนอก เช่น สกว. จะทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนนักวิจัยชาวบ้านเท่านั้น ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดของฝ่ายงานวิจัย

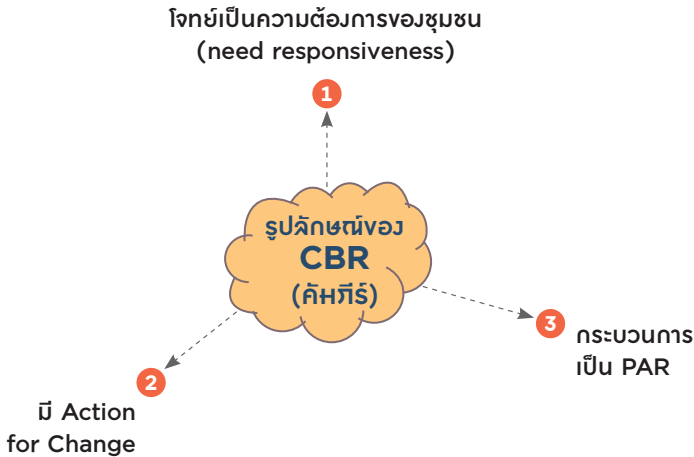
เพื่อท้องถิ่นของไทย จึงอยู่ที่การปั้นแต่ง / ยกย่อง “ชาวบ้านที่ยังไม่รู้จักรัก / ไม่เข้าใจเลยว่างานวิจัยคืออะไร” ในขั้นเริ่มต้นให้กลายเป็น “ผู้รู้จักใช้กระบวนการวิจัยในการคิดและทำงาน” ในขั้นตอนสุดท้าย (สนใจรายละเอียดในเรื่องนี้โปรดอ่าน กาญจนา แก้วเทพ, คุณลักษณะและวิถีวิทยาฯ. 2553)

(ข) **ดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า** ในขณะที่งานวิจัย CBR มีคุณลักษณะร่วมที่เป็นแก่นแกนเหมือนกับงานวิจัยทั่วไป แต่ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัย CBR ก็มีลักษณะที่แตกต่างจากงานวิจัยทั่วไปเช่นกัน และในขณะที่งานวิจัย CBR มีคุณลักษณะร่วมเหมือนกับโครงการพัฒนาโดยทั่วไป แต่ในอีกด้านหนึ่ง งานวิจัย CBR ก็มีลักษณะที่แตกต่างจากโครงการพัฒนาโดยทั่วไปอีกเช่นกัน ความแตกต่างยกกำลังสองที่กล่าวมานี้คือ อัตลักษณ์ / ลักษณะเฉพาะตัวของงานวิจัย CBR ที่น่าจะประกอบด้วยคุณลักษณะต่าง ๆ ดังแสดงในภาพ

กาญจนา แก้วเทพ

5.1 รูปลักษณะของ CBR ไทย

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 12 : รูปลักษณะของ CBR

สำหรับรูปลักษณะภายนอกของ CBR นี้ อาจถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ของ CBR ที่หากพิจารณาจากลักษณะภายนอก CBR ไทยจะระบุรูปลักษณะของตนเองว่าเป็นกระบวนการวิจัยที่มีองค์ประกอบ 3 อย่างที่ต้องครบถ้วน คือ

- 5.1.1 ที่มาของโจทย์วิจัย โจทย์วิจัยต้องเป็นความต้องการที่แท้จริงของชุมชน
- 5.1.2 กระบวนการวิจัย ต้องเน้นการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนของชุมชนเจ้าของปัญหา (doing by, for, of the people)
- 5.1.3 มีการลงมือทำกิจกรรม เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น (Action for change)

ในการปฏิบัติตามคัมภีร์ทั้ง 3 ข้อของ CBR นี้ ผู้ทรงคุณวุฒิมีข้อคิดเห็นเพิ่มเติมในรายละเอียด ดังนี้

(i) **ที่มาของโจทย์วิจัย** แม้จะมีการระบุว่โจทย์ที่ได้มานั้นเป็นความต้องการของชุมชน แต่ก็ควรมีการตรวจสอบขอบเขตของคำว่า “ชุมชน” ว่าครอบคลุมกว้างขวางเพียงใด เช่น เป็นเพียงความต้องการของผู้นำ หรือเป็นความต้องการของเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ซึ่งหากขอบเขตของชุมชนมีเพียงระดับผู้นำหรือเฉพาะกลุ่ม ก็อาจจะสร้างปัญหาเรื่องการระดมการมีส่วนร่วมจากชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ในลำดับต่อไป

(ii) **กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR)** ในขั้นตอนการลงมือปฏิบัติการ ทั้งมิติเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น คงจะไม่มีสูตรสำเร็จว่าการวิจัยในแต่ละโครงการจะต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด (มิติเชิงปริมาณ) และจะเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนไหน กิจกรรมใด ในบทบาทอะไร (มิติเชิงคุณภาพ) เนื่องจากจะมีตัวแปรอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ประเภทของงานวิจัย หากเป็นงานวิจัยในเชิงเทคนิคที่อาจต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญจากนักวิชาการภายนอกมากกว่าจากชุมชน หรือตัวแปรเรื่องขีดความสามารถของชุมชนเอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หลักฐานพื้นฐานก็คือ ต้องให้ชุมชนวางหน้าตักของตนเองให้มากที่สุด กล่าวคือเปิดโอกาสให้ชุมชนได้นำทรัพยากรทุกด้าน (ที่เราเรียกกันว่า “ทุนชุมชน”) มาใช้ให้มากที่สุด

(iii) **การออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง** กิจกรรมที่ดำเนินงานในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น จะมีประเภทที่หลากหลายกว่างานวิจัยทั่วไป (ดูรายละเอียดประเภทกิจกรรมในตอนต่อไป) ที่มักมีกิจกรรมเพียงประเภทเดียวคือ **กิจกรรมวิจัย** (การตั้งโจทย์ การทบทวนวรรณกรรม การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล ฯลฯ) และกิจกรรมหลากหลายประเภทในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น ก็จะทำให้ผลลัพธ์ที่เป็นการเปลี่ยนแปลง (Change)

ในหลากหลายประเภทเช่นเดียวกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงของปัญหา (ปัญหาลดลง ปัญหาแก้ไขได้) การเปลี่ยนแปลงระดับตัวนักวิจัยชาวบ้าน (เก่งขึ้น ดีขึ้น ทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น ฯลฯ) การเปลี่ยนแปลงความเข้มแข็งของกลุ่ม เป็นต้น

เนื่องจากต้องมีการออกแบบสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงงานวิจัย CBR จึงมีรูปแบบของการออกแบบการวิจัย (research design) คล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงทดลอง (experimental design / research) กิจกรรมที่ใส่เข้าไปก็เหมือน treatment การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือความแตกต่างระหว่างสถานการณ์ก่อน-หลังการวิจัย (pre-post situation) ดังนั้น ในโครงร่างงานวิจัย CBR จึงน่าจะต้องมีการระบุตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นว่าจะดูจากอะไรบ้าง

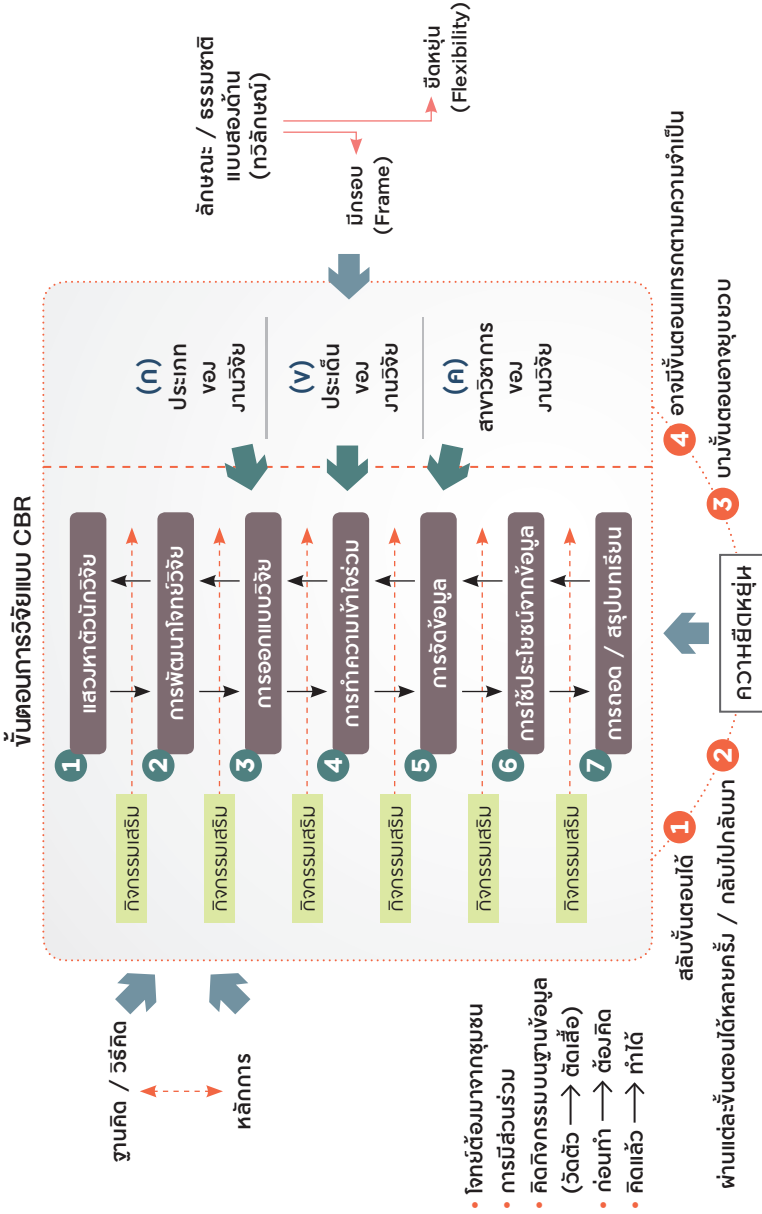
5.2 DNA ของ CBR ไทย

จากรูปลักษณะภายนอก 3 ประการที่กล่าวมา อาจจะยังทำให้จำแนกแยกแยะความแตกต่างระหว่างงานวิจัยสายพันธุ์ CBR ออกจากงานวิจัยสายพันธุ์อื่นไม่ได้มากนัก ทั้งนี้เพราะในระบบนิเวศของการวิจัยในยุคปัจจุบันมีงานวิจัยหลายสายพันธุ์ที่มีคุณสมบัติบางข้อที่เหมือนกับองค์ประกอบภายนอกของ CBR เช่น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) ก็จะมีการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงร่วมอยู่ด้วยเช่นกัน การทำความเข้าใจกับ CBR ไทยจึงต้องเจาะเข้าไปที่ระดับ DNA ของงานวิจัยประเภทนี้

ในหัวข้อที่ 3 ผู้เขียนได้กล่าวถึงข้อที่ 1 ของ CBR ซึ่งเป็นการพิจารณา CBR ในฐานะงานวิจัยสายพันธุ์หนึ่ง และในปี พ.ศ. 2551 ผู้เขียนได้มีโอกาสทำงานสังเคราะห์คุณลักษณะและวิธีวิทยาของ CBR ไทย (ดู กาญจน

แก้วเทพ, คุณลักษณะและวิธีวิทยา, 2553) และได้ข้อค้นพบว่า CBR นั้นยังคงมี “แก่นแกนของความเป็นงานวิจัยโดยทั่วไป” กล่าวคือมีคุณลักษณะพื้นฐาน 2 ประการ คือ ประการแรกมีการตั้งโจทย์การวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบ (problem statement) และประการที่สองใช้วิธีการแสวงหาคำตอบด้วยวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ (scientific method) ที่มี DNA สำคัญคือ 9 ขั้นตอน ดังแสดงไว้ในภาพที่ 3

อย่างไรก็ตาม จากคุณลักษณะประการที่ 2 คือ การใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มี DNA สำคัญ คือ 9 ขั้นตอนในภาพที่ 3 นั้น งานวิจัยสายพันธุ์ CBR ไทยก็มีการดัดแปลง (modify) DNA ดังกล่าวเพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจพิเศษของงานวิจัยสายพันธุ์นี้ ผู้เขียนได้สกัดขั้นตอนคร่าว ๆ ที่เป็นเสมือน DNA ของงานวิจัยสายพันธุ์ CBR ไทยดังแสดงในภาพที่ 13 (สนใจรายละเอียดโปรดอ่านต่อไปใน ภาณูจนา แก้วเทพ, คุณลักษณะและวิธีวิทยา, 2553)

ภาพที่ 13 : ขั้นตอนการวิจัยแบบ CBR

จากภาพ DNA ของงานวิจัย CBR มีข้อนำสังเกตบางประการ ดังนี้

(i) ขั้นตอนกระบวนการวิจัยของ CBR นั้นประกอบด้วย 7 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ที่ครอบคลุมคุณลักษณะทั้ง 3 ประการของคัมภีร์ CBR ที่กล่าวมาแล้ว เช่น คุณลักษณะเรื่องมี action for change ดังนั้นในขั้นตอนที่ 6 จึงเป็นการนำข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ / สังเคราะห์แล้วมาใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยการออกแบบกิจกรรมจากข้อมูลวิจัย (action-based on research) เป็นต้น

(ii) สำหรับขั้นตอนแรกสุดของกระบวนการวิจัยแบบ CBR นั้น จะเริ่มต้นด้วยขั้นตอน “การแสวงหาตัวนักวิจัย” ซึ่งเป็นไปตามเป้าหมายสูงสุดของ CBR คือ “การปั้นแต่งชาวบ้านให้กลายเป็นนักวิจัย” ดังนั้นก็ต้องเริ่มต้นด้วยรายการ “ค้นฟ้าหาดาว” แสวงหาตัวบุคคล / กลุ่มคนที่มีแววจะเป็นนักวิจัยชุมชน / นักวิจัยชาวบ้านได้ในอนาคต

และเนื่องจากวิธีการทำงานแบบ CBR นั้นมีลำดับขั้นตอนที่แตกต่างจากงานวิจัยทั่วไป ซึ่งเริ่มต้นด้วยนักวิจัยที่มีความเข้าใจงานวิจัยแล้ว (ผ่านการเรียนวิชาการวิจัย) จึงมาทำงานวิจัยในลำดับต่อมา หากทว่าในงานวิจัย CBR จะเริ่มต้นด้วยชาวบ้าน / กลุ่มคนที่ยังไม่มี ความเข้าใจว่างานวิจัยคืออะไร ทำอย่างไร แต่ได้ตัดสินใจจะเข้าร่วมโครงการวิจัย CBR ดังนั้นในระหว่างทางจึงต้องมีการทำกิจกรรมเสริมเป็นตัวช่วย เช่น การฝึกอบรมเพื่อเติมเต็มความเข้าใจในประเด็นที่วิจัย (เช่น เติมความรู้เรื่องการบริหารจัดการขยะ) การฝึกอบรมเรื่องการสร้างและใช้เครื่องมือการเก็บข้อมูล การศึกษาดูงานเพื่อให้เห็นตัวอย่างของกิจกรรมที่ใช้แก้ปัญหา เป็นต้น

นี่จึงหมายความว่า “ความเข้าใจงานวิจัย” ซึ่งเคยเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่ต้องมีมาก่อนในงานวิจัยทั่วไปนั้น (prerequisite / requirement) สำหรับในงานวิจัย CBR “ความเข้าใจในงานวิจัย” จะกลายมาเป็น “ผลลัพธ์

สุดท้าย” (end product) ที่จะเกิดในตัวนักวิจัยชาวบ้าน การวัดการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของนักวิจัยชาวบ้านที่มีต่องานวิจัยจึงเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญตัวหนึ่งในงานวิจัย CBR

(iii) หากเปรียบเทียบขั้นตอนทั้ง 7 ของกระบวนการวิจัย CBR เป็นฝ้ายนัต การที่ฝ้ายนัตผืนใดจะศักดิ์สิทธิ์หรือไม่นั้นก็ต้องมีคาถากำกับสำหรับคาถาที่กำกับฝ้ายนัต CBR ก็คือ หลักการการทำงาน 5 ข้อ ซึ่ง 3 ข้อแรกนั้นก็คือ คุณลักษณะ 3 ประการที่เป็นคัมภีร์ของ CBR และมีข้อแถมอีก 2 ข้อที่เป็นประหนึ่งวัคซีน 2 ชนิดที่ป้องกัน “โรคแบบชาวบ้าน” คือก่อนทำอะไร ต้องคิดหน้าคิดหลัง คิดซ้ายคิดขวา คิดตื่นคิดลึก เสียก่อน (theoretical practice) และวัคซีนชนิดที่สองจะป้องกัน “โรคแบบนักวิชาการ” คือ คิดอะไรออกมาแล้ว ให้มีลู่วางนำไปปฏิบัติได้จริงด้วย (practical theory)

(iv) สำหรับกลไกควบคุมการทำงานกระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย CBR นี้จะเป็นกลไกกลมผสมระหว่าง “การมีกรอบกำหนดเอาไว้” (Frame) ซึ่งมักเป็นวิธีการทำงานแบบนักวิชาการที่ต้องมีการวางแผน การดำเนินงาน การกำหนดระยะเวลา การกำหนดกิจกรรม / งบประมาณ / ตัวบุคคล ฯลฯ เอาไว้ล่วงหน้า กับ “การทำงานแบบยืดหยุ่น” (Flexibility) ซึ่งมักเป็นวิธีการทำงานแบบชาวบ้านที่ไม่ค่อยมีการวางแผนล่วงหน้า แต่จะไปปรับเอาหน้างาน CBR จะใช้กลไกกลมผสมคือ Frame + Flexibility

(v) ตัวอย่างของ “ความยืดหยุ่น” ของวิธีการทำงานวิจัยแบบ CBR สามารถแสดงให้เห็นตัวอย่างได้ในการประยุกต์ใช้ขั้นตอนทั้ง 7 ของ CBR นี้เองว่าสามารถจะยืดหยุ่นได้ในหลายลักษณะ เช่น

- ยืดหยุ่นโดยที่ลำดับขั้นตอนต่าง ๆ อาจจะสลับขึ้นกันได้บ้าง เช่น พี่เลี้ยงอาจจะจัดเวทีพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน โดยยังไม่รู้ว่าตัวบุคคลที่จะมาเป็นทีมวิจัยจะเป็นใครบ้าง (สลับระหว่างขั้น 1 และ 2)

- ยืดหยุ่นโดยการย้อนกลับไปกลับมาระหว่างขั้นตอนต่าง ๆ ได้ (Iterative) เช่น เมื่อถึงขั้น 6 คือการออกแบบกิจกรรมโดยใช้ประโยชน์จากข้อมูลวิจัย อาจจะต้องย้อนเอาขั้นตอน 4 คือการทำความเข้าใจร่วมกันมาใช้อีก
- ยืดหยุ่นโดยการยุบยวบ / ยุบรวมบางขั้นตอนเข้าด้วยกัน เช่น การดำเนินงานขั้นตอนที่ 1 และ 2 ไปพร้อม ๆ กัน
- ยืดหยุ่นโดยอาจเพิ่มเติมขั้นย่อยแทรกขึ้นมาตามความจำเป็นเป็นต้น

5.3 เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัย CBR

5.3.1 เป้าหมายแรกของ CBR หากเปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของงานวิจัย CBR กับงานวิจัยทั่วไป แม้ว่าเราอาจจะพบลักษณะที่เหมือนกันของเป้าหมายของงานวิจัยทั้งสองประเภท แต่เราก็จะพบ “ข้อแตกต่าง” ในแง่ของเป้าหมายของการวิจัย CBR กับงานวิจัยทั่วไปเช่นเดียวกัน

สำหรับงานวิจัยทั่วไปนั้น เป้าหมายหลักของงานวิจัยน่าจะเป็น “การสร้างความรู้ใหม่” (Generation of new knowledge) เนื่องจากนักวิจัยนั้นมีความรู้ทั้งในประเด็นที่ศึกษาและความรู้เรื่องกระบวนการวิจัยมาก่อนแล้ว จึงสามารถที่จะต่อยอดความรู้เดิมให้ทอดยาวไกลออกไป

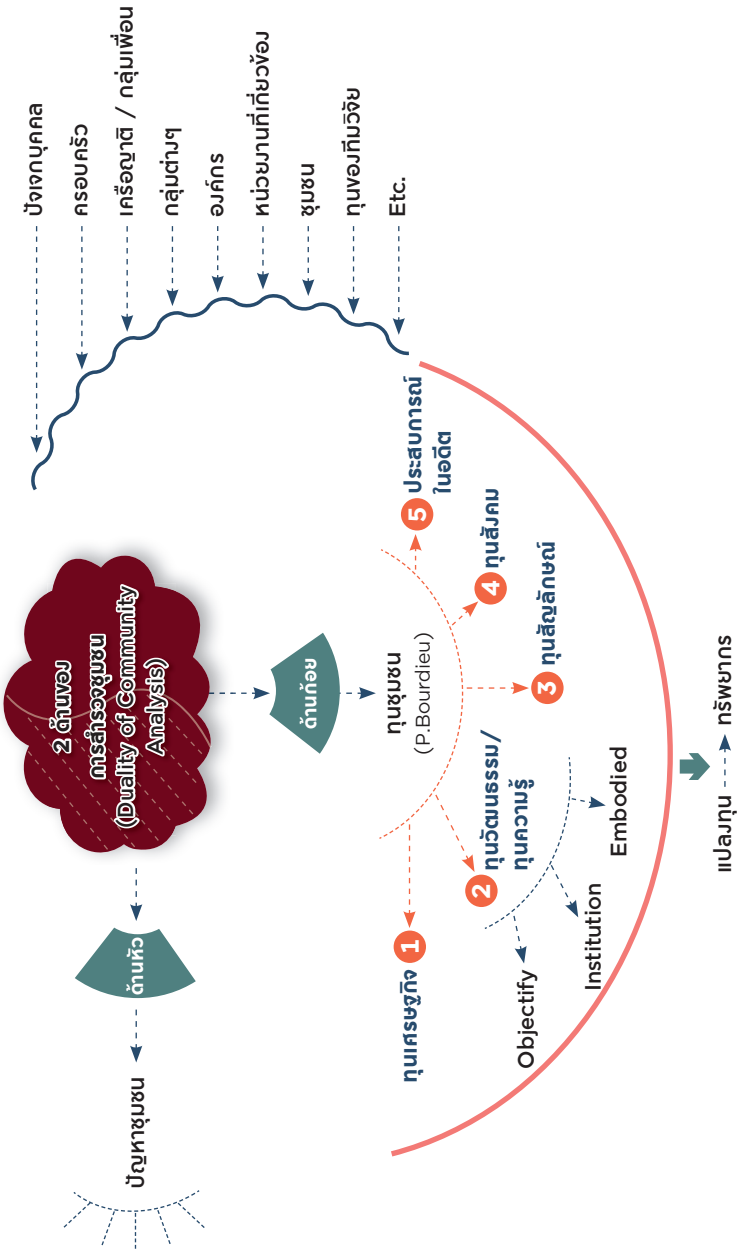
แต่ CBR นั้นไม่สามารถจะวางเป้าหมายสูงสุดเช่นงานวิจัยทั่วไปได้ เนื่องจากชาวบ้าน / กลุ่มคนที่มาทำวิจัยนั้นยังอาจจะมีความรู้ไม่เพียงพอทั้งในแง่ประเด็นเนื้อหาที่ศึกษา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งน่าจะยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัยเท่าที่ควร (แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่อาจจะเคย

เข้ามาสัมผัสกับงานวิจัยบ้างแล้ว แต่ก็อยู่ในฐานะ “กลุ่มตัวอย่าง” เท่านั้น มีชื่อเป็น “นักวิจัย” ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของงานวิจัย CBR จึงเป็น “การปั้นชาวบ้านให้เป็นคนพันธุ์ใหม่” คือ “คนพันธุ์วิจัย” เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยการเข้ามาเป็นนักวิจัยเสียเอง

และในระหว่างหรือหลังจากผ่านกระบวนการวิจัยมาแล้ว คนพันธุ์วิจัยนี้จึงจะสามารถนำความรู้เดิมที่มีอยู่มาใช้แก้ปัญหาชุมชน (ซึ่งน่าจะเป็นเป้าหมายอันดับสอง) หรือในบางกรณีหากความรู้เดิมที่มีอยู่มีข้อจำกัดก็จำเป็นต้องแสวงหาความรู้ใหม่มาใช้แก้ปัญหา (ซึ่งน่าจะเป็นเป้าหมายอันดับสาม)

ดังนั้น เป้าหมายของงานวิจัย CBR อาจจะสามารถเทียบได้กับการมีดาวหลายดวงที่ประดับฟากฟ้า แต่ทว่าดาวดวงที่เจิดจรัสที่สุดก็น่าจะเป็น “ดาวแห่งการปั้นนักวิจัยหน้าใหม่ให้แก่ชุมชน” และนี่น่าจะเป็นเกณฑ์สำคัญสำหรับการพิจารณาประเมินคุณภาพของโครงการวิจัย CBR

5.3.2 วิธีการปั้นคนพันธุ์วิจัย CBR CBR มีลีลาเฉพาะตัวในการปั้นชาวบ้านให้becomeนักวิจัย โดยที่ลีลานั้นต้องพยายามหลีกเลี่ยงวิธีการ “ป้อน / ถ่ายโอน” ความรู้เรื่องการวิจัยจากไหน / พี่เลี้ยง / นักวิชาการลงไปสู่ชาวบ้าน (Transmission of knowledge) ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นได้สูงเพราะชาวบ้านจะรับรู้ตัวเองอยู่แล้วว่า “ขาดความรู้เรื่องการวิจัย” จึงอยากให้พี่เลี้ยง “สอนหรือบอกมาเลย” ฉนวนสำหรับป้องกันการป้อน / การถ่ายโอนความรู้ นั้น จะมี 2 ชั้น ชั้นแรกคือทัศนคติสองด้านที่มีต่อชาวบ้าน / ชุมชน (duality of community analysis) และชั้นที่สองคือกระบวนการร่วมด้วยช่วยกันสร้างความรู้เพื่อการแก้ไขปัญหา (Co-creation of knowledge) โดยใช้ต้นทุน / หน้าที่ / ศักยภาพของชาวบ้าน-ชุมชนเป็นสารตั้งต้น และใช้ต้นทุนของพี่เลี้ยง CBR เป็นตัวเสริม

ภาพที่ 14 : ทิศนะ 2 ด้านต่อชุมชน

5.3.3 เครื่องมือสำรวจทุนชุมชน แต่เดิมนั้นนักวิชาการ / บุคคลภายนอกมักจะมองชุมชนแต่เพียงด้านเดียว คือด้านที่ชุมชนเป็นแหล่งชุมนุมของปัญหามานานาชนิด และมองแต่ด้านที่ชุมชน “ขาดแคลน” เช่น ขาดความรู้ ขาดงบประมาณ ขาดความสามัคคี ฯลฯ ซึ่งหากเทียบกับการมองดูแก้วน้ำที่มีน้ำเหลืออยู่ครึ่งแก้ว ทักษะที่เราใช้มองชุมชน / ชาวบ้าน ก็คือ “การมองด้านที่หมดไปแล้วครึ่งหนึ่ง”

ส่วนทักษะสองด้านนั้นนำเสนอว่า เป็นความจริงที่ว่าในด้านหนึ่งชุมชนนั้นเปรียบเสมือนน้ำที่หมดไปแล้วครึ่งแก้ว แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่งน้ำในแก้วนั้นก็ยังมีเหลืออยู่อีกครึ่งแก้ว เราจึงควรมองน้ำทั้งส่วนที่หมดและส่วนที่เหลือ เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชน-ชาวบ้าน ก็คือการพิจารณาทั้งด้านที่ชุมชนมีปัญหา / และขาดแคลน กับด้านที่ชุมชนมีทรัพยากรหลงเหลืออยู่ / มีศักยภาพอยู่ และเครื่องมือการวิจัยที่จะช่วยในการสำรวจ “ส่วนที่ยังหลงเหลืออยู่ของชุมชน-ชาวบ้าน” ก็คือ เครื่องมือการสำรวจทุนชุมชน (Community capital)

ในที่นี่ จะขอนำเสนอแนวคิดเรื่องการวิเคราะห์ทุนชุมชนของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (P.Bourdieu) ที่เสนอว่าทุนชุมชนนั้นมีอย่างน้อย 4 ประเภท คือ (และผู้เขียนขอเติมประเภทที่ 5 เพื่อให้เข้ากับเรื่องการวิจัยของ CBR) ดังนี้

(i) **ทุนเศรษฐกิจ (Economic capital)** เป็นความหมายของทุนที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน เป็นอสังหาริมทรัพย์ (ที่ดิน อาคารบ้านเรือน) สำหรับชุมชนนั้น หมายถึงทุนทั้งที่เป็นตัวเงิน (in cash) และที่เป็นทรัพย์สินอย่างอื่น ๆ (in kind) เช่น เรือกสวนไร่่นา

(ii) **ทุนวัฒนธรรม / ทุนความรู้ (Cultural / knowledge capital)** คำว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง สิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นในคนรุ่นหนึ่ง แล้วส่งทอดต่อเป็นมรดกให้แก่คนรุ่นต่อไป ดังนั้น ทุนวัฒนธรรม/ทุนความรู้ก็มีความหมายในนัยนั้นคือ เป็นทุนที่สร้างขึ้นในคนรุ่นบรรพบุรุษแล้วส่งทอดให้แก่รุ่นลูกหลาน

ทุนวัฒนธรรม / ทุนความรู้มีลักษณะเป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม
 ดังนั้นรูปแบบรูปธรรมที่มองเห็นได้จึงปรากฏใน 3 รูปแบบ คือ

- (ก) **แสดงออกในรูปของวัตถุ (Objectify)** เช่น เครื่องมือ
 การทำมาหากิน อาคารสิ่งก่อสร้าง ภาพฝาผนังประดับวัด
 เครื่องแต่งกาย ฯลฯ
- (ข) **แสดงออกในรูปของประเพณี พิธีกรรมธรรมเนียม
 ต่างๆ (institution)** เช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ พิธีไหว้ผีปู่ย่า
 สื่อการแสดงพื้นบ้าน ฯลฯ
- (ค) **แสดงออกอยู่ในตัวบุคคล (Embodied)** เช่น ปราชญ์
 ชาวบ้าน ผู้รู้ ภูมิปัญญา ช่างชุมชน ฯลฯ ในการนำมาใช้ใน
 งานวิจัย CBR อาจจะหมายถึงตัวบุคคลที่ประสบความสำเร็จ
 สำเร็จในการแก้ปัญหาด้วยความรู้ เช่น เกษตรกรที่สามารถ
 ปลูกหน้ดินได้ เป็นต้น

(iii) **ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic capital)** คำว่า “สัญลักษณ์” (sign)
 แปลว่าอะไรก็ได้ที่มีความหมายเป็นที่ยอมรับร่วมกันมากกว่าตัวมันเอง เช่น
 แหวนที่นิ้วนางข้างซ้าย มีความหมายมากกว่า “แหวน” แต่เป็นสัญลักษณ์
 แปลว่า มีคู่ครองแล้ว เป็นต้น ในอดีต แต่ละหมู่บ้านอาจจะมีชื่อเสียง
 เป็นที่รู้จักในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง นครชัยศรี
 เป็นถิ่นแห่งส้มโอหวาน ข้าวสารขาว ลูกสาวสวย เป็นต้น ปัจจุบัน เรารู้จัก
 ทุนสัญลักษณ์ในรูปแบบของแบรนด์ โลโก้ ภาพลักษณ์

(iv) **ทุนสังคม (Social capital)** เป็นทุนด้านความสัมพันธ์ทางสังคม
 เช่น ความเป็นเครือญาติ ความรู้สึกเป็นคนบ้านเดียวกัน การเป็นเสี่ยว เกล็ด
 เพื่อนตาย ฯลฯ

(v) **ประสบการณ์ในอดีตของกลุ่มคนที่เราทำงานด้วย (Past experience)** ประสบการณ์ในอดีตนี้สามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม เช่น หมายถึงประสบการณ์ในการแก้ปัญหาในประเด็นที่กำลังทำวิจัย เช่น ชมรมคนรักคลองบางเขนในโครงการการสร้างเครือข่ายในการจัดการคุณภาพน้ำแบบมีส่วนร่วมของคลองบางเขน ซึ่งเป็นชมรมที่ทำงานมาแล้วนับ 10 ปี ไม่ว่าจะประสบการณ์นั้นจะสำเร็จหรือล้มเหลวก็ตาม ก็ควรที่จะมีการทบทวนบรรดาทุนประเภทต่าง ๆ ที่ชมรมเคยมี และเริ่มต้นทำงานจากทุนที่มีอยู่หรือในอีกความหมายหนึ่ง อาจจะหมายถึงบทเรียนที่ทีมวิจัยเคยมีจากการทำวิจัยในประเด็นเดียวกัน เช่น โครงการภาษาเขมรถิ่นไทยบ้านขนาดปริง ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่อง และมีนักวิจัยชุมชนที่เคยร่วมงานวิจัยในประเด็นภาษานี้มาแล้วในโครงการวิจัยอื่นๆ ในอดีต ก็ถือว่าเป็นต้นทุนประเภทหนึ่ง

5.3.4 Unit ของการสำรวจทุน แม้ว่าแนวคิดต้นแบบเรื่องทุนทางสังคม (Social capital) ของบุร์ดิเยอจะมีหน่วยการวิเคราะห์ที่ค่อนข้างใหญ่ เป็นกลุ่มคนหรือชนชั้น แต่ทว่าในการนำมาประยุกต์ใช้กับงานวิจัย CBR ผู้เขียนเสนอว่า เราสามารถจะประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ได้กับ unit ทุกระดับ ตั้งแต่ขนาดเล็กที่สุดไปจนถึงขนาดใหญ่ เช่น

- ระดับปัจเจกบุคคล
- ระดับครอบครัว
- ระดับเครือข่าย / กลุ่มเพื่อน
- ทุนของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ
- ทุนขององค์กรต่างๆ
- ทุนของหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องในประเด็นที่วิจัย
- ระดับทั้งชุมชน
- ทุนของพี่เลี้ยงฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. เอง เป็นต้น

5.3.5 การฟื้นฟู การดัดแปลง การประสาน และการเพิ่มทุน

หลังจากมีการสำรวจชุมชนด้วยทัศนคติ 2 ด้านที่กล่าวมา ทั้งด้านปัญหาของชุมชนและด้านทุนของชุมชนแล้ว ทั้งพี่เลี้ยงและทีมวิจัยอาจจะสงสัยว่าเหตุใดจึงเกิดปรากฏการณ์ที่ชุมชนมีทั้งปัญหาที่มากมาย แต่ในเวลาเดียวกันก็มีต้นทุนด้านต่าง ๆ อย่างมั่งคั่ง คำตอบหนึ่งของปรากฏการณ์นี้ก็คือเนื่องจากทุนที่มีอยู่มากมายนั้นยังคงนอนสงบนิ่งอยู่ ยังไม่ถูกปลุกให้เปล่งรังสีแห่งพลังอำนาจได้ ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการต่าง ๆ ที่เข้าไป “บริหารจัดการทุน” (activate) เช่น

- **ต้องมีการฟื้นฟูทุนขึ้นมา** เช่น แม้จะมีผู้รู้ / ผู้มีภูมิปัญญาดั้งเดิม เรื่องสมุนไพรอยู่ในชุมชน แต่คนในชุมชนก็ไม่ได้รู้จัก ไม่สนใจ หรือไม่เห็นคุณค่า ดังนั้นจึงต้องมีเครื่องมือวิจัย CBR บางประเภท เช่น การสำรวจทำเนียบผู้รู้ในชุมชนเพื่อฟื้นฟูหรือขุดค้นทุนดังกล่าวขึ้นมา
- **ต้องมีการดัดแปลงทุน** ปัจจุบันนี้สังคมไทยเราคงคุ้นเคยกับแนวคิดเรื่อง “การแปลงหนี้สิน / การแปลงวัฒนธรรมให้เป็นทุน” เนื่องจากตามแนวคิดของบูร์ดิเยอ ทุนทั้ง 4-5 ประเภทนั้นสามารถจะแปลงไปมาสู่กันได้ เช่น หากมีทุนความรู้เรื่องการทำอาหารพื้นบ้าน ก็สามารถจะแปลงความรู้ดังกล่าวให้กลายเป็นทุนเศรษฐกิจได้
- **ต้องมีการประสานทุน** แม้ว่าทุนเก่าของชุมชนจะมีอยู่มาก แต่ก็อาจจะไม่สามารถรับมือกับปัญหาใหม่ ๆ ที่มีความซับซ้อน หรือมีสาเหตุมาจากภายนอกชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการประสานระหว่างทุนชุมชนกับทุนภายนอก เช่น ผสมผสานความรู้พื้นบ้านกับความรู้วิชาการสากล ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยเครื่องมือการทำนา จังหวัดสุพรรณบุรี หากมีความรู้ด้านวิศวกรรม การเกษตรเข้าไปหนุนเสริมก็น่าจะช่วยยืดหยุ่นระยะเวลาการคันคืดของช่างชาวนาพื้นบ้านให้รวดเร็วขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น

- **ต้องมีการเพิ่มทุน** รูปแบบกิจกรรมแบบฉบับงานวิจัย CBR ก็คือการฝึกอบรมเพิ่มเติมในประเด็นที่เกี่ยวข้อง (เช่น ความรู้เรื่องวิธีการจัดการขยะหลาย ๆ วิธี) หรือการศึกษาดูงานในที่อื่น ๆ

5.4 การประกอบทีมวิจัย

มีข้อสังเกตบางประการที่เกี่ยวกับองค์ประกอบทีมวิจัย CBR ดังนี้

5.4.1 ปริมาณของนักวิจัย เป็นเอกลักษณ์ของโครงการวิจัย CBR ที่มักจะไม่ได้มีนักวิจัยเพียง 1-2 คน แต่มักจะประกอบด้วยนักวิจัยนับสิบคนขึ้นไปเป็น “กลุ่ม / ทีมวิจัย” และนอกจากจะมากมายในเชิงปริมาณแล้ว ก็ยังมักจะหลากหลายในเชิงคุณภาพ กล่าวคือเป็นการรวมทีมที่นักวิจัยมาจากภูมิหลังที่แตกต่างกัน เช่น เป็นแกนนำชุมชน เป็น อสม. เป็นตัวแทนหน่วยงานรัฐท้องถิ่น เป็นนักวิชาการ เป็นเจ้าอาวาส เป็นครูในโรงเรียน ฯลฯ

ผู้เขียนคาดเดาว่าคงมีเหตุผลหลายประการที่ทำให้เกิดการประกอบทีมวิจัย CBR ที่มากทั้งปริมาณและหลากหลายในเชิงคุณภาพ เช่น

- **เหตุผลเชิงเป้าหมาย** เนื่องจากเป้าหมายสูงสุดของ CBR นั้นคือการปั้นแต่งชาวบ้าน / กลุ่มคนทั่วไปให้กลายเป็นคนพันธุ์วิจัย ดังนั้นหากมีจำนวนคนที่มากพอและหลากหลายที่ผ่านด่านการเป็นนักวิจัยเข้ามาได้ ก็หมายความว่าโครงการวิจัยชิ้นนั้นดำเนินการได้บรรลุเป้าหมายทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (ปั้นแต่งคนธรรมดาจำนวนมากให้กลายเป็นนักวิจัยได้โดยไม่จำกัดภูมิหลัง)
- **เหตุผลเชิงปฏิบัติ** เนื่องจากชาวบ้านหรือคนทั่วไปไม่ได้เป็นนักวิจัยอาชีพหรือมีไชน่ักวิชาการที่มีภารกิจหลักคือการวิจัย ดังนั้นในแง่การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ในชีวิตเพื่อมาทำงานวิจัย

จึงมีเพียงเล็กน้อย ตัวอย่างทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือ เวลาที่จะทำงานวิจัย ดังนั้นการทำงานร่วมกันเป็นทีมจึงเป็นการกระจายงานและแบ่งความรับผิดชอบให้สมาชิกในทีมวิจัยเพื่อให้เกิดเงื่อนไขที่ชาวบ้านจะสามารถมาทำวิจัยได้

- **เหตุผลเชิงวิชาการ** ตามหลักการเสริมพลัง (empowerment) นั้นต้องเกิดมาจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (collective learning) ที่สมาชิกจะพบปะทั้งความรู้ที่ตนมีเพื่อมาให้ผู้อื่นและเติมเต็มความรู้ที่ตนเองขาดจากผู้อื่น ดังนั้นการทำงานร่วมกันเป็นทีมวิจัยจึงมีเหตุผลเชิงวิชาการรองรับ

5.4.2 การบริหารจัดการทีมวิจัย แม้ว่าการมีทีมวิจัยที่มากทั้งเชิงปริมาณและหลากหลายเชิงคุณภาพจะเป็นต้นทุนที่ดี แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีข้อเท็จจริงที่ว่า “คนเยอะ ก็มักจะเรื่องแยะ และสร้างความเข้าใจร่วมกันยาก” ในการสังเคราะห์งานวิจัย CBR ของภาคกลางฯ (2553) ผู้เขียนจึงพบว่า “การประกอบทีมวิจัย” จึงเป็นตัวแปรต้นตัวหนึ่งที่จะเกี่ยวโยงไปถึงตัวแปรตาม คือความสำเร็จของโครงการวิจัย และจากประสบการณ์ของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นเองก็ได้พบว่า ตัวชี้วัดคุณภาพของการประกอบทีมวิจัยนั้นจะวัดได้จากอย่างน้อย 2 มิติ คือความเข้าใจร่วมกันของทีมวิจัย (shared understanding) และความสัมพันธ์อันดีระหว่างทีมวิจัย (good relation) ในการพิจารณาโครงร่างงานวิจัย CBR ผู้ทรงคุณวุฒิจึงได้เพิ่มเติมข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการพิจารณารูปแบบกิจกรรมหรือการติดตั้งกลไกเพื่อประเมินการบริหารจัดการทีมวิจัยเอาไว้ด้วย ซึ่งมักจะไม่เป็นมิติที่จำเป็นต้องพิจารณาในโครงการวิจัยทั่วไป

5.4.3 ตัวอย่างเกณฑ์การพิจารณาองค์ประกอบทีมวิจัย ในการประชุมพิจารณาโครงร่างงานวิจัย CBR ครั้งนี้ มีตัวอย่างที่ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการประเมินองค์ประกอบของทีมวิจัยในบางโครงการ ดังนี้

(i) **ภูมิหลังของทีมวิจัย** เช่น โครงการวิจัยผู้สูงอายุ บ้านป้อมฯ ก็มีคำถามว่า ในทีมวิจัยมีผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของปัญหาเข้ามาร่วมเป็นทีมวิจัยด้วยหรือไม่ เป็นกลุ่มผู้สูงอายุแบบไหน (เช่น ระดับการศึกษา อาชีพ เป็นกลุ่มติดสังคม / ติดบ้าน / ติดเตียง) ในทางกลับกัน หากในทีมวิจัยมีแต่ผู้สูงอายุทั้งหมด โดยไม่มีกลุ่มสนับสนุนอื่น ๆ ก็อาจจะเกิดข้อจำกัดจากความสามารถ เช่น การเดินทาง การเสียชีวิตในระหว่างการวิจัย การเจ็บป่วย เป็นต้น

(ii) **ความหลากหลายของแง่มุมปัญหา** ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาเครื่องมือทำนาหยอด จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นโครงการที่มีแง่มุมของโจทย์ที่หลากหลายและต้องการความรู้ความสามารถ / ทรัพยากรจากคนหลายกลุ่มมาช่วยแก้ไข ทั้งจากความสามารถ / ทรัพยากรของชาวบ้าน (ช่างชาวนาพื้นบ้าน) จากนักวิชาการ จากแหล่งเงินทุน (เช่น ธ.ก.ส. ในทีมวิจัย จึงควรประกอบด้วยตัวแทนจากกลุ่มเหล่านี้

(iii) **ทรัพยากรของทีมวิจัย** ตัวอย่างเช่น โครงการชยะชัยนารายณ์ จังหวัดลพบุรี ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตว่า ทีมวิจัยส่วนใหญ่เป็น อบต. ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีภาระงานหลายด้าน และอาจจะมีปัญหาเรื่องการจัดสรรเวลาให้กับการทำงานวิจัย จึงควรแสวงหากกลุ่มคนที่มีความคิด / ความสนใจ และมีเวลาเพียงพอเพื่อเข้ามาเสริมทีมวิจัย เป็นต้น

(iv) **ภูมิหลังของทีมวิจัยเป็นตัวกำหนดทิศทางและรูปแบบกิจกรรม** ในโครงการลดการใช้สารเคมี ตำบลมะเกลือ เนื่องจากทีมวิจัยมีภูมิหลังเป็นผู้ใหญ่บ้านกับ อสม. เท่านั้น ทำให้การออกแบบกิจกรรมจำกัดวงอยู่แต่ในแวดวงของ อสม. เช่น มีแต่กิจกรรมการตรวจเลือด ซึ่งอาจจะ

ไม่ใช่กิจกรรมที่ “เกาถูที่คัน” ดังนั้นควรพิจารณาเพิ่มที่มวิจัยที่มีภูมิหลังหลากหลายและสอดคล้องกับแง่มุมของปัญหาที่วิจัยให้มากขึ้น

5.5 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder analysis)

หัวข้อนี้ก็เป็นลักษณะพิเศษเฉพาะตัวของงานวิจัย CBR เช่นเดียวกัน

5.5.1 สถานภาพของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หากเปรียบเทียบงานวิจัยเป็นการขับเคลื่อนทั้งพลังปัญญาและพลังกิจกรรมแล้ว เราอาจเทียบเคียงว่าที่มวิจัยนั้นเปรียบเสมือนดุมล้อ ส่วนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นเป็นเสมือนซี่ล้อ ซึ่งหากปราศจากซี่ล้อ การขับเคลื่อนก็คงจะเป็นไปไม่ได้

เนื่องจากงานวิจัย CBR มีเป้าหมายทั้ง “การติดอาวุธทางปัญญา” (empowerment) ให้แก่ผู้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และ “พัฒนากิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา” จากเป้าหมายทั้ง 2 ประการนั้น ทำให้ “ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง” มีสถานะเป็น “ตัวแปร” ตัวหนึ่งที่จะขาดเสียมิได้ของงานวิจัย CBR ในการทำวิจัย CBR จึงมีเครื่องมือเฉพาะสำหรับปฏิบัติการนี้ คือ “การวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง” (Stakeholder analysis)

5.5.2 ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในการประชุมพิจารณาโครงร่างการวิจัยครั้งนี้ ได้พบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหลายแง่มุม เริ่มตั้งแต่แง่มุมด้านแรก คือการมองข้ามความสำคัญของกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุนั้นจะดำเนินการไปไม่ได้ตลอดรอดฝั่งเลยหากมีแต่กลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากผู้สูงอายุเป็นกลุ่มคนที่มีทั้งศักยภาพและข้อจำกัด (เช่น การเดินทาง สุขภาพ) การทำงานเรื่องผู้สูงอายุจึงต้องมี “กลุ่มผู้สนับสนุน” (support group) เข้ามาร่วมงานด้วย

นอกจากนั้น สำหรับประเด็นบางประเด็นมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่ต้องมีกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่หลายฝ่ายอยู่แล้ว เช่น ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำ ป่าชุมชน ชยะ ฯลฯ ในข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิต่อโครงการวิจัยแนวทางการสร้างเครือข่ายในการจัดการคุณภาพน้ำแบบมีส่วนร่วมของคลองบางเขน กรุงเทพมหานคร จึงแสดงความกังวลว่า ทางทีมวิจัยยังไม่ได้ใช้เครื่องมือการวิเคราะห์กลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องการบริหารจัดการคลอง

ในบางกรณี แม้จะมีการวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ก็อาจจะเกิดปรากฏการณ์ “การจับคู่ผิดฝาผิดตัว” ก็ได้ เช่น โครงการวิจัยภาษาเขมรถิ่นไทย บ้านขนาดปริง ซึ่งในครั้งนี้นำมาพิจารณาภาษาที่จะนำมาฟื้นฟูสืบทอดจะเป็นชุดคำที่เกี่ยวกับพืชและสัตว์ที่เป็นทั้งอาหารและยา ดังนั้นกลุ่มคนที่น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับชุดคำประเภทนี้น่าจะเป็นกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตอยู่กับการหาและการใช้ประโยชน์จากป่า (โดยที่การฟื้นฟูและสืบทอดนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นกลุ่มนักเรียน หรือต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษา / โรงเรียนเสมอไป)

ผลจากการวิเคราะห์กลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องว่าถูกต้อง ผิดพลาด ผิดฝาผิดตัว หรือมองข้ามความสำคัญทำให้ตกหล่นไปนั้น จะส่งผลสืบเนื่องมาถึงขั้นตอนอื่นๆ ของกระบวนการวิจัย เช่น ขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมที่หากไม่รู้จักรกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องก็จะออกแบบกิจกรรมไม่ได้หรือไม่ถูก หรือไม่รู้ว่าจะมอบหมายความรับผิดชอบงานให้แก่ใครจึงจะเหมาะสม (put the right man to the right job) หรือแม้จะออกแบบกิจกรรมได้ แต่กระตมการมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องไม่ได้ (เพราะเรามองข้ามตัวจริงเสียงจริง หรือมองผิดตัวไป)

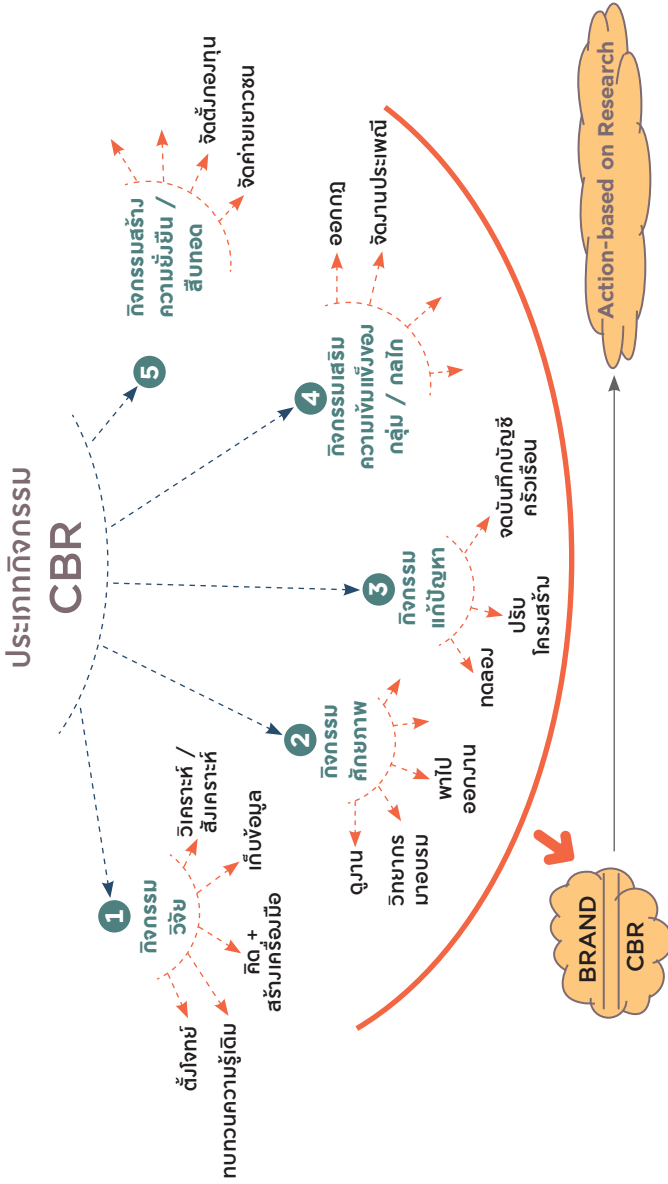
จากหัวข้อ 5.3 เป้าหมายสูงสุดของ CBR คือการพัฒนาคนพื้นวิวิจัย ข้อ 5.4 การประกอบทีมวิจัย และข้อ 5.5 การวิเคราะห์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้ง 3 หัวข้อนี้ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับ “ปัจจัยมนุษย์” ในฐานะบทบาทต่างๆ กันในงานวิจัย CBR และปัจจัยมนุษย์นี้ถือได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ของงานวิจัย

CBR ซึ่งให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดมากกว่าปัจจัยอื่นๆ กล่าวคือ ปัจจัยมนุษย์ในงาน CBR นั้นเป็นปัจจัยที่งานวิจัย CBR วางเป้าหมายไว้ว่าจะสร้าง “การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่พึงปรารถนา” (planned & desirable change = development) ดังนั้นจึงต้องมีการพิจารณาอยู่เสมอว่า ในงานวิจัย CBR จะเปลี่ยนแปลงใครบ้าง จะเปลี่ยนแปลงจากอะไรให้เป็นอะไร จะใช้วิธีการอย่างไรในการเปลี่ยนแปลง ฯลฯ และตามหลักทฤษฎีวิทยาของสิ่งที่เรียกว่า “การวิจัย” การดูผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัยนั้นจะต้องประกอบด้วยหัวใจ 2 ดวงเสมอ หัวใจดวงแรกก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตัวบุคคล / กลุ่มคนนั้นต้องสามารถวัดได้ (measurable) และหัวใจดวงที่สองก็คือ ต้องมีหลักฐานเชิงประจักษ์เพื่อยืนยันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (evidence-based)

5.6 ประเภทของกิจกรรม

ผู้เขียนได้เกริ่นมาบ้างแล้วถึงความจำเป็นที่จะต้องมิกิจกรรมบางอย่างที่นอกเหนือจาก “กิจกรรมการวิจัย” เพิ่มเติมเข้ามาในงานวิจัย CBR เช่น กิจกรรมเสริมศักยภาพทีมวิจัย ดังนั้น ประเภทของกิจกรรมจึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่งานวิจัย CBR มีทั้ง “จุดร่วม” และ “จุดต่าง” จากงานวิจัยสายพันธุ์อื่นๆ สำหรับจุดร่วมก็คือ งานวิจัย CBR ก็ยังคงมีประเภทกิจกรรมการวิจัยเหมือนกับงานวิจัยทุกประเภท ส่วนจุดต่างก็คือนอกจากกิจกรรมวิจัยแล้ว CBR ก็ยังมีกิจกรรมประเภทอื่นๆ เสริมเพิ่มเติมขึ้นมา

ในที่นี้จะขอประมวลตัวอย่างประเภทกิจกรรมที่พบในงานวิจัย CBR ของไทย ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 15 : ประเภทกิจกรรม

(i) **กิจกรรมวิจัย** เนื่องจาก CBR ก็เป็นงานวิจัยประเภทหนึ่ง ดังนั้นกิจกรรมพื้นฐานที่ CBR ต้องมีก็คือกิจกรรมวิจัยนั่นเอง กิจกรรมวิจัยนั้นก็คือกิจกรรมที่ดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการวิจัย (ดูภาพที่ 3) เริ่มตั้งแต่กิจกรรมการตั้งโจทย์ การทบทวนความรู้เดิมที่มีไม่ว่าจะเป็นแนวคิด / ทฤษฎี หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือวิจัย การเก็บข้อมูล จนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูล และการเขียนรายงานวิจัย

แต่ถึงแม้ว่างานวิจัย CBR จะมีประเภทกิจกรรมวิจัยเหมือนกับงานวิจัยทั่วไป หากทว่าในภาคปฏิบัติ การลงมือดำเนินกิจกรรมเหล่านี้ CBR ก็มีวิธีการเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากงานวิจัยทั่วไป เช่น วิธีการดำเนินกิจกรรมของ CBR จะเน้น “การมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง” ดังนั้นในการพัฒนาโจทย์วิจัยจะมีใช้การดำเนินกิจกรรมจากนักวิจัยเท่านั้น แต่จะเป็น “การร่วมกันพัฒนาโจทย์วิจัยจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง”

หรือในขั้นตอนการสร้างเครื่องมือการวิจัยนอกจาก CBR จะมีเครื่องมือการเก็บข้อมูลแบบงานวิจัยทั่วไป เช่น แบบสำรวจ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ ฯลฯ งานวิจัย CBR ก็ยังมีเครื่องมือการเก็บข้อมูลที่ใช้กันเฉพาะในงานวิจัย CBR เช่น การทำแผนที่เดินดิน การใช้เส้นแห่งกาลเวลา (Timeline) ปฏิทินกิจกรรม ทำเนียบผู้รู้ เป็นต้น

(ii) **กิจกรรมเสริมศักยภาพ** ดังที่กล่าวมาแล้วว่างานวิจัย CBR นั้นเอา “คนไม่รู้จักงานวิจัย / ยังทำวิจัยไม่เป็น” มาทำงานวิจัย ดังนั้นในระหว่างที่ดำเนินกระบวนการวิจัยก็ต้องใช้ระบบคู่ขนาน คือ “ทำไปเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน” ในระหว่างการทำงานวิจัย จึงเกิดกิจกรรมอีกประเภทหนึ่งขึ้นมาคือ กิจกรรมเสริมศักยภาพนักวิจัย เช่น การพาไปศึกษาดูงาน การนำวิทยากรมาอบรม การพาไปออกงาน / นำเสนองานตามเวทีต่างๆ ฯลฯ ซึ่งจะเป็นกิจกรรมแบบใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับความจำเป็นของแต่ละโครงการ CBR “ทำไปเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน”

(iii) **กิจกรรมการแก้ไขปัญหา** กิจกรรมประเภทนี้เกิดขึ้นตามหลัก 1 ใน 3 ของคัมภีร์ CBR คือ โครงการวิจัยต้องมีการออกแบบกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหา ต้องมีการลงมือทำจริง มีการติดตามดูผลที่เกิดขึ้น รวมทั้งมีการแก้ไขปรับปรุงหากกิจกรรมเดิมยังไม่ให้ผลตามที่คาดหวังไว้

ในหมวดหมู่ของกิจกรรมการแก้ไขปัญหานี้อาจมีได้หลายรูปแบบ ตั้งแต่การทดลองนำเอาวิธีการใหม่ (new treatment) ไล่เข้าไปในสภาพการณ์เดิม เพื่อดูผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (เช่น การทดลองใส่สารชีวภาพทดแทนสารเคมีในงานวิจัยเกษตรอินทรีย์) ในบางกรณีก็เป็นการปรับโครงสร้างของกลุ่ม / เครือข่าย เช่น การตั้งคณะกรรมการจัดการน้ำ หรือเปลี่ยนโครงสร้างคณะกรรมการ การทดลองใช้เครื่องมือใหม่ ๆ เช่น การจดบันทึกบัญชีครัวเรือนเพื่อการลดรายจ่ายและหนี้สิน เป็นต้น

ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมรูปแบบใด หลักการสำคัญก็คือต้องเป็นกิจกรรมที่ออกแบบมาจากชุดข้อมูลที่เก็บมาและผ่านการวิเคราะห์-สังเคราะห์แล้ว จึงไม่มีสูตรสำเร็จของกิจกรรมที่เป็นยาครอบจักรวาล ตัวอย่างเช่น การแก้ปัญหาขยะของโครงการขยะชุมชนชัยนารายณ์ จังหวัดลพบุรี นั้นอาจจะไม่สามารถใช้กิจกรรมรูปแบบการลดขยะแบบที่พื้นที่อื่น ๆ เคยทำและประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะแหล่งต้นตอของขยะนั้นมีที่มาจากภายนอกชุมชน (ชุมชนตั้งอยู่บนทางหลวงที่มีขยะมาจากยานพาหนะที่ขับผ่านไปมา) รูปแบบกิจกรรมที่น่าจะเป็นไปได้จากสภาพความเป็นจริงของชุมชน จึงน่าจะเป็นการสร้างอาชีพจากขยะมากกว่า เป็นต้น

(iv) **กิจกรรมเสริมความเข้มแข็งของกลุ่ม / กลไกการจัดการ** โดยส่วนใหญ่แล้วปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมักไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยพลังของปัจเจกบุคคล แต่มักจะต้องอาศัยพลังของกลุ่ม องค์กร คณะบุคคล ฯลฯ ดังนั้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มด้วยกิจกรรมประเภทต่าง ๆ จึงเป็นกิจกรรมอีกประเภทหนึ่งที่จะเกิดขึ้นในกระบวนการวิจัย และเพื่อให้กลุ่ม / หน่วยงาน / คณะกรรมการ ฯลฯ ที่ก่อตั้งขึ้นมาสามารถทำงานได้

อย่างบรรลุเป้าหมายและมีชีวิตกลุ่มที่ยั่งยืน ก็จำเป็นต้องมีการสร้างกลไก
 ปรองดองการทำงานของกลุ่มผ่านกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ

บรรดากลไกที่สร้างมาจากกิจกรรมในโครงการวิจัยนี้จะมี 2 ประเภท
 ประเภทแรกเป็น กลไกภายนอก (external mechanism) เช่น กฎ กติกา
 ระเบียบปฏิบัติ ธรรมเนียม การทำ MOU ฯลฯ

ประเภทที่สองเป็น กลไกภายใน (internal mechanism) ซึ่งเป็นเรื่อง
 ที่เกี่ยวกับความเชื่อ จิตสำนึก จิตวิญญาณ ฯลฯ เช่น การประกอบพิธีกรรม
 บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น

(v) กิจกรรมสร้างความยั่งยืน / การสืบทอด การมีกิจกรรม
 เพื่อสร้างความยั่งยืนในงานวิจัย CBR นี้ดูจะเป็นเอกลักษณ์ที่เป็นจุดเด่น
 และเป็นจุดแข็งของงานวิจัยประเภทนี้ที่ได้คำนึงถึงหลักประกันว่า บรรดา
 กิจกรรมประเภทอื่น ๆ หรือผลลัพธ์อันเกิดจากการทำงานวิจัยนั้นจะสามารถ
 ดำรงคงอยู่ต่อไปได้แม้เมื่อหน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก เช่น ฝ่ายวิจัย
 เพื่อท้องถิ่น สกว. ได้ถอนตัวออกมาแล้ว และจากการทำงานพัฒนาชุมชน
 เท่าที่ผ่านมาในอดีตของไทย ประเด็นเรื่องความยั่งยืน (sustainability)
 นับเป็นจุดท้าทายอย่างยิ่งในการทำงานพัฒนา

สำหรับกิจกรรมเพื่อสร้างความยั่งยืนที่ปรากฏในโครงการวิจัย
 เพื่อท้องถิ่นนั้นแสดงออกในหลายมิติและหลากหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบความ
 ยั่งยืนเชิงความรู้ / เทคนิค ตัวอย่างเช่น การจัดทำคู่มือการใช้อุปกรณ์สำหรับ
 แปรรูปผลิตภัณฑ์ หรือรูปแบบการสืบทอดตัวบุคคลรุ่นใหม่ / แถวสอง
 (second liner) เช่น การจัดค่ายเยาวชนเพื่อสืบทอดจิตสำนึกและเข้ามา
 มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ สำหรับรูปแบบที่ชาวบ้านนิยม
 ทำมักเป็นรูปแบบการสืบทอดด้วยการสร้างเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ เช่น
 การตั้งกองทุน หรือการสร้างเงื่อนไขทางวัฒนธรรม เช่น การกำหนดให้มีการ
 ประกอบพิธีกรรมประจำปี เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป สำหรับกิจกรรมทั้ง 5 ประเภทที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างของกิจกรรมที่หลากหลายที่สามารถสร้างสรรค์เพิ่มเติมได้อีกในแต่ละโครงการวิจัย โดยที่ผู้เขียนมีเป้าหมายเพียงเพื่อจะแสดงให้เห็นว่าในงานวิจัย CBR นั้นจะมีกิจกรรมอื่นๆ ที่เพิ่มเติมไปจากกิจกรรมวิจัยอันเป็นพื้นฐานเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทีมวิจัยจะสามารถสร้างสรรค์กิจกรรมรูปแบบใหม่ๆ สดใหม่ได้เป็นอย่างดีก็ตาม หากว่าหลักการที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของกิจกรรมในงานวิจัย CBR ก็คือบรรดากิจกรรมที่ค้นคิดขึ้นมาดำเนินการนั้นจะต้องมี **“ที่มาและที่ไป”** กล่าวคือ ต้องเป็น **“กิจกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นมาบนข้อมูลการวิจัย”** ที่เรียกว่า Action-based on research ดังนั้นจึงไม่จำเป็นเสมอไปว่าในงานวิจัย CBR จะต้องมีการศึกษาดูงานเสมอไป หากข้อมูลจากการวิจัยแสดงว่าสิ่งที่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในงานวิจัยเรื่องนี้ต้องการคือการทบทวนไตร่ตรองประสบการณ์ของตนเองมากกว่าการไปดูประสบการณ์ของคนอื่น เป็นต้น

5.7 การประเมินกระบวนการ (Process / process evaluation)

ที่จริง ผู้เขียนได้พูดถึงการประเมินกระบวนการสำหรับงานวิจัย CBR ไปบ้างแล้วในหัวข้อที่ 4 เมื่อพิจารณา CBR ในฐานะโครงการพัฒนาประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนจะขอแนะนำเรื่องการประเมินกระบวนการมากล่าวซ้ำในทีนี้อีกครั้ง เพื่อขีดเส้นใต้ให้เห็นลักษณะพิเศษเฉพาะของ CBR ในแง่ของกระบวนการ

ในแวดวง CBR มักได้ยินอยู่บ่อยๆ ว่า งานวิจัย CBR นั้นมีลักษณะที่อาจจะแตกต่างจากงานวิจัยโดยทั่วไปตรงที่งานวิจัยอื่นๆ นั้นมักจะเน้นที่

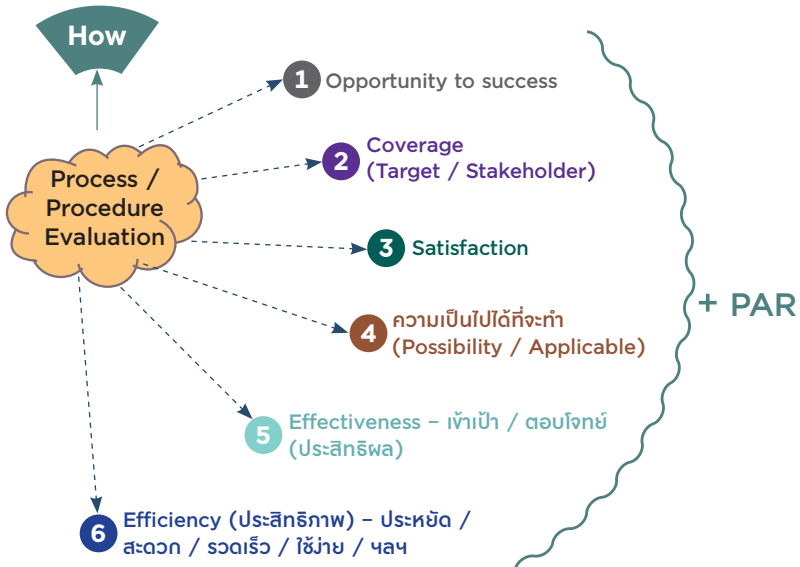
“ผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้น” (product-oriented) เช่น คำถามหลักของงานวิจัยวิชาการ ก็คือ “จะต้องทำอะไรจึงจะได้ผลตามที่ต้องการ” (what is to be done) ดังนั้นวิธีการประเมินคุณภาพหรือคุณค่าของงานวิจัยทั่วไปจึงมักพิจารณาตรงที่ว่า ได้ผลหรือไม่ ได้ผลมากน้อยเพียงใด ได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ เป็นต้น

แต่สำหรับงานวิจัย CBR นั้น เป็นงานวิจัยที่ค่อนข้างเน้นหนักด้าน “กระบวนการ” (Procedure / process-oriented) ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการทำวิจัย กระบวนการเรียนรู้ของทีม / ชุมชน กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการสร้างความมั่นใจ / ความภาคภูมิใจ / ความสุขของผู้ที่ทำวิจัย เป็นต้น ดังนั้นคำถามหลักของงานวิจัย CBR จึงเปลี่ยนจาก What is to be done มาเป็น How to be done โดยถือว่าการมาทำงานวิจัยนั้นเป็นกระบวนการลับสมองประลองปัญญาของนักวิจัยบ้าง เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน (learning / pedagogical process)ว่าจะใช้วิธีการแสวงหาความรู้มาเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนได้อย่างไร โดยที่อาจจะลดทอนความคาดหวังเรื่อง “ผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้น” (product) ลงไปบ้าง เนื่องจากฐานคิดที่ว่า การแก้ไขปัญหา นั้นอาจจะต้องการเงื่อนไขปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่อาจจะยังไม่เพียงพอพร้อมในระยะเวลาของการวิจัย แต่ผลลัพธ์สำคัญที่พอจะตั้งความหวังได้ก็คือ “การเรียนรู้ของคนทำวิจัย” ที่วางอยู่ในลำดับสูงสุดของเป้าหมาย (แต่แน่นอนว่าถ้าได้ทั้งปัญญาคนทำวิจัย และทั้งแก้ปัญหาได้ ก็เท่ากับถูกลอตเตอรี่รางวัลที่หนึ่ง)

เมื่อ CBR เป็นงานวิจัยประเภทที่เน้นกระบวนการ การประเมินคุณภาพของโครงการวิจัย CBR จึงต้องมีมิติของ “การประเมินกระบวนการ” เป็นองค์ประกอบด้วยส่วนหนึ่ง ในที่นี้เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ ผู้เขียนขอนำหลักการประเมินกระบวนการของ สมชาย ดุรงค์เดช (2542) มาเป็น

แนวทาง อย่างไรก็ตาม แม้ว่างานวิจัย CBR จะมีการใช้กระบวนการเหมือนงานวิจัยทั่วไป แต่ CBR ก็มีวิธีการใช้กระบวนการแบบเฉพาะตัวร่วมอยู่ด้วย เช่น ต้องยึดหลักการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (participation) ตามคุณลักษณะหนึ่งในสามของคัมภีร์ CBR ที่ได้กล่าวมาแล้ว

จากนี้จะพิจารณาเกณฑ์การประเมินกระบวนการของงานวิจัย CBR ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ

ภาพที่ 16 : Process evaluation

5.7.1 โอกาสที่จะประสบความสำเร็จ (opportunity to success)

เป็นเกณฑ์ที่ใช้ประเมินว่ากระบวนการในขั้นตอนต่างๆ ที่นำมาใช้ในงานวิจัย CBR นั้น มีโอกาสที่จะนำไปสู่ความสำเร็จมากน้อยเพียงใด ตัวอย่างเช่น ในโครงการภาษาเขมรถิ่นไทย บ้านขนาดปริงฯ ผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตว่า กระบวนการตั้งโจทย์ของทีมวิจัยมีวิธีการที่ยากได้หลายประเด็นมากเกินไป กระบวนการตั้งโจทย์ดังกล่าวจะทำให้ไม่สามารถลงลึกได้ในประเด็นที่สำคัญ และทำให้ขาดจุดเน้น (โฟกัส) หรือในโครงการแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกรในระดับพื้นที่เสนอทางนโยบาย ผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตกระบวนการเลือกขอบเขตการศึกษากับการตั้งเป้าหมายว่าไม่ค่อยสัมพันธ์กัน กล่าวคือ โครงการนี้ประกอบด้วยโครงการย่อยๆ เพียง 4 พื้นที่ แต่จะเสนอนโยบายระดับชาติ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ เป็นต้น

5.7.2 ความครอบคลุม (Coverage) กลุ่มเป้าหมายหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เกณฑ์เรื่องความครอบคลุมนี้ ในที่ประชุมได้พิจารณาในหลายแง่มุม เช่น

(i) **ความหลากหลายของผู้ที่เกี่ยวข้อง** ในงานวิจัย CBR มักจะมีคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องหลายกลุ่มตั้งแต่ทีมวิจัย กลุ่มเป้าหมาย หน่วยงานที่รับผิดชอบ กลุ่มผู้สนับสนุน ฯลฯ ซึ่งความหลากหลายนี้จะมากหรือน้อยก็แล้วแต่ประเด็นที่ศึกษา ดังนั้นเวลาประเมินคุณภาพของโครงการจึงต้องพิจารณาว่ามีกระบวนการอะไรบ้างที่ทำให้สามารถครอบคลุมกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลายเหล่านี้ได้อย่างไม่ตกหล่น

(ii) **แนวคิดที่กว้างเกินไป** ผู้ทรงคุณวุฒิตั้งข้อสังเกตสำหรับโครงการวิจัยบางโครงการว่ามีการใช้คำที่กว้างเกินไปในการกล่าวถึง “กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง” เช่นคำว่า “ชาวบ้าน” “เยาวชน” “ชุมชน” ฯลฯ ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วทีมวิจัยทำงานกับ “กลุ่มเป้าหมายเฉพาะบางกลุ่ม” เท่านั้น (target

group) ดังนั้นจึงควรระบุ “กลุ่มที่จะทำงานด้วย” ให้กระชับ ซึ่งกระบวนการระบุกลุ่มเป้าหมายนี้จะส่งผลสืบเนื่องมาถึงเรื่องการออกแบบกิจกรรม เช่น การทำงานกับกลุ่มผู้สูงอายุประเภทติดสังคม ติดบ้าน หรือติดเตียง จะต้องใช้กิจกรรมที่แตกต่างกัน หรือส่งผลมาถึงเรื่องงบประมาณที่จะใช้ด้วย

(iii) ความแตกต่างของกลุ่มเป้าหมาย ในโครงการนางฟ้าเก้าเลี้ยว จังหวัดนครสวรรค์ มีกลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ กลุ่ม TG (Transgender) กลุ่มนี้มองเห็นลักษณะข้ามเพศได้ค่อนข้างชัดเจน เพราะเป็นกลุ่มกะเทย หรือพวกผ่าตัดแปลงเพศ กลุ่มที่สองคือ กลุ่ม MSM (ชายมีเพศสัมพันธ์กับชาย) กลุ่มนี้ไม่มีลักษณะที่แสดงออกมาให้เห็นได้จากรูปลักษณ์ภายนอก เพราะจะมีลักษณะเหมือนผู้ชายทั่วไป เพียงแต่มีรสนิยมทางเพศที่ชอบเพศชายด้วยกัน ทั้งสองกลุ่มนี้มีความแตกต่างที่เชื่อมโยงมาถึงตัวแปรที่ต้องการศึกษาวิจัย คือ โอกาสในการประกอบอาชีพ ซึ่งกลุ่ม TG จะเป็นกลุ่มที่พบปัญหา แต่กลุ่ม MSM มักไม่ได้มีปัญหาดังกล่าว ในกระบวนการวิจัยจึงต้องคำนึงความแตกต่างของกลุ่มเป้าหมายที่ส่งผลถึงตัวแปรที่ต้องการศึกษาด้วย

5.7.3 การวัดความพึงพอใจของผู้ที่เกี่ยวข้อง (satisfaction)

เป็นมิติการวัดที่นักวิจัยทั่วไปรู้จักเป็นอย่างดี ความพึงพอใจที่วัดนี้สามารถเป็นกระจกสะท้อนคุณภาพของกระบวนการที่ทีมวิจัยได้จัดทำขึ้น การนำเกณฑ์เรื่องความพึงพอใจมาใช้ในงานวิจัย CBR จะเพิ่มลักษณะพิเศษเข้าไปตามคุณลักษณะของ CBR คือต้องวัดความพึงพอใจจาก “กลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง” ให้ครอบคลุมทุกกลุ่ม และวิธีการวัดความพึงพอใจต้องเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม (เช่น การคิดร่วมกันว่าจะวัดอย่างไร) รวมทั้งการวัดความพึงพอใจในมิติของการมีส่วนร่วมด้วย (เช่น พึงพอใจใหม่ที่ได้เข้าร่วมในกิจกรรมที่ทีมวิจัยได้จัดขึ้น)

5.7.4 ความเป็นได้ที่จะทำ (possibility / applicable) เมื่อมีกระบวนการออกแบบกิจกรรมต่างๆ ในงานวิจัยออกมาแล้ว เกณฑ์หนึ่งที่จะใช้ประเมินคุณภาพของกระบวนการนั้น ก็คือการพิจารณาดูว่ามีความเป็นไปได้ใหม่ที่จะนำไปทำจริง ๆ ซึ่งวิธีการตอบคำถามนี้ก็เป็นตามหลักการประเมินความสมดุลระหว่างทรัพยากรที่มีกับเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อการพิจารณา CBR ในฐานะโครงการพัฒนานั้นเอง

ตัวอย่างเช่น ที่ผู้ทรงคุณวุฒินำเอาเกณฑ์นี้มาใช้ประเมินกระบวนการออกแบบโครงสร้างการวิจัยในการประชุมครั้งนี้ ก็เช่น ในโครงการสร้างเครือข่ายการจัดการคุณภาพน้ำคลองบางเขน แม้ว่าทีมวิจัยจะได้ระบุพื้นที่ของการวิจัยอย่างชัดเจน โดยมีการระบุความยาวของคลอง แต่ก็ยังไม่มี ความชัดเจนว่าจะเลือกทำงานสร้างเครือข่ายกับชุมชนใดบ้าง ทั้งนี้เพราะ ทีมวิจัยไม่สามารถจะทำงานกับทุกชุมชนได้ เนื่องจากมีชุมชนนี้บ้อยชุมชนที่อาศัยอยู่ตลอดสองฝั่งคลอง กระบวนการออกแบบโครงการวิจัยที่จะสามารถทำได้จริงจึงต้องเริ่มจากการสร้างเกณฑ์เพื่อคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายขึ้นมา เช่น ตัดชุมชนที่อยู่ด้านในออกไป แต่เอาเฉพาะชุมชนริมคลอง เลือกตัวแทนชุมชนจากช่วงต่างๆ ของคลอง เช่น ต้นคลอง กลางคลอง ปลายคลอง เป็นต้น

5.7.5 การวัดประสิทธิผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัย (Effectiveness)

การวัดประสิทธิผลเป็นเกณฑ์วัดปริมาณและคุณภาพของกระบวนการที่ปลายทางว่า “บรรลุเป้าหมาย / เข้าเป้ามากน้อยเพียงใด” ซึ่งเป็นเกณฑ์การวัดที่ใช้กันในงานวิจัยโดยทั่วไป และสำหรับงานวิจัย CBR ก็ได้นำเกณฑ์มาใช้ในการพิจารณาโครงสร้างงานวิจัย รวมทั้งได้เพิ่มเติมมุมมองพิเศษแบบ CBR เข้าไปด้วย

ตัวอย่างเช่น ในโครงการจัดการขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนชัช นารายณ์ จังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมทางหลวง และต้นกำเนิด

ของขะนั้นนั้นมาจากภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ (จากการทิ้งของผู้โดยสารในรถ) ในการออกแบบกระบวนการวิจัย ทีมวิจัยตั้งเป้าหมายเอาไว้ว่า “จะสร้างความตระหนักของชุมชนในเรื่องการจัดการขยะ” ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิประเมินว่า ประเด็นขยะในกรณีนี้ไปไกลกว่าเรื่องความตระหนักของชุมชนแล้ว (เพราะชุมชนไม่ใช่ผู้สร้างขยะเป็นตัวการหลัก) แต่ประเด็นนี้ได้พัฒนาไปถึงเรื่อง “การบริหารจัดการ” การออกแบบกระบวนการให้เข้าสู่เป้าหมาย จึงน่าจะอยู่ที่การทบทวนประสิทธิภาพของการจัดการขยะที่ผ่านมา การประเมินผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง ฯลฯ ที่น่าจะมีประสิทธิผลตอบโต้ของปัญหาได้มากกว่า

และสำหรับการวัดประสิทธิผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัยแบบ CBR นั้น ก็มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญคือ การกำหนดลำดับขั้นของผลที่เกิดขึ้นเป็นหลาย ๆ ขั้น เริ่มตั้งแต่ขั้นผลผลิต (output) ผลลัพธ์ (outcome) และผลกระทบ / ผลสืบเนื่อง (Impact) โดยที่ส่วนใหญ่งานวิจัย CBR จะไม่หยุดอยู่เพียงแค่ระดับ output เท่านั้น แต่จะคาดหวังถึงระดับ outcome และ impact ซึ่งจะเป็นหลักประกันของการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหาในระยะยาว

ตัวอย่างเช่น ในโครงการสร้างเครือข่ายในการจัดการคุณภาพน้ำแบบมีส่วนร่วมของคลองบางเขน ผลผลิต (output) ที่เกิดจากโครงการวิจัยในขั้นแรกอาจจะเป็นการประสบความสำเร็จในการผลักดันให้กรุงเทพมหานครสร้างหรือเปิด / ปิดประตูระบายน้ำตามที่ชุมชนต้องการ และทว่าผลผลิตในระดับนี้ ก็ยังไม่ใช่หลักประกันว่าเป้าหมายที่จะรักษาน้ำในคลองให้ใสสะอาดจะบรรลุ จนกว่าทางโครงการจะได้ออกแบบกระบวนการวิจัยให้ขยายกว้างไปถึงเรื่อง “การติดตั้งกลไกการบริหารจัดการน้ำ” ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นการตั้งเป้าหมาย / ความคาดหวังถึงระดับ “ผลลัพธ์” (outcome) และท้ายที่สุดหลักประกันความยั่งยืนในเรื่องความใสสะอาดของน้ำนั้นก็ต้องออกแบบกระบวนการให้ขยายไปถึงเป้าหมายเรื่องการสร้างจิตสำนึกชุมชน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนที่อยู่ริมคลองด้วย

5.7.6 การวัดประสิทธิภาพของกระบวนการ (Efficiency)

ในขณะที่การวัดประสิทธิผลจะตอบโจทย์หลักกว่า กระบวนการที่ใช้ในการวิจัยนั้นช่วยให้ตอบโจทย์หรือเข้าเป้าหรือเปล่านั้น การวัดประสิทธิภาพของกระบวนการจะตอบโจทย์ในเชิงเปรียบเทียบว่าผลที่เกิดขึ้น “ดีกว่า (ในแง่มุมมองต่าง ๆ)” สภาพก่อนจะมีการวิจัยอย่างไร การวัดประสิทธิภาพของกระบวนการนั้นจะประเมินว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นหรือกระบวนการ-วิธีการที่นำมาใช้นั้นได้ช่วยให้เกิดการประหยัดกว่า สะดวกกว่า รวดเร็วกว่า ใช้งานง่ายกว่า ฯลฯ หรือไม่

ตัวอย่างเช่น ในโครงการภาษาเขมรถิ่นไทยบ้านขนาดปริงที่ทางโครงการวางแผนเป้าหมายจะรวบรวมภาษาเขมรถิ่นไทยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของปลา เช่น ชื่อพืช ชื่อสัตว์ ฯลฯ และจะสืบทอดชุดภาษาดังกล่าวให้แก่เยาวชนที่มิวิจัยได้ออกแบบกระบวนการที่จะเก็บรวบรวมและบันทึกภาษาที่วิจัยเอาไว้ในรูปของสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นว่าจะเก็บบันทึกภาษาที่ศึกษาเอาไว้ในรูปของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น วิดีโอ เนื่องจากเป็นสื่อที่มีทั้งภาพที่เคลื่อนไหวและเสียง ทำให้น่าสนใจมากกว่า และการเห็นภาพของจริง (เช่น ต้นไม้ สัตว์) จะเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนรู้ และการจดจำได้มากกว่า การผลิตซ้ำใหม่ก็ทำได้ง่ายกว่าสื่อสิ่งพิมพ์ และการแพร่กระจายก็ยิ่งสะดวกกว่า เป็นต้น

การวัดประสิทธิภาพของกระบวนการนี้เป็นมิติที่มีความสำคัญอย่างจะขาดเสียมิได้สำหรับประเด็นเนื้อหาบางประเภท เช่น การศึกษาวิจัยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของเครื่องมือเครื่องใช้ ตัวอย่างเช่น โครงการศึกษาและพัฒนาเครื่องมือในการทำนาหยอด จังหวัดสุพรรณบุรี ที่จำเป็นต้องมีการวัดประสิทธิภาพของบรรดาเครื่องมือชุดใหม่ที่ออกแบบมาจากกระบวนการวิจัย ต้องมีการสร้างตัวชี้วัดเพื่อวัดเปรียบเทียบประสิทธิภาพของเครื่องมือที่มีก่อนและหลังจากมีการวิจัย เป็นต้น

6 | **ບາສຸ**

เนื้อหาทั้งหมดที่ได้กล่าวถึงนั้น เป็นการแนะนำให้รู้จัก “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของไทย” (CBR) ผ่านแว่นสายตาของผู้ทรงคุณวุฒิที่มาทำหน้าที่เป็นผู้พิจารณาโครงร่างงานวิจัยที่นำเสนอเข้ามาที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนการ ณ ต้นน้ำของการเดินทางทางปัญญาในรูปแบบของงานวิจัย (research as intellectual journey)

การเข้าร่วมงานของผู้ทรงคุณวุฒิในขั้นต้นนั้น ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า นอกจากผู้ทรงคุณวุฒิจะเล่นบทเป็น “กรรมการ” ที่จะยกป้ายให้งานวิจัยเรื่องต่างๆ ที่นำเสนอเข้ามาว่า “ผ่านหรือไม่ผ่าน” การประเมินแล้ว (ซึ่งส่งผลสืบเนื่องต่อไปถึงการได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว.) ผู้ทรงคุณวุฒิของ CBR ยังได้เล่นบท “โค้ชเฉพาะกิจ” ที่ช่วยให้คำแนะนำเพื่อการปรับปรุงแก้ไขด้วยการมอง CBR ผ่านแว่นของผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งช่วยให้เห็นว่า “คุณภาพของงานวิจัย CBR นั้นจะอยู่ตรงเหลี่ยมมุมไหนบ้าง” และมีด้านทดสอบคุณภาพที่ด้าน ด้านอะไรบ้างที่โครงร่างงานวิจัยแต่ละชิ้นจะต้องฝ่าข้ามไปได้

ส่วนเกณฑ์ด้านการประเมินที่ผู้ทรงคุณวุฒินำมาใช้ในครั้งนี้ก็จะเป็นไปตามธรรมชาติของงานวิจัย CBR ซึ่งมีลักษณะ “Three in one” คือเป็นทั้งงานวิจัยประเภทหนึ่ง เป็นโครงการพัฒนาแบบหนึ่ง และมีลีลาลักษณะเฉพาะตัวด้วยอีกอย่างหนึ่งนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). วิชาการยุคใหม่ : งานวิจัยชาวบ้านในท้องถิ่น
ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.).
- สมชาย ดุรงค์เดช. (2542). การประเมินผลโครงการ : แนวคิดและวิธีการ.
คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาคผนวก

รายชื่อโครงการงานวิจัยที่นำเสนอในการประชุมพิจารณาโครงการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พื้นที่ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก ปีงบประมาณ 2560 ระหว่างวันที่ 15 - 17 พฤศจิกายน 2559

- 1 โครงการรูปแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาและการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 2 โครงการศึกษาและพัฒนาเครื่องมือในการทำนาหยอด นาโยน และเครื่องมือกำจัดวัชพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ทุ่งทองยั่งยืน อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี
- 3 โครงการกระบวนการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรตำบลมะเกลือ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
- 4 โครงการกระบวนการพัฒนาศักยภาพและอาชีพให้กลุ่ม TG, MSM, กลุ่มนางฟ้าแก้วเขียว อำเภอแก้วเขียว จังหวัดนครสวรรค์
- 5 โครงการ ทีวี มโหชน หนา ปรีดาเกษ (เที่ยว อาหาร ยา ป่าตาแก้ว) บ้านขนาดปริง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- 6 โครงการแนวทางการสร้างเครือข่ายในการจัดการคุณภาพน้ำแบบมีส่วนร่วมของคลองบางเขน กรุงเทพมหานคร
- 7 โครงการการจัดการขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนชัยนารายณ์
- 8 ชุดโครงการสังเคราะห์องค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรในระดับพื้นที่สู่ข้อเสนอทางนโยบาย
- 9 โครงการแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จังหวัดปทุมธานี

สนับสนุนการสร้างความรู้โดย

- สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- สถาบันคลังสมองของชาติ
- มุมนิธสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น